

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 78

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями D8. Право, D9. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 8 від 28 грудня 2025 року.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Х. Н. Бехруз**, д-р юрид. наук, проф.; **К. В. Громовенко**, д-р юрид. наук, проф.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. В. Петруненко**, д-р юрид. наук, проф.; **В. П. Пилюпенко**, д-р юрид. наук; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **А. М. Тимчишин**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04395

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний гуманітарний університет
(вул. Фонтанська Дорога, 33, м. Одеса, e-mail: mgu_rektorat@ukr.net, Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови видання: українська, англійська.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 (098) 985-01-58, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія «Юриспруденція», 2025

© Міжнародний гуманітарний університет, 2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Балтаджи П. М.,*кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2346-4230>*

ДІАЛОГ: ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному міждисциплінарному аналізу діалогу як ключової категорії сучасного правового дискурсу. У роботі обґрунтовано, що діалог виходить за межі традиційного розуміння як форми комунікації та постає фундаментальним принципом соціальної взаємодії, що має глибоке філософське, психологічне, педагогічне й правове підґрунтя. Актуальність дослідження зумовлена посиленням соціальної поляризації, кризою довіри до правових інституцій, зростанням суспільної конфліктності та необхідністю гуманізації правозастосування, особливо в умовах війни та трансформаційних процесів в державному управлінні.

У статті послідовно розкрито еволюцію діалогічної концепції – від античної традиції Сократа та Платона до сучасних інтерпретацій у герменевтиці, екзистенціалізмі, комунікативній філософії та психології. Показано, що діалог формується як пізнавальний, комунікативний і культурний феномен, який охоплює різні галузі знання: лінгвістику, соціальну психологію, педагогіку, культурологію та юридичну науку. Особливу увагу приділено позиціям сучасних українських дослідників, які розглядають діалог як механізм формування особистості, спосіб міжкультурної взаємодії та засіб досягнення взаєморозуміння.

У правовому контексті діалог обґрунтовується як стратегічна парадигма, що забезпечує раціональне узгодження інтересів, сприяє формуванню справедливих правових рішень і визначає новий тип комунікативної етики. Аргументовано, що діалогова модель мислення є основою для розвитку альтернативного вирішення спорів, медіації, відновного правосуддя, правової освіти та судового діалогу. Наголошено, що саме діалог є умовою реалізації прав людини, адже гарантує право бути почутим і право на рівноправну участь у комунікації.

У висновках підкреслено, що діалог як міжгалузевий концепт формує методологічний фундамент для оновлення юридичної науки та практики, забезпечуючи гуманістичну орієнтацію права, розвиток правової культури та підвищення рівня суспільної довіри.

Ключові слова: діалог, комунікація, наука, наукова категорія, право, альтернативне врегулювання спорів, освіта, філософія

Постановка проблеми. У сучасному правовому дискурсі категорія «діалог» набуває фундаментального значення, що виходить за межі традиційного розуміння як способу юридичної комунікації. Діалог, залишаючись філософсько-антропологічною категорією, що розкриває сутність взаємодії суб'єктів у соціальному, освітньому, політичному та культурному контекстах, презентується як інструмент альтернативного врегулювання спорів та засіб правової комунікації.

Актуальність дослідження зумовлена потребою міждисциплінарного осмислення діалогу як соціального феномена, що функціонує у системі міжлюдських відносин. З огляду на глибоку соціальну поляризацію, зростання конфліктності в суспільстві, кризу довіри до правових інституцій, збільшення запитів на гуманізацію правозастосування та діалогову етику в праві, набуває першочергового значення необхідність відновлення комунікативного потенціалу. У контексті війни, трансформацій державного управління, зростання кількості правових конфліктів – як у публічному, так і в приватному секторі – діалог виступає не лише інструментом, а і стратегічною парадигмою правового мислення.

Особливої цінності питання набуває в умовах розвитку альтернативних способів вирішення спорів, відновного правосуддя, гарантій прав людини, правової культури. Діалогічний підхід здатен трансформувати уявлення про функції права – від репресивно-наказового до комунікативно-гармонізуючого. У праві діалогічність дозволяє формувати сталі правові рішення на основі балансу інтересів, що особливо важливо у кризовий період. Сьогодні, коли змінюються акценти і підходи, відбувається перегляд ціннісних орієнтирів, наука має стати путівником змін.

Стан опрацювання проблематики. Поняття діалогу має глибоке історико-філософське коріння, що бере свій початок у античній традиції, зокрема у філософії Сократа та Платона. Саме Сократ започаткував метод маєтики – діалогічного з'ясування істини через постановку запитань, а Платон заклав діалог в структурну основу власних філософських творів. За таким підходом діалог був не лише методом, але і способом пошуку моральної та раціональної істини. Еволюція поняття діалогу та зміна його змісту відповідає зміні науково-філософських та культурних епох.

Важко не погодитись, що істина народжується не в односторонній трансляції, а в зіткненні позицій, у живому пізнавальному процесі, де мислення одного резонує із запереченнями іншого. Здобувши репутацію фундаментальної категорії в контексті античної філософії, діалог як наукова категорія, вийшов за межі філософської науки ставши міждисциплінарним концептом, що охоплює лінгвістику, психологію, педагогіку, соціологію, політологію, право та сфери комунікації. Сучасні студії зосереджуються на діалозі в лінгвістиці (В. Пасинок) освітніх практиках (Н. Мілько, М. Тесленко, Н. Голота, Л. Калашникова, О. Тамаркіна), психології та комунікації (А. Бахинський, Г. Васильська, Г. Дьяконов, Т. Кисельова) правових процесах (Л. Нестеренко, О. Русавська), філософії (О. Котовська, О. Чорба) медіа та культурі (О. Ігнат'єва, О. Бучковська).

Мета дослідження полягає у виявленні спільних підходів розуміння ролі діалогу у сучасних наукових дослідженнях. Міждисциплінарний підхід у визначенні змісту, цінності і ролі діалогу, дозволить посилити аргументацію щодо місця діалогу в правовому контексті.

Виклад основного матеріалу. У XX столітті діалог отримав оновлену інтерпретацію в контексті герменевтики, екзистенціалізму та філософії мови. Ідеї діалогічного буття, що ґрунтуються на взаємному визнанні і етичному ставленні суб'єктів, вплинули на розуміння людської гідності в гуманітарних і правових дискурсах.

В сучасному дискурсі діалог, як науково-практична категорія, набуває все більш оформлених концептуальних рамок. Діалог все частіше стає предметом переосмислення, наукових розробок та дисертаційних досліджень [1]. Відповідно до більшості наукових джерел, діалог трактується як форма, метод та інструмент забезпечення соціальних зв'язків, який реалізується особистістю через суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Ця взаємодія визначається специфікою системи «особистість – соціальний світ». Діалог осмислюється як складний психічний феномен, що має ключове значення для різноманітних сфер соціальної реальності. Людська особистість може повною мірою розкрити свою сутність виключно у процесі спілкування з іншими людьми, при цьому вершина комунікативної взаємодії, знаходить своє втілення саме у форматі діалогу. З позиції соціальної філософії, як зазначає О. Чорба, через діалог здійснюється розуміння людиною себе самої в процесі розуміння інших. Діалог збагачує партнерів, оскільки він стверджує «Іншого» як розширення можливостей. «Інший» стає цікавим нам саме своєю інаковістю, а отже, сприяє зростанню і пошуку, а як слідство формуванню особистості. [2, с.8].

Ідеї поліфонії та діалогізму у літературознавстві й філософії, як правило зводились до розуміння, що жодна свідомість не може бути завершеною чи ізольованою – вона завжди співіснує у відкритому діалозі з іншими. Базовим можна вважати розуміння діалогу не як форми, а як принципу існування культури і мови, що відображає множинність перспектив у суспільному житті.

Цінним з позиції міжкультурного аналізу є висновок представлений у дисертаційному дослідженні «Діалог як метод пошуку істини в українській філософській традиції»: впродовж усієї історії розвитку світової філософської думки, філософський діалог постійно слугував важливим інструментом пошуку нового філософського знання. Крім того, мислителі-діалогісти виступили фундаторами відродження духовного начала в самій людині, виховання творчої й толерантної мислячої особистості, чим створювали умови подальших процесів екуменічного, міжконфесійного та міжкультурного порозуміння. [3, с.8]. До переліку впевнено можна додати перспективи порозуміння і у правовому просторі. Адже здатність до діалогу, як частина особистої культури і ознака свідомості (дорослості), не може мати вибіркове застосування і обмеженість за сферою реалізації. Налаштування на діалог вправі неможливо без поваги до протилежної позиції, без розуміння переваг консенсусу та визнання права іншої сторони не погодитись.

В правовому контексті раціональним є тлумачення діалогу як принципу герменевтики: істина досягається не через переконання іншого, а через співдію розуміння, де учасники інтерпретують факт, текст і контекст у спільному горизонті сенсу. У цьому підході діалог виявляється не просто мовним обміном, а способом взаємодії суб'єктів [4].

Заслугує на підтримку позиція Н. Мілько, яка досліджуючи діалогічний метод у пізнанні, спілкуванні та навчанні, робить висновок що актуалізація проблеми діалогу є наслідком явного дефіциту діалогу в житті суспільства. У сучасному світі існує понад мільярд джерел інформації, більшість із яких мають виражений односторонній характер (друковані видання, телебачення, інтернет, тощо). Людина не завжди може адекватно відреагувати на такий потік даних або вступити в обговорення. Це впливає на психологічний стан, змінює емоційні реакції, відволікаючи від діалогу, здатності зосередитися та поміркувати [5, с.21].

Саме діалог виражає форму раціонального, рівноправного обміну, здатного забезпечити соціальну згоду через комунікативну раціональність. В сучасному комунікативному просторі, коли дискурс має на меті істину, а не перемогу, діалог виглядає як рятівний інструмент комунікації. Виклики суспільної комунікації в умовах війни, моделювання майбутнього, можливість побудови діалогу, знаходить відображення в науково-практичних дослідженнях, викликає широкі дискусії і обговорення.

Мовознавство виступає традиційним майданчиком для дослідження мовних форм, інструментів і комунікаційних технологій. Узагальнюючи наявні лінгвістичні дослідження, В. Пасинок робить висновок, що техніка діалогу – ключовий предмет вивчення в комунікативній лінгвістиці. Не дивлячись на розвиток нових комунікаційних технологій, наше щоденне спілкування в більшій мірі складається з діалогічної взаємодії «віч-на-віч» – так званих розмов. Складно заперечувати, що саме розмова є «головним простором використання мови». [6, с.89]. Даний висновок є актуальним і в контексті характеристики правової комунікації, де діалогічна взаємодія є основою системи. Право на діалог, можливість відповісти і бути почутим може мати різне тлумачення, реалізацію і забезпечення. Особливого змісту питання набуває в умовах кризи, коли рівень соціальної напруги зростає, а обмеження прав набуває об'єктивного характеру.

Сьогодні діалог стає формою комунікаційного гуманізму, що сприяє об'єднанню людей, їхній згуртованості та культурній солідарності. Такий розвиток ставить перед людиною, як діалоговою особистістю, нові вимоги. Толерантність, емпатія, здатність до рефлексії – стають тими якостями які дозволяють подолати небезпеку «одномірності» людини. Це сприяє її трансформації у всебічно розвинену особистість, яка здатна об'єднувати інших, тим самим зберігаючи й зміцнюючи культурні цінності.

Діалог займає ключове місце і в педагогічній практиці, як у структурі освітньої взаємодії, так і в концепції особистісно орієнтованого виховання. Він виступає не лише засобом обміну знаннями, а важливим механізмом формування морально-ціннісних орієнтирів, що в сучасному світі набуває особливої актуальності. Пауло Фрейре у своїй ключовій праці «Педагогіка пригноблених» наголошує, що справжнє навчання можливе лише за умов діалогу, який ґрунтується на довірі, повазі та взаємному пізнанні. Його підхід є глибоко критичним до авторитарної педагогіки, що сприймає учня як пасивного споживача знання. Людина досягає вільного особистого розвитку лише в результаті рівноправного діалогу, в якому вона має право й можливість «мовити своє слово» про навколишній світ і перетворювати цей світ завдяки критичному сприйняттю дійсності. [7].

Діалог у навчанні – це передусім зустріч культур, світоглядів, життєвого досвіду, у ході якої народжується нова якість пізнання. Так діалог визначається дослідниками як комунікатив-

ний процес, у ході якого відбувається становлення професійної свідомості, смислових позицій, ціннісних орієнтацій та формування професійної компетентності. [8, с.8].

Такий погляд може мати свою проекцію і в праві, адже правовий простір і є діалог позицій, інтересів і культур. Саме через діалогову взаємодію і має відбуватись правове виховання, а відповідно формуватись правова культура.

Крім того, діалогічність слід розглядати як педагогічну категорію, що перебуває на перетині психології розвитку, комунікативної педагогіки та етики взаємин. Через діалог реалізуються такі цінності, як відкритість до іншого, відповідальність, емпатія. У цьому контексті діалог виступає засобом формування громадянської культури, що має безпосереднє значення і для правової освіти, оскільки закладає передумови для формування правосвідомості, поваги до прав людини та культури мирного вирішення конфліктів.

Таким чином, педагогічне розуміння діалогу не лише поглиблює його юридичне осмислення, а й розкриває його потенціал як засобу виховання правоспроможної, свідомої, етично вкоріненої особистості.

Теоретичне вивчення діалогу в соціальній психології, проведене Г. Дьяконовим, дає підстави для висновку, що принципи і закономірності діалогу є основою фундаментальних явищ і проблем соціально-психологічної науки – психології спілкування, міжособистісних відносин, особистості, групових явищ і групового розвитку, масовидних явищ психіки та ін. [9, с.30]

Все частіше діалог представляють не лише як форму комунікації, спрямовану на досягнення взаємного порозуміння, а з акцентом на здатність вирішення проблем спонтанних емоцій, побудованих на основі моральних цінностей, сформованих у суспільстві, а також як лінгвістичний аспект міжкультурної взаємодії. Діалог тісно пов'язаний із такими поняттями, як культура, комунікація, простір міжкультурного обміну і аналізується через особливості міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації, що визначаються сучасним технічним прогресом, а також масштабними політичними, економічними та культурними змінами. В структурі діалогу пропонується виділяти два типи дискурсивної взаємодії – співробітництво і конфронтація (на основі критерію збігу чи розбіжності інтересів і цілей сторін), які відбиті у двох моделях діалогу: кооперативній і конфліктній. Елементи конфронтації зводять нанівець продуктивний діалог, а діалог-співробітництво створює передумови для формування нового дискурсу [2, с.13]. Основними чинниками, які створюють бар'єри міжкультурної комунікації, є сама людина, технічні засоби й особливості комунікаційного середовища. Взаєморозуміння і пошук причин конфліктів на різних рівнях спілкування значною мірою залежать від загальних і специфічних рис культур, які формують світогляд особистості, її інформаційну культуру та духовно-практичне ставлення до сприйняття інших. Міжкультурний діалог, як соціокультурний процес, що зумовлює розвиток різних культур на принципах відкритості, поваги до відмінностей, спрямований на захист рівності та свободи прояву самобутності, здатний забезпечити умови для співіснування спільнот з різним культурним досвідом, відкриваючи шлях до визнання глобальної мультикультурності, є детермінантою міжкультурної взаємодії [10, с.12].

Діалог як міжгалузєва категорія виявляє глибоку концептуальну та прикладну цінність для сучасної юридичної науки й практики [11]. Він розкривається не лише як інструмент кому-

нікації, але й як світоглядний принцип, що формує нові підходи до праворозуміння, правозастосування та юридичної етики. Вивчення діалогу у філософському, педагогічному та соціальному контекстах дозволяє по-новому інтерпретувати роль права як гуманітарного явища, що ґрунтується на взаємоповазі, довірі та моральній відповідальності.

У складних умовах трансформації суспільних відносин, посилення юридичних конфліктів і викликів воєнного часу, саме діалог як форма відкритої, рівноправної, взаємозалежної взаємодії набуває статусу не просто засобу – а парадигми правового мислення. Відновне правосуддя, медіація, правова освіта, судовий діалог та взаємодія із суспільством вимагають неформального, етично вираженого підходу, в центрі якого – людина, її гідність і право бути почутою.

Інтеграція діалогу у юридичну науку й практику – це шлях до демократизації правової системи, забезпечення справедливості та соціальної злагоди. Діалогічність повинна розглядатись не як допоміжний інструмент, а як стратегічна умова сталого правового розвитку України в умовах кризи та постконфліктного відновлення.

О.Русацька в дисертаційному дослідженні присвяченому діалогу правових культур, визначає діалог як пошук підстав загального, здатного з'єднувати різні культури, виступати як спосіб збереження відкритості культурного простору, завдяки чому виникають зв'язки як зі світовою (зовнішній), так і вітчизняною (внутрішній діалог) культурою [12, с.171]. Як зазначає дослідниця, особливого значення в контексті діалогу набуває готовність людей сприймати установки соціальних (культурних, ментальних) регуляторів, що сприяють вибору правомірних моделей поведінки. І право тут залишається основною затребуваною і державою, і суспільством регулятивною системою, основним «диригентом» діалогу.

Реалії часу додають нових сенсів і цінності діалогу як універсальному, всеохоплюючому способу існування культури і людини в культурі [13, с.31]. Наразі це набуває особливої актуальності, адже діалог у сфері гуманітарних знань сприяє відкриттю нових горизонтів у спілкуванні між народами й культурами, підкреслюючи важливість глибшого пізнання власної національної спадщини та усвідомлення своєї самоідентичності [14;15]. Наявні аналітичні дослідження свідчать про запит суспільства на діалог [16].

В контексті обґрунтування ролі діалогу як чинника консолідації суспільства слушний висновок робить А. Денисюк: «Процес консолідації суспільства виступає процесом діалоговим: знаходження, усвідомлення і реалізації мети, інтересів, цінностей, стратегій на основі внутрішніх регуляторів (політичної культури, менталітету, моральних, традицій, історико-культурних цінностей), прийнятих суспільством і державою в цілому тощо» [17, с.190].

Висновок. Аналіз існуючих в праві досліджень дає підстави для висновку: право дедалі більше розуміється як комунікативне явище, а не лише як набір норм. Сучасні дослідники розглядають діалог як одну з ключових засад функціонування права, підкреслюючи його роль у забезпеченні легітимності та ефективності правового регулювання. Право може бути представлено як результат дискурсивної взаємодії суб'єктів, де раціональна аргументація й публічне обговорення визначають зміст і справедливість правових норм. Діалогізація правотворчості та правозастосування виявляється у розширенні участі громадськості у нормотворенні, розвитку медіації й інших консенсуальних процедур, що сприяють узгодженню інтересів і підвищенню

довіри до правової системи. У цілому діалог розглядається як необхідна умова демократичності, верховенства права та стійкого функціонування правового порядку.

Змінюються контексти, підходи, акценти, час пришвидшує темп і вже сьогодні тези задекларовані п'ять років тому набувають іншого значення і оцінки. В умовах війни діалог звучить одночасно як порятунок і як виклик, сприймається через можливості і заперечення. Водночас слід визнати: міждисциплінарний вимір діалогу демонструє, що ця категорія є не лише інструментальною, а онтологічно вкоріненою у самій природі людського буття, культури й комунікації. Філософська природа діалогу створила передумови для його глибокого міжгалузевого переосмислення як методологічного й етичного фундаменту сучасного правового мислення. Діалог, як базове налаштування, вбудована соціальна функція, філософія та культура комунікації має стати запорукою формування нової моделі суспільства та надійного правового простору.

Література:

1. Михайлюк І. Феномен діалогу: теоретичний аналіз традиційних і сучасних тенденцій дослідження. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 26. С. 428–461. URL: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158830/158093>.
2. Чорба О. П. Діалог: соціокомунікативні та дискурсивні аспекти : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2007. 19 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0407U001257>.
3. Котовська О. П. Діалог як метод пошуку істини в українській філософській традиції : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Львів, 2008.
4. Гадамер Х.-Г. Істина і метод (фрагменти). *Читанка з історії філософії*. Кн. 6: Зарубіжна філософія XX ст. Київ, 1993. С. 196–201.
5. Мілько Н. Діалогічний метод у пізнанні, спілкуванні та навчанні. *Науковий вісник. Серія: Педагогіка*. 2020. Т. 2, № 25. С. 21–25. URL: <https://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/2859/3415>.
6. Пасинок В. Г. Діалогізм і діалог свідомості. *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 3. С. 83–89. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68829>.
7. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / пер. О. Дем'янчук. Київ : Юніверс, 2003. 166 с.
8. Тесленко М. Діалогічний підхід у системі фахової підготовки майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-29.%D0%9F>.
9. Дьяконов Г. В. Основи діалогічного підходу у психологічній науці й практиці : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2009. 42 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0509U000648>.
10. Бучковська О. Ю. Діалог як детермінанта міжкультурної взаємодії : автореф. дис. ... канд. культ. наук : 26.00.01. Київ, 2015. 23 с.
11. Нестеренко Л. Діалог як інструмент комунікації в територіальних громадах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С. 135–141. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1341>.
12. Русавська О. О. Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2021. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15099>.
13. Білокопитова Н., Ель Гуессаб К. Філософія міжкультурного діалогу як предмет рефлексії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2021. Вип. 36. С. 29–35.
14. Шашкова Л., Злочевська М. Діалогічний вимір гуманітарного знання : монографія. Київ : Професіонал, 2011. 176 с.
15. Ігнат'єва О. Аналіз сутності поняття «комунікаційна культура суспільства». *Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації*. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 281.
16. 5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння : зб. статей / за ред. І. Терещенко. Київ : ВАІТЕ, 2019. 340 с.
17. Денисюк А. В. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства : дис. ... д-ра філософії : 052 – Політологія. Харків, 2023. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0823U101359>.
18. Тамаркіна О. Застосування діалогових технологій в навчальному процесі. *Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір* : зб. матеріалів Всеукр. інтернет-конф. Умань: УНУС, 2016. С. 97–99. URL: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/3511>.

Baltadghy P. Dialogue: The Legal Context in an Interdisciplinary Dimension

Abstract. The article offers a comprehensive interdisciplinary analysis of dialogue as a key category in contemporary legal discourse. It argues that dialogue goes far beyond its traditional understanding as a form of communication and emerges as a fundamental principle of social interaction with profound philosophical, psychological, pedagogical, and legal foundations. The relevance of the study is driven by increasing social polarization, declining trust in legal institutions, heightened societal conflicts, and the urgent need to humanize legal practices, particularly in the context of war and ongoing transformations in public governance.

The article traces the evolution of the dialogical concept—from the classical ideas of Socrates and Plato to modern interpretations in hermeneutics, existentialism, communicative philosophy, and psychology. Dialogue is presented as a cognitive, communicative, and cultural phenomenon that spans multiple fields of knowledge, including linguistics, social psychology, pedagogy, cultural studies, and legal science. Special attention is devoted to the contributions of contemporary Ukrainian scholars who conceptualize dialogue as a mechanism of personal development, an instrument of intercultural interaction, and an effective means of achieving mutual understanding.

Within the legal context, dialogue is substantiated as a strategic paradigm capable of ensuring rational coordination of interests, contributing to the formation of fair legal decisions, and shaping a new type of communicative ethics. The article argues that a dialogical model of thinking forms the basis for developing alternative dispute resolution methods, mediation, restorative justice, legal education, and judicial dialogue. It is emphasized that dialogue is essential for the realization of human rights, as it ensures the right to be heard and the right to equal participation in communication.

The study concludes that dialogue, as a cross-disciplinary concept, provides a methodological foundation for modernizing legal science and practice, promoting a humanistic orientation of law, strengthening legal culture, and enhancing public trust.

Key words: dialogue, communication, science, scientific category, law, alternative dispute resolution, education, philosophy.

АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

*Дюкарев В. О.,**аспірант кафедри фінансового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1727-2427>*

ФІСКАЛЬНА ПРОЗОРИСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ: ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. У статті здійснено комплексне правове дослідження фінансової прозорості як ключового принципу публічних фінансів та важливої передумови ефективного функціонування бюджетної і податкової системи держави. Обґрунтовано, що фінансова прозорість має чітко виражену юридичну природу, пов'язану з реалізацією конституційних принципів публічності, законності, підзвітності органів публічної влади та права громадян на доступ до публічної інформації. Проаналізовано нормативно-правові засади забезпечення фінансової прозорості в Україні, зокрема положення Конституції України, Бюджетного кодексу України, законів у сфері доступу до публічної інформації та відкритості використання публічних коштів.

У статті розкрито взаємозв'язок фінансової прозорості з принципами бюджетної системи та бюджетного процесу, зокрема принципами публічності, ефективності та результативності, а також відповідальності учасників бюджетних правовідносин. Доведено, що відкритість бюджетної та податкової інформації є необхідною умовою оцінки ефективності використання бюджетних коштів, здійснення фінансового контролю та притягнення винних осіб до відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Особливу увагу приділено міжнародним стандартам фінансової прозорості, зокрема рекомендаціям Міжнародного валютного фонду, а також впровадженню в Україні стандарту автоматичного обміну податковою інформацією CRS як інструменту підвищення податкової прозорості та протидії ухиленню від оподаткування. Зроблено висновки, що фінансова прозорість виступає системоутворюючим принципом публічних фінансів, який поєднує правові, інституційні та інформаційні механізми відкритості, сприяє зменшенню корупційних ризиків, підвищенню довіри до держави та забезпеченню фінансової стійкості України.

Ключові слова: бюджетна система, фінансова система, фінансовий контроль, належне врядування, розкриття інформації про фінансову діяльність, публічна інформація, податково-правове регулювання, бюджетно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Фінансова прозорість у сучасних умовах розвитку публічних фінансів виступає однією з ключових правових передумов ефективного функціонування бюджетної системи держави. У правовій площині вона пов'язана з реалізацією принципів верховенства права, законності, публічності діяльності органів влади та підзвітності держави перед суспільством.

Недостатній рівень фінансової прозорості породжує низку правових проблем, зокрема, таких, як: ускладнення реалізації права громадян на доступ до публічної інформації; зниження ефективності парламентського та громадського контролю; створення передумов для корупційних правопорушень у бю-

джетній сфері; порушення принципу цільового та ефективного використання бюджетних коштів. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах підвищеного бюджетного навантаження, воєнного стану та післявоєнного відновлення, коли держава акумулює значні обсяги фінансових ресурсів, у тому числі міжнародної допомоги. За таких умов відсутність чітких правових механізмів фінансової прозорості може призвести до зловживань та втрати довіри з боку міжнародних партнерів.

Аналіз останніх досліджень. Фінансова прозорість є предметом дослідження як у межах фінансово-економічної науки, так і в площині фінансового та адміністративного права. Міжнародні організації, зокрема МВФ, Світовий банк та OECD, розглядають її як нормативний стандарт належного врядування (good governance). У рамках Кодексу фінансової прозорості МВФ вона трактується як юридичний обов'язок держави щодо повного, своєчасного та достовірного розкриття інформації про фінансову діяльність.

У вітчизняній правовій доктрині фінансова прозорість досліджується у працях учених-фінансистів і правників, які наголошують на її значенні як принципу бюджетного права та елементу правового режиму публічних фінансів. Водночас більшість досліджень зосереджені або на економічному аспекті прозорості, або на окремих інститутах (публічні закупівлі, відкриті дані), що зумовлює потребу у системному правовому аналізі фінансової прозорості як комплексного принципу.

З урахуванням викладеного, **метою статті** є правове осмислення фінансової прозорості як принципу публічних фінансів, визначення її юридичного змісту, нормативного закріплення та механізмів реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку країн світу фінансова прозорість визначається як відкритість щодо намірів, формування та реалізації фінансової політики й розглядається як ключовий елемент належного врядування. Поряд із традиційними факторами економічного зростання, прозорість та якість інституцій нині визнаються фундаментальними передумовами інвестицій та розвитку. Емпіричні дослідження свідчать, що країни з низьким рівнем фінансової прозорості, як правило, мають нижчі темпи зростання, менший ВВП на душу населення, вищі бюджетні дефіцити та більший рівень державного боргу [1]. На наше переконання, для нашої держави, яка вже майже чотири роки знаходиться в умовах воєнного стану, а бюджети є дефіцитними, реальне функціонування принципу фінансової прозорості набуває важливого практичного значення.

Підкреслимо, що у національному правовому полі принцип фінансової достатності не віднайшов нормативного закріплення. На наш погляд, фінансову прозорість доцільно розглядати, як принцип фінансового права, що передбачає обов'язок

держави забезпечити відкритість інформації про формування, розподіл і використання публічних фінансових ресурсів. При цьому принцип фіскальної достатності у своєму змісті має дві складові: (а) бюджетну; (б) податкову. Перш, ніж переходити до розгляду вищезазначених складових принципу фіскальної достатності, зазначимо, що в цілому ця засада пов'язана із правом на інформацію. Вказане право відображено як в Основному Законі нашої держави [2, ст. 34], так і в Законі України «Про інформацію» [3, ст. 5, 6]. А вже Законом України «Про доступ до публічної інформації» регламентовано порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес [4]. Відповідно до ст. 1 цього нормативно-правового акту публічною є інформація, яка відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації [4].

Говорячи, як про бюджетно-, так і про податково-правову сферу, можна виокремити декілька видів інформації, яка належить до публічної. Приміром, у бюджетно-правовому регулюванні публічною буде інформація про: 1) бюджетні документи (проект Державного бюджету України; Закон України «Про Державний бюджет України» та зміни до нього; бюджетна декларація; місцеві бюджети та рішення про їх затвердження); 2) інформація про виконання бюджету (звіти про виконання Державного та місцевих бюджетів; інформація про доходи і видатки бюджету; звіти Рахункової палати та органів державного фінансового контролю); 3) інформація про використання публічних коштів (дані про розпорядників та одержувачів бюджетних коштів; інформація про публічні закупівлі (система Prozorro); договори, укладені за бюджетні кошти; інформація про дотації та субвенції); 4) відкриті бюджетні дані (портал E-data; портал «Відкритий бюджет»; інформація про державні та місцеві цільові програми).

У сфері податково-правового регулювання доцільно виділити такі види публічної інформації, як: 1) нормативно-правова інформація (податкові закони та підзаконні акти; роз'яснення Державної податкової служби України; узагальнюючі податкові консультації; індивідуальні податкові консультації (без персональних даних)); 2) статистична та аналітична інформація (статистика надходжень податків і зборів; структура податкових доходів бюджету; звіти про податкові пільги; аналітичні огляди податкової політики); 3) інформація про податкові пільги та борги (перелік податкових пільг та їх обсяг; дані про податковий борг у зведеному вигляді; інформація про відшкодування ПДВ); 4) інформація про адміністрування податків порядок електронного декларування; алгоритми ризик-орієнтованого контролю (у загальному вигляді); інформація про роботу електронного кабінету платника податків. Зазначимо, що публічна інформація відіграє системоутворюючу роль, оскільки саме через її оприлюднення забезпечується реалізація принципу фіскальної прозорості на практиці.

Фіскальна прозорість виступає юридичною гарантією реалізації ст. 19 Конституції України [2], відповідно до якої органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах

повноважень та у спосіб, передбачений законом. Акцентуючи увагу на реалізації фіскальної прозорості у бюджетній сфері, слід зазначити, що основу цього принципу становлять ст. 95 та 98 Конституції України, в яких визначено публічний характер бюджету, й те, що регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені, а також парламентський контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням [2]. Крім цього, фіскальна прозорість корелює з такими принципами, як-то: (а) принцип публічності та прозорості, який передбачає інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів [5, п. 10 ч. 1 ст. 7]. У цьому контексті наведемо міркування К. О. Токаревої, яка розглядаючи принципи бюджетної системи, закріплені у ст. 7 Бюджетного кодексу України, як принципи бюджетного процесу слушно наголошує на тому, що принцип прозорості певним чином зобов'язує органи влади оприлюднювати, надавати інформацію про бюджет та хід бюджетного процесу, а також звіти про виконання бюджетів відповідного рівня (державного й місцевих бюджетів) в установленний Бюджетним кодексом України термін та у визначених засобах масової інформації. У той же час допускається виключення окремих видатків із такої інформації про бюджет в тому разі, якщо це стосується державних інтересів та / або пов'язано із зберіганням державної таємниці (таємних видатків) [6, с. 490]. Завдяки цьому принципу бюджетного процесу відбувається своєрідний контроль за діяльністю всіх його учасників, відображаються цілі використання бюджетних коштів, дотримання встановлених законодавством строків на кожній стадії бюджетного процесу [6, с. 490].

На підтвердження висловлених вченою міркувань зазначимо, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» інформація про використання публічних коштів оприлюднюється на Єдиному веб-порталі використання публічних коштів, який є офіційним державним інформаційним ресурсом у мережі Інтернет. Доступ до інформації, оприлюдненої на єдиному веб-порталі використання публічних коштів, є вільним та безоплатним [7]. Таким чином, для забезпечення фіскальної прозорості у бюджетно-правовому регулюванні відбувається не лише через наявність відповідних принципів, закріплених у нормах бюджетного законодавства, що фактично зобов'язують учасників бюджетного процесу вчиняти певні дії, а й завдяки наявності відповідних інформаційних ресурсів та цифрових сервісів для оприлюднення такої інформації.

(б) принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг, у тому числі з урахуванням гендерних аспектів, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів [5, п. 10 ч. 1 ст. 7]. Реалізація цього принципу є неможливою без належного рівня фіскальної прозорості, оскільки ефективність і результативність бюджетних витрат можуть бути оцінені виключно за умови відкритості інформації про цілі бюджетних програм, обсяги фінансування, механізми реалізації та досягнуті результати. Саме фіскальна

прозорість забезпечує зв'язок між плануванням бюджетних видатків і фактичними соціально-економічними результатами, що дозволяє оцінювати доцільність та обґрунтованість використання публічних фінансів.

Підкреслимо, що у процесі складання бюджету фіскальна прозорість проявляється через оприлюднення бюджетних декларацій, паспортів бюджетних програм, середньострокових прогнозів і стратегічних документів. Це дає змогу громадськості, експертному середовищу та органам контролю оцінювати, наскільки заплановані бюджетні цілі відповідають пріоритетам державної політики, завданням інноваційного розвитку та потребам суспільства. Відкритість таких даних також сприяє інтеграції гендерних аспектів у бюджетний процес, оскільки дозволяє аналізувати вплив бюджетних програм на різні соціальні групи та забезпечувати гендерно орієнтований підхід до надання публічних послуг.

На стадії виконання бюджету фіскальна прозорість забезпечує можливість контролю за дотриманням запланованих показників ефективності та результативності. Оприлюднення інформації про фактичні видатки, хід реалізації бюджетних програм і досягнуті показники результативності дозволяє своєчасно виявляти відхилення від запланованих цілей, неефективні витрати або ризики нецільового використання коштів. Таким чином, прозорість виступає інструментом підвищення управлінської відповідальності та фінансової дисципліни учасників бюджетного процесу.

Особливе значення фіскальна прозорість має у контексті оцінки якості надання публічних послуг. Відкритість інформації про результати бюджетних програм дає змогу не лише кількісно оцінювати використання коштів, але й аналізувати соціальний ефект бюджетних витрат, зокрема доступність, якість та інклюзивність публічних послуг. Це безпосередньо корелює з принципом досягнення максимального результату за мінімального залучення бюджетних ресурсів. Крім того, фіскальна прозорість сприяє формуванню довіри до бюджетної політики держави та підвищенню легітимності бюджетних рішень. Коли громадяни мають доступ до інформації про те, які цілі переслідуються бюджетною політикою, які ресурси залучаються та яких результатів досягнуто, зростає рівень суспільної підтримки реформ і готовність до спільної участі у реалізації стратегічних завдань розвитку.

Отже, принцип ефективності та результативності бюджетного процесу і принцип фіскальної прозорості перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Фіскальна прозорість виступає необхідною передумовою реалізації ефективного та результативного бюджетування, забезпечує можливість оцінки досягнення цілей бюджетної політики, сприяє підвищенню якості публічних послуг та раціональному використанню бюджетних коштів, а також слугує важливим чинником сталого соціально-економічного розвитку держави.

Окрім вищевказаних принципів, на наше переконання, для забезпечення фіскальної прозорості важливе значення має принцип відповідальності учасників бюджетного процесу. На жаль, цей принцип не віднайшов закріплення у чинному бюджетному законодавстві України, хоча є одним із фундаментальних принципів. Як вбачається, його зміст полягає в тому, що кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за прийняті бюджетні рішення, виконання покладених на нього бюджетних повноважень та дотримання вимог бюджетного законодавства.

Реалізація цього принципу є нерозривно пов'язаною з принципом фіскальної прозорості, оскільки відповідальність можлива лише за умови відкритості та доступності інформації про бюджетні рішення і результати їх виконання.

Фіскальна прозорість забезпечує інформаційну основу для притягнення учасників бюджетного процесу до юридичної, фінансової та політичної відповідальності. Відповідно до ст. 28 Бюджетного кодексу України [5], обов'язковому оприлюдненню підлягає інформація про проекти бюджетів, затверджені бюджети, їх виконання, а також звіти про виконання бюджетів усіх рівнів. Саме відкритість цих даних дозволяє встановити, які органи чи посадові особи приймали відповідні рішення, якими були обсяги бюджетних зобов'язань і чи досягнуто запланованих показників.

Принцип відповідальності реалізується також через механізми бюджетного контролю та відповідальності за бюджетні правопорушення, передбачені Бюджетним кодексом України. Зокрема, у ст. 116 зазначеного акта визначено перелік порушень бюджетного законодавства, а у ст. 117–121 закріплено заходи впливу за такі порушення [5]. Фіскальна прозорість у цьому контексті відіграє ключову роль, адже виявлення бюджетних правопорушень неможливе без доступу до інформації про рух бюджетних коштів, фінансові зобов'язання та фактичні видатки.

Особливого значення взаємозв'язок відповідальності та фіскальної прозорості набуває на стадії виконання бюджету. Відповідно до ст. 48, 49 та 51 Бюджетного кодексу України, розпорядники бюджетних коштів зобов'язані брати бюджетні зобов'язання та здійснювати видатки лише в межах бюджетних асигнувань і з дотриманням цільового призначення коштів. Оприлюднення інформації про виконання бюджетних програм і використання бюджетних ресурсів забезпечує можливість контролю за дотриманням цих вимог і, у разі їх порушення, притягнення винних осіб до відповідальності.

Крім того, принцип фіскальної прозорості посилює персональну відповідальність посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за прийняття бюджетних рішень. Публічність бюджетної інформації створює умови для здійснення не лише державного фінансового контролю (з боку Рахункової палати, Державної аудиторської служби України), але й громадського та парламентського контролю, що відповідає вимогам ст. 26, 110 та 113 Бюджетного кодексу України щодо контролю та звітності у бюджетному процесі [5].

Таким чином, фіскальна прозорість виступає необхідною передумовою реалізації принципу відповідальності учасників бюджетного процесу, оскільки забезпечує відкритість бюджетних рішень, доступність інформації про використання публічних фінансів та можливість об'єктивної оцінки дій суб'єктів бюджетних правовідносин. У свою чергу, принцип відповідальності надає фіскальній прозорості практичного змісту, перетворюючи відкритість бюджетної інформації на реальний інструмент забезпечення законності, дисципліни та ефективності у сфері публічних фінансів.

Окрім взаємозв'язку принципів фіскальної прозорості та принципів бюджетної системи і бюджетного процесу зазначимо, що у сучасних умовах вимоги до забезпечення бюджетної прозорості регламентуються вказівками Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ), який ще в 1998 р. представив «Кодекс належної практики щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері» [8]. У той же рік була випущена перша

редакція Керівництва, щоб розкрити і роз'яснити принципи Кодексу, а також сприяти підготовці нормативних актів щодо прозорості в бюджетно-податковій сфері в різних країнах. Далі було ще дві редакції цього документу у 2007 та у 2013 роках. Водночас концептуально це стало відображенням важливості того, що прозорість у бюджетно-податковій сфері є ключовою складовою процесу належного державного управління, яке відіграє ключову роль у досягненні макроекономічної стабільності та забезпеченні економічного зростання.

З огляду на те, що цей документ є одним із прикладів міжнародних стандартів забезпечення фінансової прозорості, які підтримує наша держава, виділимо три аспекти, які підтверджують важливість забезпечення належного рівня бюджетно-податкової прозорості. По-перше, прозорість у бюджетно-податковій сфері передбачає надання вичерпної та надійної інформації про минулу, поточну та майбутню діяльність органів державного управління, і доступність такої інформації сприяє прийняттю більш обґрунтованих і якісних рішень щодо економічної політики. Прозорість у бюджетно-податковій сфері також допомагає виявити потенційні ризики для перспективного стану бюджетно-податкової сфери, результатом чого має стати відповідне коригування податково-бюджетної політики у відповідь на зміни економічних умов і, відповідно, – проведення ефективної антикризової політики. По-друге, прозорість у бюджетно-податковій сфері корисна для громадян, оскільки вони отримують інформацію, необхідну для забезпечення підзвітності органів державного управління за здійснювані ними напрямки та заходи соціально-економічного характеру. По-третє, завдяки більшій прозорості своєї діяльності органи державного управління також отримують доступ до міжнародних ринків капіталу на більш сприятливих умовах.

На наше переконання, для України, яка перебуває в умовах воєнного стану, тісної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями й потребуватиме значного післявоєнного відновлення, рекомендації МВФ щодо фінансової прозорості мають особливе значення. Їх імплементація сприяє підвищенню ефективності бюджетного управління, зменшенню корупційних ризиків, посиленню довіри громадян до публічної влади та забезпеченню сталості державних фінансів. Таким чином, рекомендації МВФ формують сучасну концепцію фінансової прозорості як комплексного принципу публічних фінансів, що поєднує правові, організаційні та інституційні механізми відкритості, підзвітності та відповідальності у бюджетно-податковій сфері.

У сфері оподаткування фінансова прозорість реалізується через оприлюднення нормативно-правових актів податкового законодавства, роз'яснень контролюючих органів, статистичної інформації щодо надходжень податків і зборів, а також даних про податкові пільги та преференції. Така відкритість забезпечує передбачуваність податкової політики, рівність платників перед законом і зменшує можливості дискреційного застосування податкових норм. Крім того, прозорість податкової інформації сприяє добровільному виконанню податкових обов'язків і формуванню податкової культури.

На нашу думку, аналізуючи фінансову прозорість у податково-правовому регулюванні доцільно згадати міжнародне податкове співробітництво. Одним із ключових інструментів у цій сфері є Стандарт автоматичного обміну податковою інформацією (Common Reporting Standard, CRS), розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку (далі –

ОЕСР). Запровадження CRS спрямоване на протидію ухиленню від оподаткування, агресивному податковому плануванню та приховуванню доходів у закордонних фінансових установах. Україна офіційно приєдналася до CRS у межах імплементації міжнародних стандартів податкової прозорості, що є частиною зобов'язань держави у рамках співпраці з МВФ, ОЕСР та Європейським Союзом. Уперше фактичний обмін інформацією за стандартом CRS між Україною та іноземними податковими адміністраціями було розпочато у 2024 році, що свідчить про перехід від нормативного закріплення до практичної реалізації принципів податкової прозорості.

CRS передбачає автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки, що належать нерезидентам, між податковими органами різних держав. До такої інформації, зокрема, належать: ідентифікаційні дані власника рахунку; залишки коштів на рахунках; суми нарахованих відсотків, дивідендів та інших доходів; доходи від продажу фінансових активів [9]. Принцип фінансової прозорості передбачає відкритість, повноту та достовірність інформації про доходи держави та платників податків. У цьому аспекті CRS сприяє реалізації зазначеного принципу в кількох вимірах. По-перше, стандарт CRS забезпечує інформаційну симетрію між державою та платниками податків, усуваючи дисбаланс, за якого держава не володіє інформацією про закордонні активи своїх резидентів. По-друге, впровадження CRS підвищує передбачуваність та справедливості податкової системи, оскільки всі платники податків перебувають у рівних умовах незалежно від місця розміщення їх активів. По-третє, автоматичний обмін інформацією сприяє зменшенню тінізації доходів, розширенню податкової бази та зростанню доходів бюджету без підвищення податкового навантаження.

Підкреслимо, що CRS тісно пов'язаний із принципом відповідальності учасників податкових правовідносин. Запровадження автоматичного обміну інформацією суттєво підвищує ризики виявлення податкових правопорушень, що стимулює добровільне виконання податкових обов'язків. Крім того, CRS посилює інституційну відповідальність податкових органів, які зобов'язані забезпечити належний захист отриманої інформації, її аналітичну обробку та використання виключно в межах податкового контролю.

Впровадження CRS є складовою адаптації податкового законодавства України до стандартів ЄС та ОЕСР. Дотримання принципів податкової та фінансової прозорості розглядається міжнародними партнерами як один із ключових критеріїв фінансової надійності держави та її готовності до поглибленої економічної інтеграції. У цьому контексті CRS виступає не лише технічним механізмом обміну інформацією, а й індикатором інституційної спроможності держави, здатної забезпечити ефективне адміністрування податків у глобалізованому фінансовому середовищі.

Отже, впровадження стандарту CRS в Україні є важливим етапом розвитку національної системи публічних фінансів та реалізації принципу фінансової прозорості. CRS сприяє підвищенню відкритості податкової системи, зменшенню корупційних і фінансових ризиків, зміцненню довіри міжнародних партнерів і громадян до державної фінансової політики. У поєднанні з бюджетною прозорістю, цифровізацією податкового адміністрування та інституційною модернізацією CRS формує комплексний механізм забезпечення економічної стійкості держави. При цьому підкреслимо, що при проведенні автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки повинен бути дотриманий

баланс між податковою прозорістю та конфіденційністю, або між публічним та приватним інтересом. Так, співвідношення конфіденційності та податкової прозорості в контексті автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки різняться залежно від юрисдикції, що обумовлено особливостями проведення податкової політики тією чи іншою державою.

На підставі викладеного констатуємо, що насамперед фіскальна прозорість пов'язана із бюджетним та податковим регулюванням. Водночас наголосимо на тому, що фіскальна прозорість також тісно пов'язана з принципом підзвітності органів публічної влади. Оприлюднення бюджетної та податкової інформації створює правові та інституційні передумови для здійснення парламентського, фінансового, судового та громадського контролю. Саме публічність фінансових даних дозволяє оцінити законність дій суб'єктів владних повноважень, обґрунтованість прийнятих фінансових рішень та відповідність їх публічним інтересам.

Важливим аспектом фіскальної прозорості є її антикорупційний потенціал. Відкритість інформації щодо бюджетних витрат, публічних закупівель, податкових пільг і фінансової допомоги значно обмежує можливості корупційних зловживань, оскільки забезпечує постійний суспільний контроль. Запровадження електронних систем у сфері публічних фінансів, таких як електронні бюджети, податкові сервіси та платформи публічних закупівель, підсилює прозорість і мінімізує людський фактор у прийнятті фінансових рішень.

Крім того, фіскальна прозорість має суттєве значення для формування довіри до держави з боку громадян, бізнесу та міжнародних партнерів. В умовах економічної нестабільності та післявоєнного відновлення прозорість управління публічними фінансами є ключовим чинником залучення інвестицій і міжнародної фінансової допомоги. Відкритість бюджетної та податкової інформації виступає індикатором інституційної спроможності держави, її готовності до ефективного та відповідального управління фінансовими ресурсами.

Висновки. Фіскальна прозорість є ключовим принципом публічних фінансів, що має чітко виражену правову природу. Вона забезпечує реалізацію конституційних принципів публічності, законності та підзвітності, а також сприяє ефективному використанню бюджетних ресурсів. Удосконалення правового забезпечення фіскальної прозорості є необхідною умовою зміцнення фінансової дисципліни, довіри до держави та сталого розвитку публічних фінансів України.

Література:

1. Michael Teig Fiscal Transparency and Economic Growth. URL: <https://www.uni-bamberg.de/fileadmin/vwl-fiwi/Lehrstuhl/EDS5.pdf>.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
3. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

5. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n203>.
6. Токарева К. О. Принципи бюджетної системи як принципи бюджетного процесу. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*. Харків, 2020. С. 489–492. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/56061d4b-bbae-4480-82ed-5bda43859e4f/content>.
7. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 р. № 183-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19>.
8. Кодекс належної практики по забезпеченню прозорості у грошово-кредитній та фінансовій політиці : Декларація принципів. Документ № 995–950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_950.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки: Закон України від 20.03.2023 р. № 2970-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text>.

Diukariev V. Fiscal transparency as a principle of public finance: a legal dimension

Abstract. The article offers a comprehensive legal analysis of fiscal transparency as a fundamental principle of public finance and a crucial prerequisite for the effective operation of the state's budgetary and tax systems. It is established that fiscal transparency has a clearly defined legal nature, closely tied to the implementation of constitutional principles of publicity, legality, and accountability of public authorities, as well as the right of citizens to access public information. The normative and legal foundations of fiscal transparency in Ukraine are examined, encompassing the provisions of the Constitution of Ukraine, the Budget Code of Ukraine, and legislation governing access to public information and transparency in the use of public funds.

The article highlights the interconnection between fiscal transparency and the principles of the budgetary system and budgetary process, specifically the principles of publicity, efficiency, and effectiveness, as well as the responsibilities of participants in budgetary legal relations. It has been proven that the openness of budgetary and tax information is a necessary condition for assessing the efficiency of public fund utilization, exercising financial control, and ensuring accountability for violations of budgetary legislation.

Special attention is paid to international standards of fiscal transparency, particularly the recommendations of the International Monetary Fund, as well as to the implementation of the Common Reporting Standard (CRS) in Ukraine, which serves as an instrument for enhancing tax transparency and combating tax evasion. It is concluded that fiscal transparency acts as a system-forming principle of public finance, combining legal, institutional and informational mechanisms of openness, contributing to the reduction of corruption risks, increasing public trust in the state, and ensuring the financial sustainability of Ukraine.

Key words: budgetary system, financial system, financial control, good governance, disclosure of financial information, public information, tax law regulation, budget law regulation.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Анотація. У статті здійснено адміністративно-правовий аналіз природи та змісту відповідальності у сфері реабілітації в системі соціального захисту та охорони здоров'я України. Актуальність дослідження зумовлена різким зростанням потреби у реабілітаційних послугах в умовах воєнної агресії, що, своєю чергою, висуває підвищені вимоги до якості, безпеки та правової визначеності у діяльності суб'єктів реабілітації. Наголошено, що попри наявність значної кількості нормативно-правових актів, законодавче регулювання відповідальності у досліджуваній сфері залишається фрагментарним, а чинні норми, як правило, містять лише загальні декларації про настання відповідальності «згідно із законом», не визначаючи конкретних підстав, складів правопорушень чи санкцій. У роботі проаналізовано положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, спеціальних законів України у сфері реабілітації, Основ законодавства України про охорону здоров'я, а також низки підзаконних актів, у контексті яких встановлено основні види відповідальності, потенційно застосовні до суб'єктів реабілітаційної діяльності: дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну, кримінальну, фінансову та матеріальну. Підкреслено, що відсутність деталізованого механізму відповідальності негативно впливає на якість, доступність і безпечність реабілітаційних послуг, а також створює можливості для уникнення правових наслідків за правопорушення. Зроблено висновок про необхідність розроблення комплексного та системного підходу до регламентації відповідальності у сфері реабілітації з урахуванням міжнародних стандартів, сучасних викликів та реальних потреб отримувачів послуг.

Ключові слова: відповідальність, правопорушення, реабілітація, охорона здоров'я, соціальний захист.

Вступ. В умовах сьогодення в Україні реабілітація набуває особливої актуальності з огляду на тотальне зростання попиту на відповідні послуги як серед військових, так і серед цивільного населення, передусім через воєнні дії. Відповідно зростає актуальність питання публічного адміністрування у сфері реабілітації загалом, та конкретно відповідальності за правопорушення в досліджуваній галузі як засобу гарантування якості послуг, дотримання стандартів та захисту прав осіб з порушеннями здоров'я. Однак усупереч наявності досить широкої нормативно-правової бази, якою регламентуються питання, пов'язані з реабілітацією, та досить великий національний довід маємо констатувати відсутність комплексного правового механізму відповідальності у цій сфері.

У зв'язку із зазначеним **метою** написання цієї статті є адміністративно-правове дослідження природи відповідальності у сфері реабілітації в контексті її правового забезпечення та практичної реалізації.

Стан наукового дослідження. Питання, дотичні до теми реабілітації, останнім часом все більше привертають увагу науковців. Різні їх аспекти були та є предметом наукових пошуків Н. Горішної, О. Гульбс, О. Кобця, В. Костюка, О. Кравченко, Л. Малюги, В. Мельник, Р. Павлюкова, Ю. Песоцької, А. Соцької, К. Чупіни, І. Шапошникової, Л. Шумної та ін. Певною мірою у відповідних працях розкрито й питання відповідальності, проте, на нашу думку, недостатньо. Тому, спробуємо детально дослідити задекларовану тему нижче.

Виклад основного матеріалу. Нормативне регулювання відповідальності у сфері реабілітації в нашій державі регламентується низкою нормативно-правових актів, серед яких кодифіковані акти, спеціальні закони України у сфері реабілітації, зокрема «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [9], «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [10], а також низка підзаконних актів.

За статтею 26 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю Україна повинна вживати ефективних і належних заходів для того, щоб надати особам з інвалідністю можливість для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя. Зокрема йдеться про організацію, зміцнення та розширення комплексних реабілітаційних послуг і програм, особливо у сфері охорони здоров'я, соціального обслуговування [3]. Ці положення хоч і опосередковано, проте зобов'язують нашу державу формувати цілісний механізм відповідальності у сфері реабілітації в системі соціального захисту та охорони здоров'я, здатний оперативно реагувати на правопорушення.

Для сфери реабілітації у системі соціального захисту та охорони здоров'я в Україні властива традиційна система видів відповідальності, яка охоплює собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність. Саме про них йдеться в нормах і положеннях законодавства. Проте доречно зауважити, що суб'єкти правовідносин в досліджуваній сфері за відповідні правопорушення можуть бути притягнуті також до матеріальної відповідальності.

Принагідно зазначимо, що:

1) дисциплінарна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні до працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, санкції у вигляді дисциплінарних стягнень; має примусовий характер, який виявляється в тому, що до працівника вживаються заходи примусового впливу, які мають для нього певні негативні наслідки [12, с. 329];

2) цивільно-правова відповідальність – це встановлені законом юридичні наслідки за невиконання або неналежне виконан-

ня особою обов'язків, зобов'язань, що пов'язані з порушенням суб'єктивних цивільних прав другої сторони [13];

3) адміністративна відповідальність – це застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права [1, с. 14];

4) кримінальна відповідальність – це вимушене перенесення особою, що вчинила злочин, державного засудження, а також позбавлень особистого, майнового або іншого характеру, які передбачені кримінальним законом і покладаються на винного спеціальними органами держави [5, с. 190];

5) фінансова відповідальність – це система заходів примусу, які застосовуються державою, як правило, в позасудовому порядку, у формі покладення на юридичних осіб, а також на фізичних осіб, які провадять господарську чи незалежну професійну діяльність, та у виняткових випадках – на інших фізичних осіб, обов'язку сплатити до бюджету певну суму грошових коштів, у зв'язку з вчиненими такими особами порушеннями публічно-правових норм [14, с. 92-93];

6) матеріальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку сторони трудових правовідносин покрити повністю або частково пряму дійсну шкоду, що було завдано з її вини шляхом знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання майна тощо під час виконання трудових обов'язків в установленому законодавством порядку і розмірі (за змістом пункту 4 частини першої статті 1 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі») [8].

Переходячи до безпосереднього розгляду відповідальності у сфері реабілітації в системі соціального захисту та охорони здоров'я України, зазначимо, що Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» містить низку норм, які стосуються цієї тематики. Так, частиною першою статті 20 передбачено, що «організація та відповідальність за якість харчування в реабілітаційних закладах незалежно від відомчого підпорядкування, типу, форми власності покладається на засновників (власників) і керівників реабілітаційних закладів». За статтею 26 «у разі реалізації продукції, що не відповідає технічному регламенту, виробник (продавець) несе відповідальність згідно із законом» [9].

Водночас аналізований Закон містить Розділ VIII «Відповідальність за порушення законодавства про реабілітацію осіб з інвалідністю», який складається з однієї статті 45 «Відповідальність за порушення законодавства про реабілітацію осіб з інвалідністю» [9]. Нормою цієї статті передбачено, що «особи, винні у порушенні законодавства про реабілітацію осіб з інвалідністю, несуть відповідальність згідно із законом». Вважаємо такий підхід до формулювання норм про відповідальність у згаданому Законі, а також в безлічі інших законодавчих актах України таким, що не відповідає принципу правової визначеності. Відсутність конкретизації видів правопорушень, суб'єктів та можливих санкцій на практиці нерідко призводить до уникнення відповідальності й унеможливорює належне застосування закону.

Статтею 6 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» відповідальність між органами державної влади

віднесено до основних принципів державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я [10]. Проте цей принцип подано у фрагментарний спосіб, оскільки його пов'язано виключно з діяльністю органів державної влади. Такий підхід є звуженим і концептуально недостатнім, адже система реабілітації функціонує за участі ширшого кола суб'єктів. До неї належать органи місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я, реабілітаційні установи, індивідуальні фахівці, міждисциплінарні команди, а також надавачі соціальних та суміжних послуг. Відтак, ефективне правове регулювання реабілітації передбачає розмежування та закріплення відповідальності всіх учасників цього процесу, що забезпечило б комплексність, узгодженість і належний рівень гарантій для осіб, які потребують реабілітації.

Відповідно до статті 31 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [10] «особи, винні у порушенні законодавства про реабілітацію у сфері охорони здоров'я, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом». Однак у цьому законодавчому акті не конкретизовано ані види правопорушень, ані конкретні види відповідальності за їх вчинення, як і в попередньому аналізованому законодавчому акті.

Своєю чергою, у Основах законодавства України про охорону здоров'я задекларовано, що «суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я» [4].

За змістом норм цього законодавчого акту відповідальність настає «за порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я», «за забезпечення належного режиму їх зберігання та реалізації, а також за підтримання обов'язкового асортименту лікарських засобів та імунобіологічних препаратів» та «за забезпечення належного режиму зберігання та реалізації лікарських засобів та імунобіологічних препаратів, а також за підтримання обов'язкового їх асортименту», «за прийняття неправомірних рішень, вчинення дій/бездіяльності, у тому числі за незаконне розголошення інформації про особу» (у цьому випадку йдеться, окрім іншого, про членів експертних команд та адміністраторів закладів охорони здоров'я) [4].

Важливою вважаємо норму частини п'ятої статті 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я, у якій зазначено, що «лікар не несе відповідальності за здоров'я особи в разі відмови останньої від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму» [4]. Значущість цієї норми полягає у чіткому підкресленні персональної відповідальності особи за власне здоров'я та необхідності встановлення вини суб'єкта, якого планується притягнути до відповідальності. Вона також формує баланс між обов'язками медичного працівника й автономією пацієнта, що є важливою умовою справедливого застосування будь-яких санкцій у сфері охорони здоров'я та реабілітації.

Підзаконні нормативно-правові акти також містять положення, дотичні до теми відповідальності у сфері реабілітації в системі соціального захисту та охорони здоров'я. Так, відповідно до Типового положення про мультидисциплінарну реабілітаційну команду, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2021 р. № 1168, лікар фізичної та реабілітаційної медицини несе відповідальність за реабілітаційний процес в цілому; фізичний терапевт / ерготерапевт / терапевт мови та мовлення / психолог, психотерапевт / сестра медична з реабілітації / асистент фізичного терапевта / асистент ерготе-

рапелта / протезист-ортезист несуть відповідальність відповідно до закону з урахуванням кваліфікаційної характеристики [6].

Порядком забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2012 р. № 321, передбачено, що «посадові особи Фонду (соціального захисту осіб з інвалідністю), територіальних відділень Фонду, центрів, органів соціального захисту населення, виконавчих органів, фахівці суб'єктів господарювання несуть відповідальність за достовірність внесеної до банку даних та/або електронної особової справи, сформованої засобами Єдиної системи (за технічної можливості), інформації згідно із законом» [7].

Наведений перелік видів та підстав відповідальності в досліджуваній сфері не вичерпується зазначеним, проте є показовим та демонструє фрагментарність, відсутність системності та належної повноти у законодавчій регламентації досліджуваного питання. Така ситуація викликає обґрунтовану стурбованість і потребує послідовних дій з боку держави, оскільки навіть кодифіковані нормативно-правові акти не містять спеціальних норм, які б безпосередньо врегульовували питання юридичної відповідальності у сфері реабілітації. Це свідчить про прогалини у правовому забезпеченні та необхідність розроблення комплексного підходу до встановлення чітких механізмів відповідальності суб'єктів, задіяних у процесі реабілітації.

Практика свідчить, що відповідальність у сфері реабілітації в системі соціального захисту та охорони здоров'я України може настати, приміром, за такі правопорушення:

1) дисциплінарна – за порушення, які пов'язані з недотриманням трудової дисципліни, професійних стандартів, етичних норм тощо. Наприклад, йдеться про порушення трудових обов'язків та правил внутрішнього розпорядку; дії, що ставлять під загрозу гідність пацієнта (наприклад, грубе поводження з особою з інвалідністю під час надання їй реабілітаційних послуг) тощо;

2) цивільно-правова – за заподіяння отримувачу реабілітаційних послуг шкоди внаслідок неправомірних дій або бездіяльності закладу чи фахівця реабілітації;

3) адміністративна – за порушення ліцензійних умов; провадження діяльності без належних документів тощо;

4) кримінальна – у випадку злочинних діянь, які спричинили істотну шкоду здоров'ю або життю отримувача реабілітаційних послуг (наприклад, неналежне виконання професійних обов'язків реабілітаційним працівником; підроблення документів реабілітаційного характеру; корупційні діяння в реабілітаційних закладах тощо).

Практичними прикладами притягнення до відповідальності за правопорушення в досліджуваній сфері можуть бути такі. Городоцький районний суд визнав виконуючу обов'язки директора місцевого центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, пов'язаного з учинення дій в умовах реального конфлікту інтересів, і застосував до неї штраф. Цей випадок ілюструє практичні наслідки недотримання норм щодо конфлікту інтересів у сфері управління закладами реабілітації та підкреслює важливість прозорості та підзвітності посадових

осіб [10]. Київська місцева прокуратура № 7 направила до суду обвинувальний акт щодо керівника реабілітаційної установи в Одеській області за заволодіння державними коштами, виділеними на психологічну реабілітацію ветеранів та учасників АТО. У межах програми майже 1 300 осіб мали пройти курс реабілітації, проте послуги фактично не надано. Керівник установи подав недостовірні відомості до державних органів та незаконно привласнив понад 5,6 млн гривень. Дії кваліфіковано за частиною 4 статті 190 (заволодіння чужим майном в особливо великих розмірах) та частиною другою статті 366 (службове підроблення) Кримінального кодексу України [2].

Викладене дає підстави для **висновків** про те, що відповідальність у сфері реабілітації є важливим засобом забезпечення прав отримувачів реабілітаційних послуг, а також їх надавачів. Хоча законодавство України містить загальні механізми притягнення до дисциплінарної, цивільної, адміністративної, кримінальної та інших видів відповідальності, комплексна модель відповідальності, адаптованої до специфіки реабілітації, поки відсутня. Необхідне подальше нормативне вдосконалення, орієнтоване на права й потреби суб'єктів правовідносин у сфері реабілітації в системі соціального захисту та охорони здоров'я України, а також на забезпечення відповідності міжнародним стандартам.

Література:

1. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / Комзюк А.Т., Салманова О.Ю., Гусаров С.М. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ ; [за заг. ред. А.Т. Комзюка]. 3-є вид., перероб. і доп. Харків : Факт, 2025. 260 с.
2. Київська прокуратура скерувала до суду обвинувальний акт щодо керівника реабілітаційного центру за фактом заволодіння 5,6 млн гривень, виділених на реабілітацію учасників АТО. 03 квіт. 2019 р. URL: https://kyiv.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=248507&fp=5610.
3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
5. Павліченко Є.В., Бобошко О.М. Сутність кримінальної відповідальності та її специфічні ознаки. Нове українське право, Вип. 1, 2023. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.24>.
6. Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 03 листоп. 2021 р. № 1268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#Text>.
7. Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку : постанова Кабінету Міністрів України від 05 квіт. 2012 р. № 321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-%D0%BF#Text>.
8. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 03 жовт. 2019 р. № 160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20/ed20250510#Text>.
9. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06 жовт. 2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
10. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03 груд. 2020 р. № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

11. Сама себе преміювала: суд оштрафував в.о.директора центру реабілітації для осіб з інвалідністю. URL: <https://gd.km.court.gov.ua/sud2204/pres-centr/news/1417080/>.
12. Трудове право України : підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і допов. К. : Центр учб. літ., 2016. 472 с.
13. Цивільно-правова відповідальність. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.
14. Шумейко І. Фінансова відповідальність: поняття, ознаки та співвідношення з суміжними поняттями. *Юридичний вісник*, 2023. № 6. С. 87–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.10>.

Zaria O. Responsibility in the field of rehabilitation in the system of social protection and health care in Ukraine: theoretical and legal basis

Abstract. The article provides an administrative and legal analysis of the nature and content of responsibility in the field of rehabilitation in the social protection and healthcare system of Ukraine. The relevance of the study is due to a sharp increase in the need for rehabilitation services in the context of military aggression, which, in turn, places

increased demands on the quality, safety and legal certainty of the activities of rehabilitation entities. It is emphasized that despite the existence of a significant number of legal acts, the legislative regulation of liability in the area under study remains fragmented, and the current rules usually contain only general declarations of liability «according to law», without specifying specific grounds, corpus delicti or sanctions. The article analyzes the provisions of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, special laws of Ukraine in the field of rehabilitation, the Fundamentals of Legislation of Ukraine on Healthcare, and a number of bylaws which establish the main types of liability potentially applicable to rehabilitation entities: disciplinary, civil, administrative, criminal, financial and material liability. It is emphasized that the lack of a detailed liability mechanism negatively affects the quality, accessibility and safety of rehabilitation services, and also creates opportunities for avoiding legal consequences for offenses. The author concludes that it is necessary to develop a comprehensive and systematic approach to the regulation of liability in the field of rehabilitation, taking into account international standards, current challenges and real needs of service recipients.

Key words: liability, offenses, rehabilitation, health care, social protection.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла 12.12.2025
Стаття прийнята 27.12.2025
Стаття опублікована 30.12.2025

Куля В. С.,

здобувач вищої освіти

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2781-3974>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Анотація. У даній статті ґрунтовно проаналізовано особливості реалізації основоположного принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії підготовки справи до судового розгляду. Досліджено основні положення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу, поняття суті стадій адміністративного процесу, трансформацію цього принципу зі статичної основи, котра що закладається при відкритті провадження, у динамічну фазу практичного забезпечення прав сторін.

Розкрито теоретико-правові засади підготовчого етапу в адміністративному судочинстві, зокрема проведено чітке розмежування між поняттями «стадія підготовки справи» та «підготовче провадження». Визначено роль та функції судді на цьому етапі, що полягають у остаточному визначенні предмета спору, складу учасників та повноти доказової бази. Особливу увагу приділено взаємозв'язку принципу активної ролі суду та принципу рівності, де ініціативність суду у витребуванні доказів розглядається не як порушення паритету, а як необхідний інструмент подолання інформаційної асиметрії та досягнення матеріальної справедливості.

За результатами аналізу актуальної судової практики виявлено гострі проблеми реалізації принципу рівності, в тому числі в умовах воєнного стану, зокрема: негативний вплив «фільтрів малозначності»; перетворення спрощеного провадження на «процесуальну пастку», що обмежує можливості очного змагання та призводить до порушення строків розгляду. Висвітлено випадки процесуальних зловживань та недоліки механізму процесуального примусу за невиконання вимог суду про витребування доказів.

На основі дослідження зроблено висновок про необхідність переходу від формального до матеріального розуміння рівності на стадії підготовки справи. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення КАС України, включаючи: доповнення частини 5 статті 257 щодо чіткої регламентації переходу від спрощеного до загального провадження та поставленню чітких строків для таких дій з метою уникнення зловживань; а також внесення змін до статті 149 щодо запровадження права учасників на апеляційне оскарження ухвали суду про відмову у стягненні штрафу за невиконання вимог про надання доказів, що забезпечить реальну рівність у засобах впливу на недобросовісну сторону.

Ключові слова: принципи адміністративного процесу, принцип рівності, принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, стадії адміністративного судочинства, стадія підготовки справи до судового розгляду.

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження обумовлена відсутністю доктрини чи аналітики особливостей реалізації принципу рівності адміністративного процесу перед законом і судом, в тому на стадії підготовки справи до судового розгляду. Під час підготовчого провадження має здійснюватись остаточне визначення з предметом спору, характером спірних правовідносин, позовними вимогами, складом учасників справи, поданням інших заяв по суті справи, відводами, обсягу обставин справи для встановлення та збиранням доказів, а також визначення порядку розгляду справи та вчинення інших дій для законного розгляду справи по суті. На стадії підготовчого судового розгляду у адміністративному процесі мають бути дотримані рівні умови щодо реалізації прав учасників на подачу заяв по суті справи чи пояснень, заявлених відводів, а також залучення доказів, особливо адміністративний суд має право з власної ініціативи залучати інших учасників судового розгляду з метою дотримання їх прав, відповідної обізнаності останніх про розгляд такої справи. Також суду надається право самостійно і витребувати докази, які на його думку необхідні для повного і всебічного розгляду справи. Всі ці дії мають бути реалізовані крізь наявну чітку правову регламентацію глави 3 розділу II КАСУ, завдання та принципи адміністративного судочинства, особливо з врахуванням обов'язку дотримання принципу рівності, оскільки порушення таких можу бути підставою для скасування рішення суду. Оскільки судовий процес є поетапним, основи рівності повинні бути закладені на самому першому етапі – відкритті провадження і надалі дотримані та забезпечені при підготовчому етапі. На цій стадії «фундамент», закладений при відкритті провадження, починає реалізовуватися через конкретні процесуальні дії.

Характеристика досліджуваного принципу на етапі підготовки справи до судового розгляду, особливостей реалізації даного принципу в контексті порядку протікання підготовчого судового розгляду несе в собі теоретичне та практичне значення для окреслення проблематики порушення даного принципу досягнення «ідеальної рівності» у забезпеченні судом можливості реалізовувати свої права та відповідних засобах реалізації останніх, тощо.

Мета статті. Основною метою дослідження є аналіз особливостей реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії підготовки справи до судового розгляду.

Стан опрацювання проблематики. В доктрині практично не досліджується питання специфіки реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед зако-

ном і судом на етапі підготовки справи до судового розгляду. Більшість наявних досліджень висвітлюють конституційний або загально-процесуальний принципи рівності перед законом і судом: Л.Д. Воеводін, Л.О. Красавчиков, І.В. Михайловський, І.Л. Петрухін, І.Є. Фарбер, Г.І., М.Є. Шумила та ін. В результаті ґрунтовного аналізу перерахованих досліджень, та судової практики, з застосуванням методів системного аналізу та синтезу можливе досягнення мети дослідження.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності перед законом і судом у сфері адміністративного судочинства несе в собі ієрархічну спадковість правових принципів: від загальнофілософської концепції верховенства права та конституційних гарантій до їх конкретизації у нормах процесуального права. Стаття 8 КАС України закріплює, що «усі учасники судового процесу є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1, ст. 8]. Оскільки сфера публічних відносин в апriorі передбачає владне домінування держави, закріплення принципу рівності у статті 8 КАС України виступає ключовим інструментом нівелювання цього фактичного дисбалансу, гарантуючи, що перед законом і судом і приватна особа, і суб'єкт владних повноважень мають однакову правову вагу. В адміністративному процесі рівність є не формальною тотожністю статусів, а рівністю можливостей. Це фундаментальне положення обґрунтовує необхідність активної підтримки судом «слабшої сторони» (позивача) задля досягнення справжньої процесуальної справедливості, що відповідає сучасним європейським стандартам правосуддя. У контексті стадії підготовки справи до судового розгляду рівність проявляється через надання учасникам рівних можливостей для висловлення своєї правової позиції через подання заяв по суті справи (відзиву, відповіді на відзив та заперечення), встановлення судом паритетних і розумних строків для подання доказів, також рівного права на участь у вирішенні питань, передбачених статтями 173 та 180 КАС України, зокрема, але не обмежено щодо визначення складу учасників, призначення експертиз, вилучення додаткових доказів та встановлення порядку судового розгляду, що в сукупності гарантує недопущення процесуальних переваг жодної зі сторін.

По-перше, вважаємо, що підготовче провадження та стадія підготовки справи до судового розгляду є хоч і схожими, але не тотожними. «Стадія підготовки справи до судового розгляду» є більш ширшим поняттям, аніж «підготовче провадження», оскільки навіть якщо справа розглядається за правилами спрощеного провадження в порядку письмового провадження, суд все одно здійснює дії з підготовки: встановлює строки для відзиву, відповіді на відзив, витребує докази, ознайомлює сторони з матеріалами та вирішує інші питання передбачені статтею 173 КАСУ. Тобто, етап підготовки як часовий проміжок та сукупність дій є завжди. Фактично, підготовче провадження – це спеціальний процесуальний інститут, передбачений главою 3 розділу II КАС України (ст. 173–183). Воно є обов'язковим лише для справ, що розглядаються за правилами загального позовного провадження та має чітко визначені законом формальні межі: воно починається з відкриття провадження і завершується підготовчим засіданням (або закінченням строку підготовки).

Тому, стадію підготовки справи до судового розгляду можна розглядати в аспекті загального провадження (де рівність реалізується через підготовче засідання, очне змагання сторін) та спрощене провадження (де рівність реалізується через обмін заявами по суті справи, певну «письмову рівність» без проведення судових засідань, а у випадку виклику сторін – суд заслуховує їх пояснення).

Питання порядку розгляду за правилами загального чи спрощеного провадження, та спрощеного з викликом сторін чи без, строків подання заяв по суті справи згідно ч. 9 ст. 171 КАСУ мали б вирішуватись при прийнятті справи до розгляду та відкритті провадження і зазначатись у відповідній ухвалі суду.

Згідно зі ст. 12 та ст. 257 КАС України, суддя при відкритті провадження самостійно вирішує, чи є справа малозначною. Це рішення є ключовим, оскільки воно практично автоматично спрямовує справу у спрощене позовне провадження, а це породжує певні правові наслідки. Суддя має широку дискрецію визначати складність справи. Якщо суддя помилково визнає складну справу малозначною, сторони позбавляються підготовчого засідання та подальшого судового розгляду в засіданнях, що обмежує їхні можливості для очного змагання та детального розкриття аргументів. Учасники «складних» справ мають право на перегляд рішення у Верховному суді, тоді як учасники «малозначних» за загальним правилом – ні. Це створює певну ієрархію справ, де рівність перед судом залежить від ціни позову або категорії спору. Відсутність чітких стандартів «складності» призводить до того, що аналогічні справи в різних судах розглядаються за різними процедурами. Також, прискорення, яке мало б бути за допомогою спрощеного провадження навпаки призводить до затягування процесу. Якби справа розглядалась в загальному позовному провадженні, то на практиці вона могла б дійти до рішення по суті за 3-5 засідань з інтервалами в два тижні-місяць, а спрощене провадження дозволяє судді відкласти справу «в довгий ящик» і винести рішення за 4-12 місяців, в порушення процесуальних строків. Дуже гостро така ситуація проявляється і з військовослужбовцями. Наприклад, для військовослужбовця, який перебуває на фронті, письмова форма спрощеного провадження може бути перешкодою (складність комунікації з адвокатом, неможливість вчасно отримати відзив чи подати відповідь на відзив, ознайомитись з матеріалами справи). Окрім того, справи щодо грошового забезпечення або дисциплінарних стягнень часто розглядають у спрощеному провадженні без виклику сторін, хоча в таких справах військовослужбовці бажали б дати свої пояснення усно (наприклад, не рідко при проведенні службового розслідування в військовослужбовців не відбираються пояснення), а отже, принцип рівності порушується як на досудовому, так і на судовому етапі. У такому разі перехід до загального провадження чи спрощеного провадження з повідомлення (викликом) учасників є єдиним способом забезпечити реальну рівність. Здебільшого така позиція пояснюється воєнним станом і обов'язком військовослужбовця виконувати обов'язки по службі, аніж їхати на судові засідання за повісткою в судові засідання, втім є сумніви що баланс суспільного інтересу та інтересу окремої особи тут не порушується на користь держави, тим паче коли оскаржуються діяння суб'єкта владних повноважень.

На думку Ю.А. Дрохіна, «в адміністративному судочинстві матеріальний еквівалент можна вважати похідним критерієм, тоді як основним критерієм доцільно визнати суспільну значущість відносин, із яких виник спір» [2]. Вчений вважає, що

«саме виходячи із такого підходу, наприклад, виборчі спори (навіть ті, що стосуються внесення до списку єдиного виборця або виключення його зі списку) не можуть вважатися малозначними справами, враховуючи рівень суспільної напруги, яка супроводжує виборчий процес. Основоволожним питанням при віднесенні справи до малозначної є суспільний запит на публічність процесу. Такий підхід зумовлено тим, що кожен має право знати, що загрожує його безпеці, правам і свободам, які заходи спрямовані та вживаються для їх забезпечення. Ступінь резонансності справи у публічних відносинах завжди вищий за приватноправові, тому, виходячи із потреби забезпечення прозорості діяльності органів влади як судової, так і виконавчої гілки, малозначних справ у адміністративному процесі відчутно менше порівняно з іншими юрисдикціями» [2]. Позиція Ю.А. Дрохіна є досі актуальною у контексті виявлених нами проблем практичної реалізації принципу рівності. Твердження про те, що суспільний запит на публічність є основою для визначення складності справи, прямо корелюється з нашою тезою про неприпустимість формального підходу до справ військовослужбовців. Якщо спір стосується дисциплінарної відповідальності, грошового забезпечення чи інших порушених прав воїна, його значущість виходить далеко за межі суми позову чи складності справи, оскільки торкається гідності захисника та правової безпеки держави в цілому. Проте, на момент написання статті, через велику кількість справ що надходять до судів, судді надають перевагу спрощеному провадженню, і це часто стає «процесуальною пасткою», де за зовнішньою легкістю приховується затягування розгляду на місяці та позбавлення особи права бути почутою.

Отже, процесуальні фільтри малозначності не повинні перетворюватися на інструмент обмеження доступу до правосуддя. Принцип рівності вимагає, щоб на стадії підготовки суддя оцінював не лише ціну позову, а й фактичну спроможність сторін реалізувати свої права у спрощеному форматі без підготовчого засідання.

Додатково зазначимо, що у п.4 ст. 177 КАСУ зазначено, що суд може повернутись до розгляду справи за правилами загального позовного провадження у випадку пред'явлення зустрічного позову, також ч. 5 ст. 257 КАСУ визначає, що «суд має відмовити у розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження або постановити ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, якщо після прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміну предмета позову справа підпадає під дію частини четвертої цієї статті» [1, ст. 257], інші випадки не передбачені законодавством. Проте, з огляду на відсутність прямої заборони переходу зі спрощеного позовного провадження до розгляду справи за правилами загального позовного провадження, суди доволі часто постановляють ухвали про такий перехід, наприклад, ухвалою Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 12.08.2025 року по справі №160/17200/25 [3], посилаючись на необхідність забезпечення всебічного та об'єктивного вирішення справи суд саме здійснив такий перехід. Отже, на думку автора, такий перехід може відбуватись з ініціативи суду з огляду на характер спірних правовідносин (справа виявилась складною та не малозначною), або якщо предмет доказування вимагає проведення підготовчого засідання (наприклад, потрібно витребувати великий масив документів, призначити експертизу, яку неможливо було передбачити раніше, або ви-

кликати багатьох свідків). Також причиною може слугувати відповідне клопотання учасника чи зміна предмету або підстав позову. Доволі часто такий механізм використовується суддями з метою «прикриття» пропуску судом строків, встановлених статтею 258 КАСУ, наприклад через 6 місяців після відкриття спрощеного провадження Львівський окружний адміністративний суд, за наявності всіх заяв по суті справи ухвалою від 23.02.2024 по справі №380/18340/23 прийняв рішення перейти до розгляду справи за правилами загального позовного провадження [4]. Також заявлення клопотань стороною і підтримка їх судом з пропуском процесуальних строків зустрічається з метою затягування розгляду справ. Такі зловживання правом сторонами чи судом порушують право інших сторін на доступ до суду, та й відповідно принцип рівності усіх учасників перед законом і судом. З врахуванням викладеного ми вважаємо, що доцільно доповнити ч. 5 ст. 257 КАСУ новим абзацом: «Суд також, не пізніше строків встановлених у ч. 1 ст. 258 КАСУ, може постановити ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження після відкриття справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо буде встановлено, що з огляду на характер спірних правовідносин (справа виявилась складною та не підпадає під критерій малозначних справ) справа підлягає розгляду у загальному позовному провадженні, або якщо предмет доказування вимагає проведення підготовчого засідання, чи суд помилково відкрив спрощене позовне провадження» [1, ст. 258].

Наступним елементом, який варто розглянути є підготовче судове засідання. Поділяємо позицію О.І. Лавренової, яка стверджує, що «від ефективності проведення підготовчого засідання багато в чому залежить подальший розгляд адміністративної справи» та встановлює, «що всі дії суду у підготовчому засіданні можна поділити на: 1) дії, що спрямовані на відкриття підготовчого засідання; 2) дії, що спрямовані на припинення спору шляхом відмови від позову або його визнання відповідачем чи примирення сторін; 3) дії, що спрямовані на визначення складу учасників справи; 4) дії, що стосуються доказів та доказування; 5) інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті» [5, с. 134-136]. Запропонована класифікація підтверджує, що підготовче засідання є не лише інструментом організації процесу, а й головним майданчиком для реалізації «рівності зброї» (правових засобів реалізації своїх прав). Відсутність належної уваги суду до будь-якої з перелічених груп дій, можливості їх застосування і фактичного застосування на стадії підготовки неминуче призведе до перекосу процесуального балансу на користь однієї зі сторін під час винесення остаточного рішення. При тому, є важливим для суду саме недопущення формальних судових засідань, постійного відкладення у зв'язку з неявкою сторони, адже затягування однією стороною і допущення такого судом призводить до порушення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

Окремо доцільно наголосити на взаємозв'язку принципу активної ролі суду та принципу рівності. У цивільному чи господарському процесі панує «формальна рівність» (суд – пасивний арбітр), а в адміністративному – «матеріальна рівність», яка досягається саме через активну роль суду. В адміністративному процесі сили сторін апіорі нерівні: за державним органом стоять ресурси, владні повноваження та архіви документів, а за громадянином – часто лише переконання у своїй правоті. Активна

роль суду закріплена в ч. 4 ст. 9 КАСУ не порушує рівність, а навпаки – є єдиним способом її фактичного досягнення. Суд «доозброює» слабшу сторону, щоб вона могла на рівних протистояти суб'єкту владних повноважень. Наприклад, якщо позивач через юридичну необізнаність неправильно сформулював вимогу (просить «визнати дії протиправними» замість «визнати протиправним та скасувати наказ»), активний суд на стадії підготовки може вказати на необхідність уточнення вимог шляхом постановлення ухвали про залишення позову без руху, або вийти за їх межі, щоб захист права був реальним. Ч. 2 ст. 77 КАСУ передбачає, «в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дій чи бездіяльності покладається на відповідача» [1, ст. 77], тобто закон встановлює умовну презумпцію винуватості суб'єкта владних повноважень (він має довести правомірність рішення), але позивач все одно повинен обґрунтувати свої доводи відповідно до ч. 1 ст. 77 КАСУ. У випадку, якщо «учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом» [1, ст. 78], а також ч. 4 ст. 9 КАСУ передбачає, що для з'ясування всіх обставин у справі суд може вчинити визначені законом заходи, в тому числі для виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Тут активність суду нівелює інформаційну асиметрію між учасниками. Рівність реалізується не через «однакові обов'язки», а через те, що суд бере на себе тягар пошуку істини, не тільки якщо одна зі сторін об'єктивно не може цього зробити, а й самостійно для повного та всебічного з'ясування всіх обставин у справі. Отже, принцип активної ролі суду на стадії підготовки справи виступає гарантом реальності принципу рівності. В адміністративному судочинстві ці принципи не суперечать, а взаємодоповнюють один одного: активність суду є процесуальною технологією, яка дозволяє трансформувати формальну рівність сторін у матеріальну справедливість. Особливо гостро цей взаємозв'язок відчувається у справах, де відповідачем є силові чи «закриті» структури (ТЦК та СП, військові частини, Міноборони), доступ до документів яких для позивача фактично обмежений, і тут без активної ролі суду на стадії підготовки про «рівність сторін» годі й говорити. Наприклад, ухвалою від 06.08.2025 року у справі №380/9496/25 Львівського окружного адміністративного суду, суд самостійно витребував деякі документи пов'язані з мобілізацією позивача, оскільки побачив що їх немає у справі [6], а вже 12.10.2025, після виявлення невідповідності у отриманих на дану ухвалу доказів з тими доказами на які посилається позивач, суд витребував за клопотанням і решту необхідних для з'ясування обставин по суті справи [7]. Отже, активна роль суду на стадії підготовки виступає ключовим механізмом нівелювання фактичного дисбалансу сил між позивачем та владно-повноважними органами, перетворюючи декларативну рівність на реальний механізм матеріальної справедливості. Наведені приклади підтверджують, що саме через судове витребування доказів долається інформаційна асиметрія, забезпечуючи справжню, а не формальну рівність учасників процесу.

На фоні зазначеного постає актуальним питання процесуальної відповідальності сторони за ненадання доказів до суду на вимогу ухвали суду про витребування доказів, або неповідомлення суду про неможливість подати такі докази. Одним із механізмів процесуального примусу є штраф, відповідно до ч. 1 ст. 149 КАСУ, може бути у сумі від 0,3 до 3 розмірів прожитко-

вого мінімуму для працездатних осіб, а випадку систематичного, повторного порушення чи зловживання – від 1 до 10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб згідно ч. 2 даної статті. Проте, ключовим словом у статті 149 КАСУ є те, що суд «може», тобто суду надається така дискреція у використанні такого засобу процесуального примусу. Окремо ч. 4 даної статті передбачає, що «ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції» [1, ст. 149], втім упускається момент щодо неможливості оскарження ухвали про відмову у стягненні штрафу. Це є беззаперечне порушення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом та наявна невідповідність статті 24 Конституції України. Оскільки суди практично не застосовують можливість накладення штрафу в випадках, коли це варто було, вважаємо, що доцільно згадувану статтю доповнити нормою щодо змоги учасника ініціювати перед судом питання про застосування заходів процесуального примусу, а у випадку відмови – подавати апеляційні скарги. Таке питання могло би бути вирішено законодавцем самостійно або за рішенням Конституційного Суду України за аналогією до ситуації з частиною 6 статті 383 КАСУ, коли відсутність нормативного закріплення змоги апеляційного оскарження ухвали суду призвело до постановлення рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 року № 2-р(П)/2023 у справі № 3-27/2022(54/22) та змін до КАСУ у 2024 році [8].

І.О. Картузова стверджує, «що підготовче провадження є обов'язковою стадією розгляду кожної адміністративної справи. Здійснення підготовчого провадження судом тягне за собою певні правові наслідки. Ці наслідки відбиваються в одній з ухвал, що можуть бути прийняті судом у ході підготовчого провадження» [9, с. 276] та виділяє наступні наслідки: постановлення ухвали про залишення позовної заяви без розгляду, зупинити провадження у справі, закрити провадження у справі, винести ухвалу про завершення підготовчого провадження і призначення справи до судового розгляду [9, с. 276–278]. Далі підкреслює що «суд повинен проінформувати всіх заінтересованих осіб про наслідки підготовчого провадження. Для цього копія судового рішення, в якому відбиваються обставини, за яких закінчилося підготовче провадження, надсилаються особам, які беруть участь у справі. Винятком є випадок, коли судовий розгляд справи починається в той самий день, що й попереднє судове засідання» [9, с. 278]. Вважаємо, що саме таке інформування і є обов'язком суду з метою забезпечення судом рівності учасників в контексті обізнаності про хід справи та свої права щодо подальшої стадії судового розгляду.

Висновки. З системного аналізу діючого законодавства, доктрини та судової практики, зазначимо, якщо на етапі відкриття провадження принцип рівності існує як статична декларація, то на стадії підготовки він переходить у динамічну фазу. На цьому етапі, остаточно визначаються з предметом позову та позовними вимогами, складом учасників процесу, подаються всі подальші заяви по суті справи після позову, витребуваються всі необхідні докази. Суддя не просто констатує рівність прав, а активно діє для усунення будь-якого фактичного перекосу, що є специфікою самого адміністративного процесу на відміну від інших процесуальних галузей. Таким чином, стадія підготовки є етапом процесуальної корекції: тут суд через витребування доказів та уточнення вимог «вирівнює» сторони в засобах реалізації прав та доказах, готуючи їх до змагання в основному засіданні за наявності такого та до розгляду справи по суті.

З огляду на постійний розвиток суспільних відносин, воєнний стан та нові категорії справ, завантаженість судів, активну роботу електронного судочинства – завжди є потреба у законодавчих новачках, зокрема, щодо переходу суду з спрощеного до загального позовного провадження, права учасника на апеляційне оскарження ухвали суду про відмову у стягненні штрафу за невиконання вимог суду про витребування доказів (є забезпечить реальну рівність у засобах впливу на недобросовісну сторону та відповідатиме конституційному принципу рівності усіх учасників перед законом і судом), а також щодо активної роботи суддів в контексті забезпечення принципу рівності учасників, доступу до правосуддя та дотримання процесуальних строків розгляду справ. Отже, дане дослідження слугує науково-теоретичною та практичною основою для вдосконалення процесуальних механізмів КАС України, які гарантують реалізацію принципу рівності як життєздатного механізму матеріальної справедливості, а не лише формальної процедури, що є критично важливим для збереження справедливого балансу між приватним та публічним інтересом в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
2. Дрохін Ю. А. Розгляд справ в адміністративному судочинстві за правилами спрощеного позовного провадження. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). №4. 2020. С.122–127. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/22.pdf.
3. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 12.08.2025 року по справі №160/17200/25. Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129474512>.
4. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 23.02.2024 по справі №380/18340/23. Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117215056>.
5. Лавренова О.І. Підготовче засідання як основний етап стадії підготовчого провадження в адміністративній справі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 134–136. URL: http://lsej.org.ua/6_2020/34.pdf.
6. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 06.08.2025 року у справі №380/9496/25. Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129358090>.
7. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 12.10.2025 року у справі №380/9496/25. Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130929403>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 року № 2-р(П)/2023 у справі № 3-27/2022(54/22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n115> (дата звернення: 30.11.2025).
9. Картузова І. О. Підготовче провадження в адміністративному судовому процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. №11. С. 268–279. URL: <http://apdp.in.ua/v35/60.pdf>.

Kulia V. Features of the implementation of the principle of equality of all participants of the administrative process before the law and the court at the stage of preparing a case for trial

Abstract. This article provides a thorough analysis of the implementation of the fundamental principle of equality of all participants in administrative proceedings before the law and the court during the stage of case preparation for trial. The study examines the main provisions of the principle of equality, the concept and essence of the stages of the administrative process, and the transformation of this principle from a static foundation established at the commencement of proceedings into a dynamic phase of practical assurance of the parties' rights.

The article discloses the theoretical and legal foundations of the preparatory stage in administrative justice; in particular, a clear distinction is made between the concepts of the “case preparation stage” and “preparatory proceedings.” It defines the role and functions of the judge at this stage, which consist of the final determination of the subject matter of the dispute, the composition of the participants, and the completeness of the evidence base. Special attention is paid to the interrelationship between the principle of the active role of the court and the principle of equality, where the court's initiative in requesting evidence is viewed not as a violation of parity, but as a necessary tool for overcoming information asymmetry and achieving substantive justice.

Based on the analysis of current judicial practice, acute problems in the implementation of the principle of equality are identified, including those arising under martial law. Specifically, these include the negative impact of “insignificance filters” and the transformation of simplified proceedings into a “procedural trap” that limits the possibilities for oral advocacy and leads to the violation of trial deadlines. The study highlights instances of procedural abuse and shortcomings in the mechanism of procedural coercion for failure to comply with court requests for the production of evidence.

Based on the research, it is concluded that a transition from a formal to a substantive understanding of equality at the case preparation stage is necessary. Specific ways to improve the Code of Administrative Court Procedure (of Ukraine) are proposed, including: supplementing Part 5 of Article 257 regarding the clear regulation of the transition from simplified to general proceedings and establishing strict deadlines for such actions to prevent abuse; and amending Article 149 to introduce the right of participants to appeal a court ruling refusing to impose a fine for failure to comply with requirements for the provision of evidence, which will ensure real equality in the means of influencing a bad-faith party.

Key words: principles of administrative process, principle of equality, principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court, stages of administrative proceedings, stage of preparation of the case for trial.

Собакарь А. О.,*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>*

АДМІНІСТРАТИВНІ ОРГАНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СИСТЕМНІ ЗМІНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ

Анотація. У статті досліджено системні зміни правового статусу та функціонального призначення адміністративних органів України в умовах воєнного стану. Визначено, що воєнний стан виступає комплексним чинником трансформації публічної адміністрації, зумовлюючи посилення вертикалі виконавчої влади, розширення координаційних повноважень місцевих державних адміністрацій та модифікацію співвідношення між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Акцентовано увагу на посиленні ролі голів обласних державних адміністрацій як представників Президента України та ключових координаторів діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади, правоохоронних органів і військових формувань.

Розглянуто функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, зокрема у прифронтових регіонах, де відбувається концентрація управлінських повноважень у виконавчих органах рад та їхніх керівників. Визначено, що така концентрація є об'єктивно необхідною для забезпечення оперативного реагування на безпекові виклики, водночас вона створює ризики звуження демократичних засад місцевого самоврядування. Окрему увагу приділено військовим адміністраціям як особливому виду адміністративних органів із дуальною цивільно-військовою природою, широкою компетенцією та вирішальною роллю у відновленні публічного управління на деокупованих територіях.

Проаналізовано трансформацію правового статусу органів правопорядку, зокрема Національної поліції України, Служби безпеки України, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України, а також зміни адміністративних процедур, що характеризуються спрощенням, цифровізацією та підвищенням координаційної складової управління. Наголошено на необхідності поєднання розширених повноважень адміністративних органів із дотриманням міжнародних зобов'язань України у сфері людських прав та міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право встановлює додаткові стандарти для держав, що перебувають у стані збройного конфлікту.

Зроблено висновок про диференційований характер трансформацій адміністративних органів. Місцеві державні адміністрації зміцнили свою роль як координаторів діяльності всіх органів виконавчої влади на відповідній території. Органи місцевого самоврядування зберегли основні повноваження, набувши додаткових функцій у сфері цивільного захисту та підтримки населення, проте їхня автономія об'єктивно зменшилася внаслідок посилення координаційної ролі військових адміністрацій. Військові адміністрації як особливий вид адміністративних органів

демонструють унікальну правову конструкцію поєднання цивільного та військового управління. Визначено, що перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням механізмів відновлення звичайного правового статусу адміністративних органів після припинення воєнного стану.

Ключові слова: виконавча влада; військова адміністрація; воєнний стан; орган державної виконавчої влади; місцеве самоврядування; повноваження; права людини; публічна влада.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження трансформації правового статусу та функціональної спроможності адміністративних органів в умовах воєнного стану обумовлена необхідністю теоретичного переосмислення меж державного втручання та механізмів реалізації публічної влади в період екзистенційних загроз. У сучасних реаліях спостерігається об'єктивний процес розширення дискреційних повноважень органів управління, що диктується потребою в оперативному прийнятті рішень для забезпечення національної безпеки та оборони. Проте така інтенсифікація владного впливу створює ризики розбалансування системи стримувань і противаг, що актуалізує пошук нових правових моделей, здатних гармонізувати ефективність адміністрування з непорушністю засад верховенства права. Системні зміни, що охоплюють як структуру підпорядкованості, так і змістовне наповнення функцій виконавчої влади, потребують ґрунтовного наукового осмислення для запобігання деформаціям правового порядку та забезпечення стійкості державних інститутів.

Стан дослідження. Попри значну увагу представників вітчизняної та світової наукової спільноти до питань правового режиму воєнного стану, динамічність сучасних викликів актуалізує необхідність подальшої концептуалізації цієї проблематики. Аналіз останніх напрацювань дозволяє класифікувати наукові підходи за декількома ключовими напрямками.

По-перше, це організаційно-управлінський та функціональний аспекти. Значний масив досліджень присвячено трансформації механізмів державного управління. Зокрема, у фокусі науковців перебувають питання адаптації інститутів публічного адміністрування до роботи в екстремальних умовах [1-3]. Окрему увагу приділено зміні парадигми діяльності адміністративних органів, де ключовим викликом стає дотримання балансу між пріоритетами національної безпеки та фундаментальними принципами верховенства права [4]. Специфічним, проте вагомим складником цього напрямку є також вивчення особливостей фінансового контролю як інструменту забезпечення стійкості держави [5].

По-друге, це нормативно-правове регулювання та діяльність виконавчої влади. Системний аналіз правового інструментарію воєнного стану дозволяє розкрити специфіку обмежень прав і свобод людини, а також особливості функціонування правоохоронної системи, зокрема Національної поліції [6-7]. Важливе місце посідають розвідки, що стосуються трансформації діяльності органів виконавчої влади, висвітлюючи адаптивні механізми вищої ланки державного апарату до вимог особливого періоду [8].

По-третє, це філософсько-правова рефлексія. Окремий теоретичний інтерес становить осмислення феномену конституційної демократії крізь призму екстраординарних обставин. Наукова думка схиляється до тези, що кризові періоди стають своєрідним індикатором життєздатності конституційного ладу та міцності правових інститутів держави [9].

Мета статті – дослідження воєнного стану як чинника системної модифікації правового статусу адміністративних органів через аналіз нормативно-правового забезпечення, характеру змін компетенції місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій та органів правопорядку.

Обрана проблематика потребує комплексного наукового аналізу, що зумовлює її розгляд у межах циклу публікацій. Кожна стаття буде зосереджена на дослідженні специфічних аспектів загальної теми через призму різних об'єктів пізнання.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус місцевих державних адміністрацій зазнав модифікації у напрямі посилення їхньої ролі як представників Президента України у регіонах та основних координаторів діяльності всіх органів виконавчої влади на відповідній території. Голови обласних державних адміністрацій отримали додаткові повноваження щодо координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади, військових частин, розташованих на території області, правоохоронних органів.

Важливим аспектом стала зміна взаємовідносин між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. В умовах воєнного стану спостерігається посилення вертикалі виконавчої влади з одночасним збереженням основних елементів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування продовжують виконувати власні та делеговані повноваження, однак їхня діяльність підлягає більш жорсткій координації з боку державних адміністрацій та військового командування.

Міські, селищні та сільські ради зберегли свої основні повноваження щодо місцевого бюджету, комунальної власності, забезпечення життєдіяльності громад, проте набули додаткових функцій, пов'язаних з організацією евакуації населення, облаштуванням укриттів, забезпеченням безперервності надання комунальних послуг, підтримкою внутрішньо переміщених осіб. Сільські, селищні та міські голови фактично стали ключовими фігурами у забезпеченні стійкості громад в умовах воєнного стану, що вимагало від них оперативності у прийнятті рішень та гнучкості в управлінні ресурсами.

Особливої уваги заслуговує функціонування органів місцевого самоврядування у прифронтових регіонах, де вони змушені працювати в умовах постійної загрози, обмеженого складу депутатського корпусу, пошкодженої інфраструктури. У таких умовах спостерігається максимальна концентрація повноважень у руках виконавчих органів рад та їхніх керівників, що об'єк-

тивно необхідно для забезпечення оперативного реагування на виклики, проте створює ризики для демократичного характеру місцевого самоврядування.

І у цьому аспекті слід відзначити діяльність військових адміністрацій, як особливого виду адміністративних органів. Відповідно до чинного законодавства задля підтримання конституційного ладу та правопорядку в межах територій з особливим режимом функціонують військові адміністрації; ці тимчасові структури створюються з метою реалізації оборонних заходів, охорони об'єктів стратегічного значення, а також гарантування безпеки й законних прав населення у тісній взаємодії з армійським керівництвом [10].

Наголосимо, що після збройної агресії сусідньої держави у 2014 році, Верховною Радою України було прийнято Закон «Про військово-цивільні адміністрації», згідно з яким військово-цивільні адміністрації являють собою унікальний інституційний феномен у системі публічної адміністрації України. Їх правовий статус характеризується подвійною природою: з одного боку, вони є органами виконавчої влади, з іншого – формуються та функціонують за принципами військової організації [11].

Компетенція військових адміністрацій є найбільш широкою серед усіх адміністративних органів в умовах воєнного стану. Вони здійснюють повноваження місцевих органів виконавчої влади, визначені Конституцією та законами України, повноваження військового командування відповідно до законодавства про правовий режим воєнного стану, а також виконують функції органів місцевого самоврядування у разі неможливості їх здійснення останніми.

Аналіз діяльності військових адміністрацій на звільнених від окупації територіях показує, що вони виконують важливу роль у відновленні системи публічного управління, забезпеченні правопорядку, організації надання базових адміністративних послуг населенню, координації відбудовчих робіт. Одночасно функціонування військових адміністрацій створює певні правові колізії, зокрема щодо співвідношення їхніх повноважень з компетенцією органів місцевого самоврядування, які юридично не припинили свого існування, але фактично не можуть здійснювати свої функції.

Проблемним аспектом є відсутність чіткого правового регулювання процедури створення та ліквідації військових адміністрацій, критеріїв визначення території їх функціонування, механізмів передачі повноважень від військових адміністрацій до відновлених органів місцевого самоврядування. Практика показує, що такі рішення приймаються ситуативно, виходячи з конкретної обстановки на місцях, що знижує рівень правової визначеності та передбачуваності для населення відповідних територій.

Показовою у цьому аспекті є ситуація з міським головою Одеси та дискусії щодо доцільності запровадження військової адміністрації безпосередньо в Одесі. Означений кейс ілюструє відсутність уніфікованих підстав для заміщення обраних органів місцевого самоврядування призначеними структурами в тилових містах. Коли правовий режим створюється не через об'єктивну неможливість виконання функцій міською радою, а як інструмент оперативного управління або політичного контролю, що спричиняє дублювання повноважень. Внаслідок цього виникає управлінський дуалізм: паралельне існування військової та цивільної вертикалей влади не лише розмиває відповідальність за життєдіяльність громади, а й створює прецедент, де межі втручання держави у справи самоврядування стають розмитими та залежними від політичної кон'юнктури, а не від чітких законодавчих імперативів.

Відзначимо також окремі зміни повноважень у сфері діяльності органів правопорядку. Так, Національна поліція України зазнала суттєвих змін у правовому статусі, отримавши розширені повноваження щодо забезпечення громадського порядку, протидії мародерству, контролю за дотриманням комендантської години, перевірки документів. Значно посилилася взаємодія поліції з військовими підрозділами, що потребувало створення нових механізмів координації та розмежування компетенції. Національна поліція фактично стала одним з основних інструментів забезпечення правопорядку в тилкових регіонах, беручи на себе функції, які раніше могли виконуватися іншими структурами.

Служба безпеки України розширила свою контррозвідальну та оперативно-розшукову діяльність, отримавши додаткові повноваження щодо протидії диверсійно-розвідальній діяльності противника, боротьби з колабораціонізмом, забезпечення інформаційної безпеки. Трансформація статусу Служби безпеки України відбувалася у контексті реформи цього органу, спрямованої на його перетворення на класичну спецслужбу контррозвідального та антитерористичного спрямування.

Національна гвардія України як військове формування з правоохоронними функціями набула особливого значення в умовах воєнного стану. Її підрозділи залучаються як до виконання відповідних завдань у складі Сил оборони, так і до охорони критичної інфраструктури, супроводження гуманітарних вантажів, забезпечення правопорядку у прифронтових регіонах. Правовий статус Національної гвардії характеризується максимальною гнучкістю у поєднанні військових та правоохоронних функцій.

Державна прикордонна служба України розширила свої повноваження не лише у традиційній сфері охорони державного кордону, але й у сфері контролю за переміщенням осіб та вантажів усередині країни, евакуації населення з прифронтових територій, протидії незаконному вивезенню за кордон культурних цінностей та стратегічних ресурсів.

Предмет нашого дослідження передбачає необхідність висвітлення функціональних змін діяльності адміністративних органів. Відзначимо, що процедурний аспект діяльності адміністративних органів зазнав суттєвих змін. Загальною тенденцією стало спрощення та прискорення адміністративних процедур, скорочення строків розгляду звернень, зменшення кількості погоджувальних інстанцій. Якщо у звичайних умовах адміністративна процедура характеризується детальною регламентацією кожного етапу, множинністю форм участі заінтересованих сторін, жорсткими темпоральними межами, то в умовах воєнного стану спостерігається певна оптимізація процесуальних форм.

Кабінет Міністрів України запровадив так звані «спрощені» або «прискорені» процедури для значного переліку адміністративних рішень, особливо у сферах будівництва об'єктів оборонного значення, закупівель для потреб армії, мобілізації економічних ресурсів. Для прикладу згадаємо, зокрема, постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» [12].

Водночас таке спрощення має супроводжуватися адекватними механізмами контролю, щоб не перетворитися на інструмент обходу законодавства про запобігання корупції та захист прав зацікавлених осіб.

Значущою інновацією стало максимальне переведення адміністративних послуг в електронний формат. Цифровізація адміністративних процедур не лише підвищила їх доступність для громадян в умовах обмеженої мобільності та роботи установ

за особливим графіком, але й створила додаткові гарантії прозорості та унеможливила частину корупційних ризиків. Портал «Дія» став основною платформою для отримання адміністративних послуг, що фактично трансформувало характер взаємодії між громадянами та адміністративними органами.

Контрольно-наглядова діяльність адміністративних органів також зазнала модифікації. З одного боку, запроваджено мораторії на проведення значної частини планових перевірок суб'єктів господарювання для зменшення адміністративного тиску на бізнес в умовах кризи. З іншого боку, посилено позаплановий контроль у критично важливих сферах: оборонні закупівлі, стратегічні підприємства, об'єкти критичної інфраструктури, дотримання режиму воєнного стану, що потребувало від контролюючих органів нових підходів до організації своєї роботи та пріоритизації напрямів діяльності.

Наголосимо, що функціонування адміністративних органів в умовах воєнного стану має відбуватися з дотриманням міжнародних зобов'язань України, насамперед у сфері прав людини. Європейська конвенція з прав людини (стаття 15) дозволяє державам у разі війни або іншої суспільної небезпеки відступати від своїх зобов'язань у тій мірі, в якій це обумовлено гостротою становища, за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Водночас низка прав є абсолютними та не підлягають обмеженню за жодних обставин [13].

Практика Європейського суду з прав людини виробила критерії оцінки правомірності відступу від конвенційних зобов'язань: існування реальної загрози життю нації; відповідність заходів гостроті загрози (принцип пропорційності); тимчасовість обмежень; офіційне повідомлення Генерального секретаря Ради Європи про відступ від зобов'язань; відсутність дискримінації у застосуванні обмежень. Вказані критерії мають бути орієнтиром для адміністративних органів України при реалізації розширених повноважень.

Додамо, що міжнародне гуманітарне право встановлює додаткові стандарти для держав, що перебувають у стані збройного конфлікту. Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них регламентують поведінку з цивільним населенням на окупованих територіях, захист об'єктів цивільної інфраструктури, обмеження методів ведення війни. Адміністративні органи України, особливо військові адміністрації, мають діяти у відповідності до норм міжнародного гуманітарного права, що є не лише міжнародно-правовим зобов'язанням, але й елементом національної ідентичності та цивілізаційного вибору.

Висновки. Проведене дослідження системних змін правового статусу та функціональної спроможності адміністративних органів в умовах воєнного стану дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків та практичних рекомендацій. По-перше, воєнний стан як особливий правовий режим є системним чинником трансформації правового статусу адміністративних органів, що проявляється у чотирьох основних напрямках: екстенсивна трансформація через надання додаткових повноважень; інтенсивна модифікація через посилення ефективності реалізації наявних повноважень; структурна трансформація через створення нових органів або реорганізацію існуючих; функціональна конвергенція через взаємозамінність функцій різних адміністративних органів.

Аналіз змін правового статусу різних груп адміністративних органів свідчить про диференційований характер трансформацій залежно від рівня, виду та функціонального призначення органу.

Місцеві державні адміністрації зміцнили свою роль як координаторів діяльності всіх органів виконавчої влади на відповідній території. Органи місцевого самоврядування зберегли основні повноваження, набувши додаткових функцій у сфері цивільного захисту та підтримки населення, проте їхня автономія об'єктивно зменшилася внаслідок посилення координаційної ролі військових адміністрацій. Військові адміністрації як особливий вид адміністративних органів демонструють унікальну правову конструкцію поєднання цивільного та військового управління.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням механізмів відновлення звичайного правового статусу адміністративних органів після припинення воєнного стану.

Література:

1. Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Публічне управління в умовах правовладдя: методологічні засади. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 5 (71). С. 41–45. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-46252023-5\(71\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-46252023-5(71)-5).
2. Кучук А.М. Адміністративні органи в умовах воєнного стану: управлінський та правовий аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. 14. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-09>.
3. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Статус органів публічної влади в екстраординарних умовах: теоретико-правовий вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 5 (58). С. 17–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.3>.
4. Литвинчук О.І. Діяльність адміністративних органів в умовах воєнного стану: загальний концепт. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 346–350. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.56>.
5. Крупко Я. М. Особливості діяльності органів державної виконавчої влади в умовах воєнного стану: питання фінансового контролю. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.51>.
6. Корнієнко М.В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.
7. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загально-правовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5>.
8. Корелова В.А., Рябенко Я.С., Солодка А.П. Вплив правового режиму воєнного стану на діяльність Кабінету Міністрів України та військових адміністрацій. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 119–138. DOI: [10.21564/2414-990X.161.283096](https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.283096).
9. Кучук А.М., Кучук Д.Г. Конституційна демократія за екстраординарних умов: доктринальний вимір і роль суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. №91. Т. 1. С. 196–201. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.28>.
10. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
11. Про військово-цивільні адміністрації. Закон України від 3 лютого 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст.87.
12. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року №252. *Офіційний вісник України*. 2022. №25. Ст. 1334.
13. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

Sobakar A. Administrative Bodies Under Martial Law: Systemic Changes in Legal Status and Functional Capacity

Abstract. The article deals with systemic changes in the legal status and functional purpose of administrative bodies of Ukraine under martial law. It is determined that martial law acts as a complex factor in the transformation of public administration, leading to the strengthening of the executive branch, the expansion of the coordination powers of local state administrations, and the modification of the correlation between executive and local authorities. The emphasis is on strengthening the role of heads of regional state administrations as representatives of the President of Ukraine and key coordinators of the activities of territorial bodies of central executive bodies, law enforcement agencies, and military formations.

The local authorities' functioning under martial law is considered, in particular in front-line regions, where there is a concentration of administrative powers in the executive bodies of councils and their leaders. It is determined that such concentration is objectively necessary to ensure an operational response to security challenges, but at the same time it creates risks of narrowing the democratic principles of local self-government. Special attention is paid to military administrations as a special type of administrative bodies with a dual civil and military nature, broad competence and a decisive role in the restoration of public administration in the reoccupied territories.

The transformation of the legal status of law enforcement agencies, in particular the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine and the State Border Service of Ukraine, as well as changes in administrative procedures characterized by simplification, digitalization and an increase in the coordination component of management, is analyzed. The necessity to combine the expanded powers of administrative bodies with compliance with Ukraine's international obligations in the field of human rights and international humanitarian law is emphasized. International humanitarian law establishes additional standards for states in a state of armed conflict.

The conclusion is made about the differentiated nature of the administrative bodies' transformations. Local state administrations have strengthened their role as coordinators of the activities of all executive bodies in the relevant territory. Local self-government bodies retained their basic powers, acquiring additional functions in the field of civil protection and support of the population, but their autonomy objectively decreased due to the strengthening of the coordinating role of military administrations. Military administrations as a special type of administrative bodies demonstrate a unique legal structure combining civil and military administration. It was determined that the prospects for further research are related to the study of mechanisms for restoring the normal legal status of administrative bodies after the termination of martial law.

Key words: executive power; military administration; martial law; state executive body; local self-government; powers; human rights; public authority.

Сокуренько О. А.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8169-3720>*

ПРАВОЗАСТОСОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правозастосовної діяльності органів адміністративного управління у сфері пенсійного забезпечення як ключового елементу реалізації конституційного права громадян на соціальний захист. Обґрунтовується, що в умовах трансформації соціальної політики держави, реформування пенсійної системи, диджиталізації публічних послуг та дії правового режиму воєнного стану саме якість застосування норм пенсійного законодавства визначає рівень доступності, справедливості та ефективності пенсійних виплат, а також рівень довіри громадян до органів публічної влади.

У статті проаналізовано поняття, зміст та ознаки правозастосовної діяльності з позицій сучасної адміністративно-правової доктрини, розкрито її владний, індивідуально-регулятивний і правозабезпечувальний характер. Особливу увагу приділено визначенню місця Пенсійного фонду України та його територіальних органів у системі суб'єктів правозастосування, їх повноваженням щодо призначення, перерахунку, поновлення та виплати пенсій, а також ведення персоналізованого обліку застрахованих осіб.

Досліджено проблеми, що виникають у процесі застосування пенсійного законодавства, зокрема надмірну фрагментованість нормативної бази, часті зміни законодавства, відсутність уніфікованих підходів до вирішення типових справ у різних регіонах, кадровий дефіцит та значне навантаження на працівників органів Пенсійного фонду України. Акцентовано увагу на складнощах підтвердження страхового та спеціального стажу внутрішньо переміщених осіб, громадян, які працювали на тимчасово окупованих територіях, а також осіб, що втратили документи внаслідок воєнних дій, руйнування інфраструктури чи ліквідації підприємств.

Проаналізовано вплив цифровізації на правозастосовну діяльність у сфері пенсійного забезпечення, зокрема запровадження електронних пенсійних справ, автоматизованого обліку стажу та електронних сервісів подання заяв і скарг. Водночас окреслено ризики, пов'язані з неповнотою електронних даних, проблемами інтеграції реєстрів та необхідністю забезпечення кібербезпеки.

У підсумку обґрунтовано напрями вдосконалення правозастосовної діяльності у сфері пенсійного забезпечення, зокрема стабілізацію та кодифікацію пенсійного законодавства, подальшу цифровізацію, уніфікацію управлінських рішень, розвиток професійних компетентностей посадових осіб та посилення механізмів контролю. Зроблено висновок, що ефективна правозастосовна діяльність у сфері пенсійного забезпечення є важливою передумовою соціальної стабільності та становлення демократичної держави європейського зразка.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, адміністративне управління, пенсійне забезпечення, Пенсійний фонд

України, адміністративно-правове регулювання, соціальне страхування, принцип законності, цифровізація публічних послуг, адміністративні процедури, судовий контроль.

Постановка проблеми. Сфера пенсійного забезпечення в Україні є однією з ключових складових соціальної політики держави, оскільки забезпечує реалізацію конституційного права громадян на соціальний захист. Водночас ефективність цієї сфери значною мірою залежить від якості правозастосовної діяльності органів адміністративного управління, що покликані забезпечувати належне виконання норм пенсійного законодавства, дотримання процедур, своєчасність та обґрунтованість рішень щодо призначення, перерахунку й виплати пенсій.

Проблемність ситуації зумовлена кількома чинниками. По-перше, пенсійне законодавство характеризується високою динамічністю та фрагментарністю, що створює труднощі у його однаковому тлумаченні й застосуванні. По-друге, на практиці виникають випадки неоднакової адміністративної практики між територіальними органами Пенсійного фонду України, що призводить до правової невизначеності та порушення принципу рівності громадян перед законом. По-третє, цифровізація публічних послуг і перехід до електронних форм взаємодії хоча й розширюють можливості доступу до пенсійних послуг, проте виявляють нові ризики: технічні збої, нестачу компетентностей у працівників, складність інтеграції інформаційних реєстрів.

Водночас контрольні та наглядові механізми не завжди забезпечують своєчасне виправлення допущених порушень, а судова практика засвідчує значну кількість спорів щодо правомірності рішень органів Пенсійного фонду України. У сукупності це свідчить про наявність системної проблеми – розриву між формальною нормативною базою та фактичною здатністю органів адміністративного управління забезпечити ефективне, послідовне й справедливе правозастосування.

Таким чином, актуальність дослідження визначається необхідністю ґрунтовного аналізу правозастосовних процедур, виявлення типових помилок і прогалин у діяльності відповідних органів, а також пошуку шляхів удосконалення адміністративно-правового механізму пенсійного забезпечення відповідно до принципів законності, прозорості, пропорційності й належного врядування.

Стан дослідження. Теоретичні та прикладні аспекти досліджуваної проблематики знайшли своє відображення у працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців, зокрема В. Б. Авер'янова, С. С. Алексєєва, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, Є. В. Додіна, І. В. Зозулі, Р. А. Калужного, С. В. Ківалова,

Л. В. Коваль, Т. О. Коломосьць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменка, В. І. Курила, Д. М. Лук'янця, Т. О. Мацелик, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка, Ю. С. Назара, І. Д. Пастуха, О. Г. Стрельченка, С. В. Тихомирова, В. К. Шкарупи та ін.

Метою статті є комплексний адміністративно-правовий аналіз правозастосовної діяльності органів адміністративного управління у сфері пенсійного забезпечення, зокрема Пенсійного фонду України та його територіальних органів, з метою виявлення особливостей, проблем і типових недоліків застосування норм пенсійного законодавства, оцінки впливу цифровізації та судової практики на формування єдності правозастосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах трансформації державної соціальної політики, реформування пенсійної системи та впровадження електронного урядування саме якість застосування правових норм визначає рівень доступності пенсійних послуг, обґрунтованість і справедливості рішень, а також ступінь довіри громадян до органів публічної влади. Пенсійне забезпечення як складова системи соціального страхування має розгалужену нормативну основу, що охоплює закони, підзаконні акти, міжнародні стандарти та судову практику. У зв'язку з цим роль органів адміністративного управління полягає не лише у формальному виконанні процедур, а передусім у належній юридичній оцінці доказів, контролі за дотриманням вимог законодавства та забезпеченні єдності правозастосовної практики. Відомо, що суб'єкт державного управління є носієм прав і обов'язків у сфері публічного права, визначених адміністративно-правовими нормами, та здатний реалізовувати надані повноваження і виконувати покладені функції [1, с. 218; 2]. Звідси випливає, що особа, яка претендує на статус суб'єкта адміністративного управління, за своїми характеристиками повинна мати потенційну спроможність бути носієм відповідних суб'єктивних прав і обов'язків у сфері публічного управління [2].

У системі суб'єктів, що здійснюють правозастосування, ключове місце посідає Пенсійний фонд України та його територіальні підрозділи, які уповноважені приймати рішення щодо призначення пенсійних виплат, перерахунку, поновлення, припинення та переведення на інший вид пенсії.

Сьогодні Пенсійний фонд України – найбільш розгалужена фахова структура, яка здійснює багатогранну діяльність щодо пенсійного забезпечення громадян України, найпотужніша інституція в державі, яка акумулює і розподіляє значні за обсягом кошти, структура з могутнім кадровим потенціалом, які розвиваються і вдосконалюються [3].

Пенсійний фонд України функціонує як фінансово-банківська система, активи якої формуються за рахунок страхових внесків підприємств, громадян та дотацій із державного бюджету України. Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [3].

Основними завданнями Пенсійного фонду України є: реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; внесення пропозицій Міністрові соціальної політики щодо забезпечення формування державної політики із зазначених питань; виконання інших завдань, визначених законом.

Пенсійний фонд України та його територіальні підрозділи також відповідають за ведення Реєстру застрахованих осіб, збирання інформації про страховий стаж, облік сум сплаченого єдиного соціального внеску, а також за надання адміністративних послуг, пов'язаних із соціальним страхуванням. До процесу залучаються органи державної влади спеціальної компетенції, що передають інформацію для підтвердження спеціального стажу, статусу військовослужбовців, переселенців або учасників бойових дій, що має важливе значення для коректного розрахунку розміру пенсії. Судові органи адміністративної юстиції забезпечують зовнішній контроль, перевіряючи законність рішень ПФУ й захищаючи порушені права заявників.

Правозастосовна діяльність у сфері пенсійного забезпечення охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, серед яких: аналіз документів; встановлення юридично значущих фактів; визначення обсягу прав і обов'язків заявника; ухвалення індивідуального адміністративного акта; організація його виконання; комунікація з особою та забезпечення можливості адміністративного чи судового оскарження. Одним із ключових аспектів цієї діяльності є правильне визначення страхового стажу, адже саме від нього залежить виникнення права на пенсію та її розмір. Особливої складності набуває облік спеціального стажу (на важких чи шкідливих роботах, у силових структурах чи на державній службі). Проблеми, пов'язані з неповнотою або неточністю даних, відсутністю підтверджувальних документів, реорганізацією або ліквідацією підприємств і архівів, вимагають від працівників Пенсійного фонду України високого рівня юридичної компетентності та здатності застосовувати закон у складних ситуаціях.

Узагальнюючи зазначене та враховуючи сформовані в науковій доктрині підходи, можна виокремити кілька принципових ознак, що розкривають зміст поняття «правозастосовна діяльність».

По-перше, це специфічна діяльність компетентних суб'єктів. На відміну від безпосереднього виконання, використання чи дотримання правових норм громадянами, правозастосування є складною формою реалізації права, що потребує участі суб'єкта, наділеного легальними владними повноваженнями. Погляди Г. І. Федькіна та П. О. Недбайла, які допускали можливість здійснення правозастосовної діяльності будь-якими суб'єктами, з часом зазнали обґрунтованої критики, так само як і позиція радянської доктрини (І. С. Фарбер, П. М. Галанза), за якою така діяльність належала виключно державним органам. Перший, «широкий» підхід ототожнює правозастосування з іншими формами реалізації норм, що є методологічно хибним. Водночас прибічники «вужького» підходу перебільшують роль державних органів, не визнаючи можливість участі громадських організацій чи окремих осіб, уповноважених державою. Нині загальновизнано, що правозастосовчу діяльність можуть здійснювати державні органи, установи, підприємства, громадські організації та окремі особи – за умови, що їм надано відповідні повноваження і вони діють у межах компетенції [4].

По-друге, правозастосовна діяльність має владний характер. Державні органи безпосередньо, а інші уповноважені суб'єкти опосередковано реалізують владні функції, що проявляються у контролі за суспільними процесами, їх офіційному засвідченні й регулюванні, а в разі необхідності – у застосуванні легального примусу. Делегування державою повноважень іншим суб'єктам надає їхнім рішенням імперативного, державно-владного характеру. Як зазначає І. Я. Дюрягін, правозастосовні акти є од-

носторонніми волевиявленнями, обов'язковими для виконання та гарантованими силою державного примусу [4].

По-третє, правозастосування є діяльністю з індивідуальної регламентації та правозабезпечення. Воно передбачає видання конкретних владних приписів, що визначають суб'єктивні права й обов'язки адресатів, а також забезпечення фактичної реалізації цих приписів у формах виконання, дотримання та використання суб'єктивних прав. Обидва компоненти – індивідуальна регламентація та правозабезпечення – знаходять своє вираження в офіційних актах-документах, якими оформлюються результати правозастосовчих рішень.

По-четверте, правозастосовча діяльність повинна здійснюватися на засадах доцільності, справедливості та обґрунтованості, адже її метою є ефективне регулювання суспільних відносин і прозорість підстав ухвалених рішень. Поняття доцільності включає два смислові виміри. Перший означає, що застосування норми є доцільним, коли воно забезпечує досягнення соціального ефекту, заради якого створено норму. Другий пов'язаний із вибором оптимального варіанта поведінки в межах декількох рівнозначно правомірних рішень, що особливо актуально у випадках застосування норм із відносно визначеним змістом [4].

Цифровізація державного управління докорінно змінила характер правозастосовної діяльності. Запровадження електронних пенсійних справ, персоналізованого обліку, автоматичного обчислення стажу та можливості подання заяв через вебпортал ПФУ або «Дію» сприяло підвищенню точності даних, усуненню дублювання інформації та значному скороченню строків розгляду звернень. Проте цифровізація спричинила й нові виклики: необхідність забезпечення кібербезпеки, інтеграції даних між різними державними реєстрами, вирішення проблем із відсутністю оцифрованої інформації про трудову діяльність громадян до 2000 року. У практиці виникають ситуації, коли через неповні відомості в електронних системах виникають спори щодо стажу, що, у свою чергу, потребує перевірки даних у паперових архівах, у тому числі ліквідованих підприємств.

Якість правозастосування у сфері пенсійного забезпечення значною мірою залежить від дотримання принципів адміністративного права. Принцип законності зобов'язує органи ПФУ діяти в межах наданих повноважень, а будь-яке відхилення від встановленої процедури розглядається як порушення прав заявника. Принцип юридичної визначеності вимагає передбачуваності рішень та єдності правозастосовної практики, що особливо важливо у випадках застосування пільгових норм або норм із неоднозначним тлумаченням. Принцип рівності та недискримінації забезпечує однаковий підхід до всіх осіб незалежно від професії, місця проживання чи соціального статусу. Принцип пропорційності передбачає пошук оптимального балансу між інтересами особи та публічними потребами, що особливо проявляється при вирішенні питань щодо перерахунку пенсій та застосування обмежувальних норм. Спеціальні принципи соціального страхування, зокрема страховий та солідарний, визначають логіку розподілу пенсійних ресурсів і мають застосовуватися з урахуванням економічної ситуації та демографічних тенденцій.

Суттєвою складовою правозастосовної діяльності є організація процесу оскарження рішень Пенсійного фонду. Адміністративний порядок передбачає повторний перегляд рішення у вищому органі ПФУ, що дає змогу виправити технічні чи очевидні юридичні помилки без залучення суду. Якщо ж особа не погоджується з результатом, вона має право звернутися до адміністративного суду. Практика Верховного Суду останніх

років демонструє тенденцію до тлумачення спірних норм на користь особи, що відповідає європейським підходам до захисту соціальних прав. Судова практика також відіграє системоутворюючу роль, формуючи орієнтири для територіальних органів ПФУ щодо застосування пільгових періодів, індексації, умов переведення з одного виду пенсії на інший, а також визначення права на пенсію у разі втрати документів у зв'язку з воєнними діями.

Пенсійний фонд України оновив процедуру подання та розгляду скарг на рішення своїх територіальних органів, які стосуються пенсійного забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг. Новий Порядок діє з 5 вересня 2025 року.

Порядок оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг ПФУ від 13.06.2025 №21-1 «Про затвердження Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг» [5; 6].

Порядком детально врегульовано адміністративну процедуру оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб, а також територіальних органів уповноваженого органу. Нормативно визначено коло суб'єктів оскарження (страхувальники, застраховані особи, пенсіонери, члени їхніх сімей та інші особи, які перебувають у відповідних правовідносинах), і встановлено поетапний порядок реалізації права на захист: від подання скарги в порядку підлеглих до керівника відповідного органу – до звернення до органу вищого рівня та/або адміністративного суду [7].

Документ закріплює процесуальні строки подання скарг, зокрема 30-денний строк з моменту ознайомлення з оскаржуваним рішенням та граничний річний строк, а також передбачає можливість їх поновлення у разі пропуску з поважних причин. Визначено особливості оскарження рішень, ухвалених керівниками органів Пенсійного фонду, які можуть бути безпосередньо оскаржені до Пенсійного фонду України або до суду. [7].

Окрему увагу приділено вимогам до змісту, форми та способів подання скарги, зокрема переліку обов'язкових реквізитів, можливості подання в письмовій або електронній формі, у тому числі через вебпортал електронних послуг ПФУ, а також порядку витребування додаткових документів, необхідних для повного та об'єктивного розгляду скарги. Таким чином, Порядок № 21-1 формує цілісну та уніфіковану адміністративну процедуру захисту прав у сфері пенсійного забезпечення [7].

Висновки: Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що, попри здійснення системних заходів з модернізації пенсійної системи, правозастосовна діяльність органів адміністративного управління у сфері пенсійного забезпечення й надалі залишається вразливою до низки системних проблем. Серед них ключовими є надмірна фрагментованість нормативно-правового регулювання, часті зміни законодавства, відсутність уніфікованих підходів до застосування правових норм у різних регіонах, а також кадровий дефіцит і значне навантаження на працівників органів Пенсійного фонду України, зумовлене зростанням кількості звернень громадян. Особливої актуальності набувають питання підтвердження страхового стажу внутрішньо переміщених осіб, осіб, які працювали на тимчасово окупованих територіях, а також громадян, що втратили документи внаслідок надзвичайних обставин, пов'язаних із воєнними діями,

руйнуванням інфраструктури чи ліквідацією підприємств, що об'єктивно потребує запровадження спеціальних, адаптованих до форс-мажорних умов, механізмів правової перевірки.

Удосконалення правозастосовної діяльності у сфері пенсійного забезпечення вимагає комплексного та системного підходу, що поєднує нормативні, організаційні й інституційні заходи. До пріоритетних напрямів слід віднести стабілізацію та кодифікацію пенсійного законодавства з метою усунення внутрішніх суперечностей і підвищення його передбачуваності; подальший розвиток цифрових технологій та розширення електронних сервісів; запровадження єдиних алгоритмів прийняття управлінських рішень; інтеграцію інформаційних ресурсів органів публічної влади; модернізацію системи професійної підготовки працівників Пенсійного фонду України з акцентом на аналітичні компетентності та знання адміністративного права; удосконалення механізмів судового контролю й інституційного моніторингу якості правозастосовних рішень. В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення держави реалізація зазначених завдань набуває особливої значущості, оскільки ефективне функціонування пенсійної системи є складовою соціальної стабільності та довіри громадян до публічної влади.

Отже, правозастосовна діяльність органів адміністративного управління у сфері пенсійного забезпечення постає як складний багаторівневий процес, що інтегрує юридичні, організаційні та управлінські елементи. Саме від її якості залежить реальна можливість реалізації конституційного права особи на пенсійне забезпечення, а також загальна ефективність системи соціального страхування. Забезпечення високих стандартів правозастосування, наявність сучасної цифрової інфраструктури, стабільного та узгодженого законодавства, а також прозорих адміністративних процедур створюють необхідні передумови для зміцнення пенсійної системи, підвищення рівня соціальної захищеності населення та формування стійкої демократичної держави європейського зразка.

Література:

- Алфьоров С. М. Адміністративне право : навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с. URL: <https://j.twirpx.link/file/704157/>.
- Криворучко В. Органи виконавчої влади як суб'єкти адміністративного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 95–99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/19.pdf>.
- Яковленко М.С. Пенсійний фонд України як суб'єкт вирішення спорів у сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 65. С. 416–419. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/77.pdf>.
- Коцан-Олинець Ю. Я. Поняття правозастосовної діяльності та її сутнісні ознаки. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/158/145>.
- Про затвердження Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг: Постанова правління Пенсійного фонду України від 13 червня 2025 року №21-1. URL: https://storage.kadroland.com/documents/Postanova%20PFU%2021-1.pdf?_gl=1*t6qkck*_gcl_au*MjEzNTc2MDk3MS4xNzY2MzIzNDA3.
- Новий порядок оскарження рішень щодо пенсій і соцвиплат: діє з 5 вересня. URL: <https://kadroland.com/news/6046-pfu-onoviv-poryadok-oskarzennya-risen-shhodo-pensii-i-socviplat>.
- Порядок оскарження рішень щодо пенсій та соціальних виплат. URL: <https://kvpu.org.ua/profnews/konsultatsiia-uk/poryadok-oskarzhennya-rishen-shhodo-pensij-ta-soczialnyh-vyplat/>.

Sokurenko O. Law enforcement activities of administrative management bodies in the sphere of pension security

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the law enforcement activities of administrative bodies in the field of pension provision as a key element of the implementation of the constitutional right of citizens to social protection. It is substantiated that in the conditions of transformation of the state's social policy, reform of the pension system, digitalization of public services and the operation of the legal regime of martial law, it is the quality of application of pension legislation that determines the level of accessibility, fairness and effectiveness of pension payments, as well as the level of citizens' trust in public authorities.

The article analyzes the concept, content and features of law enforcement activity from the standpoint of modern administrative and legal doctrine, reveals its authoritative, individual-regulatory and law-enforcing nature. Special attention is paid to determining the place of the Pension Fund of Ukraine and its territorial bodies in the system of law enforcement entities, their powers regarding the appointment, recalculation, renewal and payment of pensions, as well as maintaining personalized accounting of insured persons.

The problems that arise in the process of applying pension legislation are investigated, in particular, excessive fragmentation of the regulatory framework, frequent changes in legislation, the lack of unified approaches to resolving typical cases in different regions, staff shortages and a significant burden on employees of the Pension Fund of Ukraine. The focus is on the difficulties of confirming the insurance and special experience of internally displaced persons, citizens who worked in temporarily occupied territories, as well as persons who lost documents as a result of military operations, destruction of infrastructure or liquidation of enterprises.

The impact of digitalization on law enforcement activities in the field of pension provision is analyzed, in particular the introduction of electronic pension cases, automated seniority accounting, and electronic services for submitting applications and complaints. At the same time, the risks associated with incomplete electronic data, problems with register integration, and the need to ensure cybersecurity are outlined.

As a result, the directions for improving law enforcement activities in the field of pension provision are substantiated, in particular, stabilization and codification of pension legislation, further digitalization, unification of management decisions, development of professional competencies of officials and strengthening of control mechanisms. It is concluded that effective law enforcement activities in the field of pension provision are an important prerequisite for social stability and the formation of a democratic state of the European model.

Key words: law enforcement activities, administrative management, pension provision, Pension Fund of Ukraine, administrative and legal regulation, social insurance, principle of legality, digitalization of public services, administrative procedures, judicial control.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Крет О. В.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1736-3863>

Крет Р. М.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6208-5837>

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правового становища суб'єктів малого і середнього підприємництва в Україні в умовах воєнного стану, введеного внаслідок повномасштабної агресії. За даними Аналітичного центру при Київській школі економіки, сукупні прямі збитки бізнес-сектору України станом на 1 січня 2024 року становили щонайменше 15,7 мільярдів доларів США. Актуальність проблематики зумовлена критичною роллю малого і середнього підприємництва у національній економіці та необхідністю збереження його функціонування за надзвичайних обставин, оскільки стійкість цього сектору безпосередньо впливає на економічну стабільність держави, зайнятість населення та фінансову спроможність бюджету. Автором здійснено аналіз конституційно-правових засад запровадження воєнного стану відповідно до положень статті 64 Конституції України та спеціального Закону від 12 травня 2015 року № 389-VIII, які передбачають межі можливих обмежень прав і свобод суб'єктів господарювання. У межах дослідження виявлено подвійність правового статусу малого і середнього підприємництва у воєнний період. Держава отримує повноваження щодо примусового відчуження приватного майна для оборонних потреб, залучення виробничих потужностей до виконання військово-господарських завдань, перепрофілювання підприємств та зміни режиму їхньої роботи згідно із Законом від 17 травня 2012 року № 4765-VI. Водночас у національну систему впроваджено масштабні компенсаторні заходи підтримки бізнесу, серед яких декларативний принцип ліцензування певних видів діяльності за постановою Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 року № 314; запровадження спеціального режиму єдиного податку за ставкою 2% від обороту згідно із Законом від 24 березня 2022 року № 2142-IX; мораторії на податкові санкції; програми релокації підприємств із зон активних бойових дій та пом'якшення трудового законодавства відповідно до Закону від 15 березня 2022 року № 2136-IX. Встановлено, що за перші вісім місяців 2025 року програмою релокації скористалися 8345 суб'єктів малого і середнього підприємництва, що відновили діяльність у західних та центральних областях України. Попри оперативну законодавчу реакцію на воєнні виклики, виявлено суттєві прогалини у реалізації компенсаційних механізмів за знищене майно, корупційні ризики та бюрократичні перешкоди у застосуванні пільгових режимів. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативної бази щодо прискорення процедур відшкодування воєнних

збитків, посилення адресності державної підтримки, запровадження дієвих запобіжників зловживань надзвичайними повноваженнями та забезпечення транспарентності адміністративних процедур. Наголошується на важливості збереження балансу між публічними оборонними інтересами та приватноправовими гарантіями підприємницької діяльності як фундаментальної засади верховенства права навіть за екстремальних обставин. Перспективним напрямом подальших досліджень визначено оцінку ефективності запроваджених заходів та розробку стратегії поствоєнного відновлення бізнес-сектору з урахуванням міжнародного досвіду та найкращих практик державно-приватного партнерства.

Ключові слова: малий та середній бізнес; воєнний стан; правове регулювання; підприємницька діяльність; суб'єкти господарювання.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану бізнес-середовище зазнало колосальних потрясінь. Значна частина малих і середніх підприємств (далі – МСП) вимушено припинила або скоротила діяльність. Інші перемістилися із прифронтових територій, і лише небагатьом вдалося продовжити роботу у звичному режимі [8]. Як вбачається з аналізу робочої групи Національної ради з відновлення України від наслідків війни, непрямі втрати економіки України лише за перші 3 місяці війни склали 126,8 млрд дол. США [21]. Однак йдеться про непрямі втрати та доволі застарілі дані. Оновлені й більш актуальні оцінки Аналітичного центру при Київській школі економіки свідчать про меншу цифру. Фахівці зазначають, що сукупні прямі збитки бізнес-сектору України (активи підприємств і комерційної інфраструктури) станом на 1 січня 2024 р. становили щонайменше близько 15,7 млрд дол. США [5]. Слід зауважити, що МСП традиційно відіграють провідну роль в економіці України, формуючи переважну більшість суб'єктів господарювання та забезпечуючи основну частку робочих місць. Відтак, їхнє функціонування в кризових умовах воєнного часу безпосередньо впливає на економічну стійкість держави, зайнятість населення, наповнення бюджету. Правове становище суб'єктів підприємництва істотно змінюється, оскільки держава запроваджує особливий правовий режим з можливим обмеженням окремих прав, але водночас, змушена вживати заходів для підтримки бізнесу, аби запобігти повному колапсу економіки. Виникає проблема забезпечення оптимального балансу між публічними інтересами (оборона, без-

пека) та приватними інтересами підприємців у сфері господарювання. Зважаючи на наведене, актуальним залишається питання, якою мірою чинне законодавство України враховує специфіку МСП в умовах війни, а також, чи достатньо правових механізмів захисту і підтримки МСП, та які правові прогалини потребують заповнення. Вирішення згаданих питань є необхідним для формування ефективної державної політики, спрямованої на збереження та розвиток підприємництва навіть в умовах воєнного стану.

Стан дослідження. Окремі аспекти правового регулювання підприємництва в умовах воєнного стану та пов'язані проблеми вже привертати увагу вітчизняних науковців. Зокрема, Н.В. Дараганова досліджувала державно-правовий механізм забезпечення свободи підприємницької діяльності під час дії режиму воєнного стану, наголошуючи на можливості законодавчих обмежень підприємницької свободи в цей період [1]. М.В. Григорчук і М.О. Зверіченко проаналізували нормативні підстави здійснення підприємницької діяльності в умовах війни, стверджуючи, що належне правове регулювання цієї сфери стає одним із пріоритетів національної безпеки [6]. В. Дикань та Н. Фролова дослідили сучасний стан МСП під час війни та інструменти державної підтримки його відновлення [8].

Слід також згадати і про науковий доробок науковців до початку повномасштабного вторгнення. Представники львівської наукової спільноти Р.О. Мірошник та У.О. Прокоп'єва аналізували проблеми і перспективи розвитку МСП в довоєнний період [2]. Питання становлення та підтримки сектору розглядали Г.В. Обруч, Б.Л. Іванюта, К.В. Журавльов [10]. Сучасні виклики для малого підприємництва досліджувала Т.А. Піхняк [4]. Однак попри численні дослідження у вітчизняному науковому дискурсі дотепер не вирішено всіх спірних питань та не досягнуто одностайності щодо багатьох теоретичних і практичних аспектів правового статусу суб'єктів МСП у згаданому контексті. В умовах змін законодавства, зумовлених воєнним часом, виникає потреба в комплексному дослідженні, в межах якого вдалося б узагальнити чинні правові положення та практику їх застосування щодо підприємництва під час воєнного стану, а також запропонувати пропозиції з удосконалення правового регулювання.

Метою статті є провести цілісний аналіз правового становища суб'єктів малого і середнього підприємництва в Україні в умовах воєнного стану та сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції щодо вдосконалення законодавства/

Виклад основного матеріалу. Запровадження воєнного стану в Україні відбувається на конституційно визначених засадах. Відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод, із зазначенням строку дії цих обмежень [9]. Правовий режим воєнного стану деталізовано у спеціальному Законі України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389-VIII). Він визначає зміст режиму, порядок введення і скасування воєнного стану, а також перелік заходів, які можуть застосовуватися державою протягом його дії. Зокрема, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону № 389-VIII військове командування разом із військовими адміністраціями наділяються повноваженнями запроваджувати і здійснювати передбачені указом Президента та затверджені Верховною Радою заходи правового режиму воєнного стану [20]. Серед таких заходів передбачається примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, та вилучення майна державних підприємств і господарських об'єднань для потреб

держави в умовах воєнного стану. Іншими словами, держава отримує право у разі нагальної військової необхідності вилучати ресурси бізнесу для оборонних цілей.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 3 спеціального Закону України від 17.05.2012 № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – Закон № 4765-VI), примусове відчуження майна здійснюється з попереднім повним відшкодуванням його вартості (або з наступним відшкодуванням, якщо попереднє було неможливим). Як вбачається з аналізу ст. 4 Закону № 4765-VI, рішення про відчуження чи вилучення ухвалюється відповідним військовим командуванням за погодженням з органами виконавчої влади або місцевого самоврядування (а в районах ведення воєнних (бойових) дій – самостійно командуванням) і оформлюється актом встановленої форми [19]. Таким чином, законодавство передбачає, що в умовах війни право власності суб'єктів господарювання може бути тимчасово обмежене з мотивів суспільної необхідності із гарантією подальшої компенсації завданих збитків.

Окрім примусового вилучення майна, на бізнес під час воєнного стану можуть покладатися й інші додаткові обов'язки. Згідно з Планом запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, передбачено, зокрема:

- можливість переведення окремих підприємств на роботу в умовах особливого періоду;
- використання потужностей та трудових ресурсів підприємств приватного сектора для потреб оборони;
- зміну режиму роботи підприємств, здійснення інших змін у виробничій діяльності;
- тимчасове перепрофілювання підприємств (зміна профілю виробництва) відповідно до потреб воєнного часу [11].

Фактично зазначені заходи дозволяють державі залучати підприємства до виконання оборонних завдань, напряму ставити їх продукцію або послуги на службу армії і населенню, змінювати структуру роботи, робочий час, номенклатуру виробництва тощо. При цьому Н.В. Дараганова справедливо зауважує, що право на свободу підприємницької діяльності не належить до абсолютних прав, а тому в особливий період може піддаватися визначеним законом обмеженням. Проте такі обмеження мають здійснюватись відповідно до законодавства і відповідати критеріям необхідності та пропорційності. Дослідники слушно звертає увагу, що такий акт, як Указ Президента від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» не встановлює конкретних обмежень економічних прав (далі – Указ Президента № 64/2022) [1]. Справді, Указ Президента № 64/2022 містить лише доручення уряду визначити порядок реалізації заходів режиму [12]. Відповідно, можна стверджувати, що деталізація режиму для МСП здійснюється у підзаконних нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Практична імплементація згаданих заходів покладається здебільшого на органи виконавчої влади, Міністерство економіки, військові адміністрації тощо, які шляхом підзаконних актів визначають конкретні правила для підприємств. Протягом останніх років в Україні спостерігається погіршення стану гарантування підприємницької свободи у воєнний період. Така ситуація зумовлена об'єктивними обставинами військового конфлікту, недоліками нормативного регулювання та, значною мірою, деструктивним впливом корупційних практик і дефектами правореалізаційної діяльності владних

інституцій. Відповідно, окрім формальних правових норм, на реальне становище бізнесу впливають і суб'єктивні чинники (дії посадових осіб), що потребує уваги при вдосконаленні механізмів гарантування прав підприємців. Водночас описані правові обмеження та їхні практичні наслідки неоднорідно впливають на різні сегменти бізнес-середовища, що актуалізує питання специфіки правового статусу саме малого і середнього підприємництва в умовах воєнного стану.

Слід зауважити, що мале і середнє підприємництво визначається в Україні переважно кількісними критеріями (кількість працівників і річний дохід). Відповідно до ст. 2 Закону України від 09.01.2025 № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (далі – Закон № 4196-IX), суб'єктами малого підприємництва є фізичні особи – підприємці та юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, у яких середня кількість працівників за рік не перевищує 50 осіб, а річний дохід – еквівалент 10 млн євро. Суб'єкти середнього підприємництва визначаються як всі інші, що не належать ні до малих, ні до великих підприємств [18]. Хоча такі формальні критерії прямо не змінюються в умовах воєнного стану, економіко-правова характеристика МСП у цей період має свої особливості. Малі та середні підприємства зазвичай менш стійкі фінансово, мають обмежені резерви та ресурси для виживання в кризових умовах. Вони більш чутливі до економічних коливань, бойових дій, порушення логістики, втрати персоналу (через мобілізацію чи евакуацію), руйнування майна тощо. Тому держава, усвідомлюючи критичну роль МСП для економіки, намагається надати цьому сектору цільову підтримку та пом'якшити регуляторний тиск у міру можливості, навіть під час війни. З іншого боку, МСП так само підпадають під усі вищезгадані обмежувальні заходи воєнного стану, що накладаються на бізнес. Відповідно, якщо виникне потреба, мале приватне підприємство так само може бути залучене до оборонних робіт чи зазнати вилучення майна, як і великі суб'єкти підприємництва. Різниця може полягати лише в масштабі ресурсів, які можуть бути мобілізовані.

Одним з основних напрямів державної політики під час війни стало спрощення умов ведення бізнесу з метою зменшення адміністративного навантаження на підприємців, які і так перебувають у скрутному становищі. У березні 2022 р. було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на дерегуляцію господарської діяльності. Кабінет Міністрів України постановою від 18.03.2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» (далі – Постанова № 314) запровадив особливий декларативний порядок набуття права на провадження окремих видів господарської діяльності. Суб'єкт господарювання може розпочати здійснення певних дій щодо провадження діяльності без попереднього отримання ліцензії чи документа дозвільного характеру за умови подання декларації до відповідного органу ліцензування, дозвільного органу або суб'єкта надання публічних (електронних публічних) послуг у порядку, визначеному постановою, з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Дія» чи через центр надання адміністративних послуг. Окремо слід зауважити, що перелік видів діяльності, для яких декларативний принцип не застосовується, визначено у Додатку 2 до Постанови № 314. Зокрема, збережено традиційний дозвільний режим для обігу лікарських засобів

і медичної практики. Запроваджений механізм має тимчасовий характер, оскільки суб'єкти господарювання, які набули право на провадження діяльності на підставі декларації за відсутності відповідних дозвільних документів, зобов'язані до кінця календарного року, в якому припинено або скасовано воєнний стан, але не пізніше трьох місяців з дня його припинення чи скасування, звернутися до уповноважених органів для отримання ліцензій чи інших документів дозвільного характеру в загальному порядку, установленому законодавством [7].

Не менш важливим напрямом підтримки стало спрощення податкового навантаження для МСП. Найбільш помітним кроком було впровадження спеціального режиму єдиного податку для малого бізнесу за ставкою 2% від обороту. Відповідно до Закону України від 24.03.2022 № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану», з 1 квітня 2022 р. фізичні особи – підприємці та юридичні особи (які відповідають критеріям третьої групи спрощеної системи) отримали право за заявою перейти на сплату єдиного податку в розмірі 2% від обороту на час дії воєнного стану [14]. Такий режим, на думку автора, суттєво знижував податкове навантаження (порівняно зі стандартними 5% для 3-ї групи або сплатою ПДВ і податку на прибуток на загальній системі) і, за задумом, мав допомогти малому бізнесу вижити у воєнний період. Водночас пільга мала тимчасовий характер. Законом України від 30 червня 2023 року № 3219-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» було визначено припинення застосування 2-відсоткової ставки з 1 серпня 2023 року і повернення платників, які користувалися спеціальним режимом, до звичайних правил сплати єдиного податку та інших податків [13]. Таким чином, держава сприяла підтримці МСП у період невизначеності на початку воєнного стану, однак повернулася до звичайного режиму після умовної стабілізації лінії фронту.

Не менш важливою стала державна підтримка збереження трудового потенціалу на підприємствах. Внаслідок мобілізації значна кількість найманих працівників була призвана до лав Збройних Сил, інші виїхали за кордон або змушені були не працювати через воєнні дії. Для врегулювання трудових відносин в таких умовах було прийнято спеціальний Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», що діє тимчасово на період воєнного стану (далі – Закон № 2136-IX). Аналіз положень законодавства дає підстави стверджувати, що роботодавцям надано більше гнучкості в питаннях переведення і переміщення працівників, змін істотних умов праці, запровадження надурочних робіт тощо. Зокрема, передбачена можливість призупинення дії трудового договору на час, поки працівник не може виконувати роботу через військові дії. Положення Закону № 2136-IX особливо актуальні для МСП, оскільки відсутність навіть кількох працівників критично впливає на діяльність. Запровадження більш гнучкого правового режиму надало можливість підприємцям оптимізувати трудові ресурси та оперативно приймати кадрові рішення [17]. Крім того, держава запровадила програми підтримки зайнятості шляхом компенсації за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, розширення доступу до програм часткового безробіття тощо [16]. Імплементация згаданих заходів мала на меті пом'якшити негативний вплив війни на ринок праці та допомогти підприємствам зберегти колективи.

Окремо слід звернути увагу на явище масового переміщення бізнесу із зон активних бойових дій до більш безпечних регіонів. Уряд вже навесні 2022 р. започаткував програму релокації підприємств, надаючи державну підтримку у перевезенні виробничого обладнання, пошуку приміщень на новому місці, сприянні у розселенні працівників тощо [15]. Згідно з нещодавнім дослідженням Опендатабот, лише за перші 8 місяців 2025 року 8345 МСП скористалися програмою релокації та відновили діяльність у західних та центральних областях України [3]. Релокація бізнесу викликала й нові правові питання, зокрема щодо збереження податкової адреси, перереєстрації підприємств, перевезення матеріальних цінностей, трудових відносин з переміщеними працівниками тощо. Більшість згаданих питань були оперативно вирішені підзаконними актами і роз'ясненнями відповідних відомств.

Таким чином, правове становище суб'єктів МСП в умовах воєнного стану має комплексний характер. З одного боку, вони функціонують під тиском особливих обставин та зазнають додаткових обмежень і обтяжень (ризик примусового вилучення активів, залучення до оборонних робіт, кадрові втрати, порушення зв'язків). З іншого боку, держава намагається максимально полегшити їм виконання регуляторних вимог, запроваджуючи тимчасові спрощення, пільги та програми підтримки. Доволі слушно з цього приводу зазначали вітчизняні дослідниці В. В. Дикань та Н. Л. Фролова, стверджуючи, що в умовах війни український уряд реалізував низку інституціональних та податкових трансформацій, лібералізував бізнес-середовище (мінімізувавши перевірки та фіскальний тиск), започаткував механізми компенсації воєнних втрат та фінансової допомоги бізнесу [2]. Імплементация згаданих заходів дозволила багатьом МСП вистояти в перші місяці війни і адаптуватися до нових реалій. Водночас, існує низка проблем, адже далеко не всі підприємці змогли скористатися запропонованими пільгами (дехто через бюрократичні перепони, брак інформації або невідповідність критеріям). Крім того, компенсаційні механізми за втрачене майно досі перебувають у стадії формування, значні виклики постають у сфері кредитування та доступу до фінансів для відновлення діяльності. Крім того, корупційний фактор та недосконалість правозастосування, про які йшлося вище, можуть звести нанівець хороші законодавчі ініціативи. Тому забезпечення реального балансу інтересів держави і бізнесу вимагає не тільки прийняття відповідної нормативно-правової бази, але і належної її реалізації на практиці.

Висновки. Проведене дослідження правового становища МСП в умовах воєнного стану дозволило визначити оперативну реакцію української правової системи на виклики повномасштабної агресії. Держава створила нормативну базу для продовження функціонування цього критично важливого сектору економіки. Аналіз чинного законодавства дозволив визначити подвійність правового статусу МСП у воєнний період. З одного боку, держава отримала повноваження примусового відчуження майна та залучення ресурсів бізнесу для оборонних потреб. З іншого боку, впроваджено масштабні компенсаторні механізми підтримки. Серед них спрощення дозвоільних процедур, податкові пільги, пом'якшення трудового законодавства та програми релокації підприємств.

У межах дослідження вдалось виявити суттєві недоліки у практичній реалізації задекларованих механізмів. Зокрема, компенсаційні процедури за знищене майно досі перебувають у стадії формування. Бюрократичні перешкоди ускладнюють

доступ до пільг, спостерігаються корупційні ризики. Малий і середній бізнес має обмежений доступ до кредитних ресурсів для відновлення діяльності. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано необхідність удосконалення чинної нормативної бази. Справді актуальним залишається питання прискорення формування ефективних механізмів компенсації воєнних збитків з чіткими процедурами та джерелами фінансування. Окремо слід зауважити, що державна підтримка має стати більш адресною залежно від специфіки діяльності та географічного розташування суб'єктів господарювання. Вагомою рекомендацією також є потреба у запровадженні дієвих запобіжників зловживань надзвичайними повноваженнями через посилення контролю та встановлення відповідальності.

Забезпечення балансу між публічними оборонними інтересами та приватноправовими гарантіями підприємницької діяльності слугує конституційно-правовою необхідністю. Наведена теза зумовлена необхідністю дотримання змісту принципу верховенства права навіть в умовах воєнного стану. Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну оцінку ефективності запроваджених заходів підтримки. Також актуальним є порівняльний аналіз міжнародного досвіду правового регулювання підприємницької діяльності в умовах воєнних конфліктів. Перспективним напрямом залишається розробка комплексної стратегії поствоєнного відновлення бізнес-сектору з урахуванням найкращих практик державно-приватного партнерства.

Література:

1. Darahanova N. State-legal mechanism for ensuring freedom of entrepreneurship in the conditions of martial law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2023. Vol. 1, no. 78. P. 99–103. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.15> (date of access: 17.11.2025).
2. Miroshnyk R., Prokopieva U. Development of small and medium-sizes businesses in Ukraine: problems and possibilities. *Journal of Lviv Polytechnic National University. Series of Economics and Management Issues*. 2020. Vol. 4, no. 1. P. 63–71. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.063> (date of access: 17.11.2025).
3. Opendatabot. Майже 8 тисяч бізнесів переїхали в інші регіони у 2025 році. *Опендатабот – відкриті дані про компанії, ФОП, суди та нерухомість України*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/business-relocation-2025> (дата звернення: 17.11.2025).
4. Pikhniak T. Current challenges for the economic development of small enterprise in Ukraine. *Pryazovskyi Economic Herald*. 2021. No. 2(25). DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-2-5> (date of access: 17.11.2025).
5. Report on damages to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of January 2024. Kyiv : KSE Institute, 2024. 38 p. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/Eng_01.01.24_Damages_Report.pdf (date of access: 17.11.2025).
6. Григорчук М. В., Зверіченко М. О. Правові підстави здійснення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin*. 2024. Т. 1, № 11. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339x-2024-11-a9> (дата звернення: 17.11.2025).
7. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 18.03.2022 № 314 : станом на 19 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
8. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата звернення: 17.11.2025).

9. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
10. Обруч Г. В., Іванюта Б. Л., Журавльов К. В. Проблеми і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 61. DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i61.127686> (дата звернення: 17.11.2025).
11. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 24.02.2022 № 181-р : станом на 29 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-r#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану : Закон України від 30.06.2023 № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
15. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 25.03.2022 № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-r#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
16. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні : Постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2022 № 331 : станом на 11 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-p#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
17. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 1 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
18. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
19. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
20. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
21. Проект Плану відновлення України. Київ : Нац. рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. 86 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).

Kret O., Kret R. Legal status of small and medium-sized businesses under martial law

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the legal status of small and medium-sized businesses in Ukraine under martial law imposed as a result of full-scale aggression. According to the Analytical Center at the Kyiv School of Economics, the total direct losses to the business sector of Ukraine as of January 1, 2024 amounted to at least 15.7 billion US dollars. The relevance of the issue is due to the critical role of small and medium-sized businesses in the national economy and the need to maintain its functioning under extraordinary circumstances, since the stability of this sector directly affects the economic stability of the state, employment of the population and the fiscal capacity of the budget. The author analyzed the constitutional and legal principles of the introduction of martial law in accordance with the provisions of Article 64 of the Constitution of Ukraine and the special Law of May 12, 2015 No. 389-VIII, which provide for the limits of possible restrictions on the rights and freedoms of business entities. The study revealed the duality of the legal status of small and medium-sized businesses during the war period. The state receives powers to forcibly alienate private property for defense needs, attract production facilities to perform military-economic tasks, re-profiling enterprises and change their operating regime in accordance with the Law of May 17, 2012 No. 4765-VI. At the same time, large-scale compensatory measures to support business have been introduced into the national system, including the declarative principle of licensing certain types of activities in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 18, 2022 No. 314; the introduction of a special single tax regime at a rate of 2% of turnover in accordance with the Law of March 24, 2022 No. 2142-IX; moratoriums on tax sanctions; programs for the relocation of enterprises from zones of active hostilities and the relaxation of labor legislation in accordance with the Law of March 15, 2022 No. 2136-IX. It was established that in the first eight months of 2025, 8,345 small and medium-sized businesses took advantage of the relocation program, which resumed operations in the western and central regions of Ukraine. Despite the prompt legislative response to military challenges, significant gaps were identified in the implementation of compensation mechanisms for destroyed property, corruption risks, and bureaucratic obstacles in the application of preferential regimes. The need to improve the regulatory framework to accelerate the procedures for compensation for war losses, strengthen the targeting of state support, introduce effective safeguards against abuse of extraordinary powers, and ensure transparency of administrative procedures is substantiated. The importance of maintaining a balance between public defense interests and private law guarantees of entrepreneurial activity as a fundamental principle of the rule of law even in extreme circumstances is emphasized. A promising direction for further research is the assessment of the effectiveness of the implemented measures and the development of a strategy for the post-war recovery of the business sector, taking into account international experience and best practices of public-private partnership.

Key words: small and medium-sized businesses; martial law; legal regulation; entrepreneurial activity; business entities.

Медведев В. І.,

адвокат,

аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1105-3015>

ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦІЯ РОЗПОДІЛУ СУДОВИХ ВИТРАТ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Анотація. Стаття присвячена комплексному доктринально-практичному дослідженню поточного стану нормативно-правового регулювання та правозастосовної практики розподілу судових витрат як ключового механізму протидії недобросовісній процесуальній поведінці у цивільному судочинстві України та окремих держав-членів ЄС. Обґрунтовано тезу про еволюцію розподілу судових витрат від суто компенсаторного засобу до дієвого інструменту дисциплінуючого впливу, що є закономірною реакцією на зростання поширеності процесуальних зловживань та необхідність забезпечення ефективності цивільного правосуддя.

На підставі аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України встановлено, що законодавець інтегрував механізм розподілу судових витрат у загальну систему засобів боротьби з проявами недобросовісної поведінки, яка охоплює як загальні правила оцінки дій сторін під час судового розгляду, так і спеціальні приписи для окремих категорій проваджень. Автор окреслює низку ключових проблем правозастосування, які істотно послаблюють превентивний потенціал існуючих нормативних положень. Зокрема, критикується судова практика щодо надмірного ускладнення предмета доказування (вимога встановлення не лише факту необґрунтованих дій, а й умислу і конкретного ступеня вини), а також нерішучості суддів у застосуванні ч. 9 ст. 141 та ч. 5 ст. 142 Цивільного процесуального кодексу України у випадках закриття провадження чи залишення позову без розгляду на стадії підготовчого провадження, що позбавляє добросовісного відповідача можливості отримати відшкодування понесених судових витрат.

Значну увагу приділено порівняльно-правовому вивченню досвіду країн ЄС (Італії, Фінляндії, Швеції, Данії, Польщі, Угорщини, Литви та Мальти). Проаналізовані характерні риси застосовних у цих правопорядках правових конструкцій, як-от італійської доктрини «обов'язку лояльності й чесності» та «обтяженої відповідальності», скандинавської моделі солідарної відповідальності представника (адвоката) за спричинені витрати, центральноєвропейського підходу щодо універсалізованого застосування розподілу судових витрат за будь-яку недобросовісну процесуальну поведінку, що не обмежується лише зловживанням процесуальними правами, а також механізм подвійних судових витрат у цивільному судочинстві Мальти. З'ясовано, що європейська процесуальна методологія характеризується гнучкістю, широкою суддівською дискрецією та варіативністю підстав для відступу від загального правила розподілу судових витрат (незалежно від результату вирішення справи).

На підставі проведеного дослідження обґрунтовується висновок про необхідність концептуального переосмислення української судової практики розподілу судових витрат як інструменту протидії процесуальним зловжи-

ванням. Наголошено на потребі відходу від вузького тлумачення процесуальних норм, симпліфікації й уніфікації стандарту доказування недобросовісності та забезпечення реальної можливості компенсації судових витрат, спричинених безпідставним ініціюванням справ, незалежно від стадії їхнього завершення. Вказується, що розумна й виважена імплементація кращих європейських практик сприятиме утвердженню процесуальної добросовісності та запобіганню виснаженню ресурсу судової системи.

Ключові слова: цивільне судочинство; судові витрати; розподіл судових витрат; превентивна функція; зловживання процесуальними правами; недобросовісна процесуальна поведінка; компенсаторні засоби.

Постановка проблеми. На сучасному етапі еволюції цивільного судочинства субінститут розподілу судових витрат характеризується яскраво вираженою *поліфункціональністю*. Така його властивість обумовлюється тим, що цільове призначення розподілу судових витрат вже давно не обмежується виключно формальним («технічним») вирішенням судом за участі сторін питання про процесуальну долю понесених ними витрат. Окрім забезпечення (уможливлення) реалізації реституційно-компенсаційного механізму, розподіл судових витрат наразі орієнтований також на реальне виконання (досягнення) превентивної (детерентно-дисциплінуючої) функції. У такий спосіб він слугує ефективним процесуальним інструментом, що попереджує недобросовісну процесуальну поведінку та запобігає іншим процесуальним зловживанням.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розробку та доктринальне осмислення системи засобів боротьби зі зловживаннями процесуальними правами зробили такі вчені-юристи: Д.Д. Лупспік [1], А.О. Монаєнко, Н.І. Атаманчук [2], А.О. Ткачук [3], В.Ю. Поліщук [4] та інші. Проте, незважаючи на академічні напрацювання цих та інших науковців, реалії судочинства вказують на необхідність пошуку нових підходів до вирішення вказаних проблем, а питання підвищення ефективності механізмів протидії зловживанню процесуальними правами через економічні (компенсаторні) важелі, насамперед розподіл судових витрат, зберігає свою актуальність.

Мета цієї статті полягає у дослідженні сучасного стану нормативно-практичної реалізації субінституту розподілу судових витрат як ключового інструменту загальної та індивідуальної превенції недобросовісної процесуальної поведінки у цивільному судочинстві України та окремих країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Традиційно у вітчизняній науковій літературі зловживання процесуальними правами розуміється як втілення процесуальних прав всупереч меті та завдан-

ням цивільного судочинства та меті відповідних процесуальних прав, що тягне за собою фіктивність вказаних процесуальних дій, які заподіюють шкоду публічним інтересам у ефективному та справедливому здійсненні правосуддя у цивільних справах та приватним інтересам інших учасників справи [3, с. 58].

Для цілей забезпечення сталості та єдності судової практики Верховний Суд також розробив автентичну дефініцію розглядуваної процесуальної категорії. У своїх численних постановках Суд визначає зловживання процесуальними правами як форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їхньому призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи висловлення явної неповаги до суду чи учасників справи [5].

З огляду на хронічну негативну динаміку розповсюдженості випадків зловживання процесуальними правами та її деструктивний вплив на ефективність цивільного судочинства, у чинній редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [6] законодавець нарешті відійшов від позиції «мовчазного осуду» та інтегрував комплексний (доктринально-інструментальний) механізм протидії таким неналежним діям: *по-перше*, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами було піднесено до рангу основних засад (принципів) цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2); *по-друге*, було впроваджено систему дієвих процесуальних запобіжників та санкцій для ідентифікації, упередження та припинення процесуальних зловживань.

У контексті інструментального блоку заслуговує на увагу класифікація засобів захисту від процесуальних зловживань, запропонована суддею Верховного Суду, к.ю.н. Д.Д. Луспеником. Науковець диференціює їх на дві групи: (1) *процедурні (процесуальні) засоби*: попереджувальні (спрямовані на недопущення) і прісичні (покликані припинити спроби); та (2) *компенсаторні засоби* (виражені у грошовому еквіваленті заходи, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися) [1].

Солідаризуючись із запропонованим науковим підходом та беручи цю класифікацію за основу, варто констатувати, що в сучасній архітектоніці цивільного процесу України домінує місце у групі компенсаторних засобів, безумовно, посідає розподіл судових витрат.

У сфері запобігання недобросовісній поведінці розподіл судових витрат спирається на низку загальних та спеціальних нормативних приписів.

Загальні правила уповноважують суд враховувати недобросовісну процесуальну поведінку під час вирішення питання про розподіл судових витрат. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК України, при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо. Згідно з ч. 9 ст. 141 ЦПК України, у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних

дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору. Частина 5 ст. 142 ЦПК України встановлює, що у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

Водночас **спеціальні (казуальні) норми** передбачають винятки із загального порядку розподілу витрат для специфічних категорій справ. Показовими прикладами дії таких спеціальних правил є справи окремого провадження, у тому числі про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів (ст. 300⁴ ЦПК України), та про відновлення втраченого провадження (ст. 495 ЦПК України). Зазвичай, витрати у таких справах відносяться на рахунок держави. Однак, як виняток, законодавець передбачив, що у разі встановлення судом факту недобросовісності заявника, що полягає у поданні неправдивої заяви або відсутності достатніх підстав для звернення, тягар судових витрат у повному обсязі покладається на заявника.

Дослідження актуальної правозастосовної практики вітчизняних судів щодо застосування інструментарію розподілу судових витрат для боротьби з процесуальними зловживаннями дозволяє сформулювати такі узагальнені висновки.

По-перше, у переважній більшості випадків застосування судами норми ч. 9 ст. 141 ЦПК України відбувається саме у контексті вирішення питання про відшкодування (розподіл) судових витрат у справах, в яких має місце закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду. Тож, судова практика демонструє нерозривне системне тлумачення цієї норми із ч. 5 ст. 142 ЦПК України.

По-друге, аналіз усталеного підходу судів до тлумачення ч. 9 ст. 141 у взаємозв'язку з ч. 5 ст. 142 ЦПК України свідчить про: (1) встановлення досить складного термінологічного співвідношення між базовими поняттями інституту («зловживання правом», «необґрунтованість дій», «неправильність дій» тощо), та (2) формування надміру ускладненого предмета доказування.

Приміром, у постанові від 08.10.2025 року у справі № 759/16936/24 Верховний Суд зазначив таке: «для задоволення вимог про стягнення компенсації здійснених судових витрат відповідачу згідно з процесуальним обов'язком доказування необхідно довести, які саме необґрунтовані дії позивача були ним здійснені під час розгляду справи, та в чому вони полягали, зокрема, але не виключно: чи діяв позивач недобросовісно та пред'явив необґрунтований позов; чи систематично протидіяв правильному та швидкому вирішенню спору; чи недобросовісний позивач мав на меті протиправну мету – ущемлення прав та інтересів відповідача; чи були дії позивача умисні та який ступінь його вини й чим це підтверджується <...>. Конструкція ч. 5 ст. 142 та ч. 9 ст. 141 ЦПК України передбачає компенсацію здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, лише у випадку необґрунтованих дій позивача, що за обставин цієї справи апеляційним судом не встановлено» [7]. Відтак, фактично Суд висуває вимогу довести не лише сам факт необґрунтованої поведінки позивача, але й ступінь вини, умисність дій, спрямованість на ущемлення прав іншої сторони тощо. Подібний підхід фактично унеможливує застосування ч. 9 ст. 141 ЦПК України у типових ситуаціях ініціювання стороною процесу без належних правових підстав або через необачність (тобто, без умислу).

Навіть більше, суди, хоч і зазначають, що «поняття «необґрунтованість дій позивача» не є тотожним таким поняттям як «зловживання правом», «неправомірність дій» або ж «встановлення того, що спір виник внаслідок необґрунтованих дій позивача»» [8], однак насправді вони керуються тим, що «необґрунтовані дії позивача як підстава для компенсації здійснених відповідачем витрат, пов'язаних із розглядом справи, відповідно до частини п'ятої статті 142 ЦПК України передбачають свідомі недобросовісні дії позивача, які свідчать про зловживання процесуальними правами» [9].

По-третє, можливість реалізації припису ч. 9 ст. 141 ЦПК України наразі визначається судами через сукупність передумов. Приміром, як зазначив Верховний Суд у постанові від 26.01.2023 року у справі № 824/68/22, «визначаючи чи підлягає/не підлягає застосуванню частина дев'ята вказаної статті, у кожному конкретному випадку суд має, першочергово врахувати: що приписи частини дев'ятої статті 141 ЦПК України застосовуються за наявності одночасно у сукупності таких умов: 1) вирішення судом спору по суті; 2) встановлення судом одного із таких випадків: зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або коли спір виник внаслідок неправильних дій сторони» [10]. На нашу думку, така інтерпретація істотно звужує зміст норми, оскільки, з одного боку, законодавець не встановлює вимогу щодо обов'язкового вирішення спору по суті для застосування аналізованої норми, а з іншого боку, у такий спосіб фактично нівелюється первісне призначення норми – запобігання безпідставному ініціюванню та веденню судової справи, незалежно від того, чи дійшла така справа до стадії ухвалення рішення по суті.

По-четверте, попри кількісно часті посилання на ч. 9 ст. 141 ЦПК України у текстах судових рішень, дійсні випадки відступу від загального правила розподілу судових витрат на підставі цієї норми є доволі рідкісними. Зазвичай, суди обґрунтовують свої рішення диспозитивністю прав учасників справи, яке не передбачає обмежень у реалізації [11] або недоведеністю заявником (скаржником), які саме дії протилежної сторони були необґрунтованими, недобросовісними та в чому вони полягали [12], чим фактично зводять правозахисний потенціал зазначеної норми нанівель у низці категорій спорів.

По-п'яте, нерідко суди залишають без оцінки певні дії учасників справи суто з формальних причин, обумовлених стадійністю процесу.

Наприклад, у постанові від 25.09.2025 року у справі № 369/16040/24 Київський апеляційний суд відхилив посилання сторони на те, що спір виник внаслідок неправильних дій відповідача, бо «оцінка правомірності чи неправомірності дій відповідача може надаватись лише під час вирішення питання по суті спору. Разом з тим, в даній справі спір по суті не розглядався» [13].

Відтак, якщо керуватися окресленим підходом як обґрунтованим, тоді фактично, незалежно від характеру поведінки сторін, у всіх справах, які завершилися без ухвалення рішення по суті, суд *a priori* не може надавати правову оцінку їхнім діям та застосовувати норму ч. 9 ст. 141 ЦПК України виключно з тих міркувань, що у справі не відбувся перехід від стадії підготовчого провадження до стадії розгляду справи по суті.

На нашу думку, така позиція є не тільки необґрунтованою, а й навіть небезпечною, адже її втілення на практиці фактично «розв'язує руки» недобросовісним учасникам справи під час

підготовчого засідання, під час якого «не працює» норма ч. 9 ст. 141 ЦПК України, що у підсумку призводить до абсурдних наслідків: чим раніше такий учасник справи припиняє процес, тим більше він є захищеним від негативних наслідків власних дій за рахунок їх перекладення на добросовісного опонента, який не має жодного впливу на виникнення справи.

Зокрема, у постанові від 07.12.2023 року у справі № 740/1212/23 Чернігівський апеляційний суд, залишаючи без змін ухвалу суду першої інстанції про відмову у відшкодуванні судових витрат, насамперед виходив з того, що справа по суті не розглядалась, хоча при цьому і звернув увагу, що підготовче провадження тривало чотири місяці. Не надаючи цьому правової оцінки, апеляційний суд виснував, що «витрати на правничу правову допомогу виникли у відповідачки не внаслідок необґрунтованих дій позивачки, а в порядку реалізації ОСОБА_2 процесуальних прав, зокрема права на подачу відзиву та участі у судових засіданнях» [14]. Саме тому, на жаль, слід констатувати, що подібні судові рішення фактично формують нову тенденцію праворозуміння, згідно з якою, на прикладі згаданої справи № 740/1212/23, понесення судових витрат на професійну правничу допомогу вважається таким, що зумовлено не поведінкою позивача, який ініціював справу та через чотири місяці після відкриття провадження без пояснення причин звернувся із заявою про залишення позову без розгляду, а, як не дивно, саме поведінкою відповідача, який, діючи розумно, послідовно і передбачувано, у відповідь на поданий проти нього позов вимушений шукати адвоката та доручати йому як представнику підготовку і подання процесуальних документів, участь у судових засіданнях тощо.

Відтак, актуальна правозастосовна практика фактично зводить застосування ч. 9 ст. 141 ЦПК України до поодиноких випадків. Така ситуація неодмінно призводить до зменшення ефективності субінституту розподілу судових витрат, створюючи можливості для недобросовісних сторін щодо викривленого використання судового процесу для досягнення позаправових цілей, а також спричиняючи необґрунтоване виснаження процесуального ресурсу судів загальної юрисдикції.

З огляду на євроінтеграційний вектор розвитку українського права, важливим компонентом цього дослідження виступає вивчення передового досвіду країн-членів ЄС щодо особливостей використання інструментарію розподілу судових витрат для цілей сприяння утвердженню процесуальної добросовісності.

Передусім доцільно зауважити, що в юрисдикціях держав ЄС використання механізму розподілу судових витрат з окресленою метою характеризується більш комплексним та багатограним підходом, що розкривається як через варіативність форм недобросовісної поведінки, щодо яких дозволений відступ від класичного «англійського правила» (*Loser-Pays Principle*), так і в інтеграції до цього механізму додаткових елементів відповідальності, як-от відшкодування заподіяної шкоди та/або накладення штрафних санкцій. Крім того, у країнах ЄС спектр форм неналежної процесуальної поведінки, що впливають на розподіл судових витрат, є значно ширшим, ніж у вітчизняному правопорядку. Це надає судам істотно більше підстав для застосування спеціальних правил. Так, окрім класичного зловживання процесуальними правами (*abuse of process*), підставою для незастосування *Loser-Pays Principle* є також встановлення судами випадків недобросовісного ведення справи (*bad-faith proceedings*), використання тактики затягування судового про-

цесу (*dilatory tactics*), подання завідомо безпідставних позовів (*frivolous claims*), вчинення надмірних (зайвих) процесуальних дій (*redundant proceedings*) або вчинення інших протиправних дій (*wrongful acts*) тощо.

Компаративну подорож європейським правовим простором доцільно розпочати з **Італійської Республіки**. У процесуальній моделі цієї країни реалізація детерентної функції досягається через нормативні конструкції «обов'язку лояльності та чесності» (*dovere di lealtà e di probità*) та «обтяженої відповідальності» (*responsabilità aggravata*).

За загальним правилом, передбаченим у ч. 1 ст. 91 Цивільного процесуального кодексу Італії (*Codice di procedura civile*) (далі – ЦПК Італії), суддя у рішенні, яким завершує провадження у справі, зобов'язує сторону, яка програла справу, відшкодувати іншій стороні судові витрати та присуджує їх суму разом із гонораром за представництво. Однак, у ч. 1 ст. 92 ЦПК Італії закріплено важливий виняток: суддя при прийнятті рішення у порядку ст. 91 ЦПК Італії <...> може, незалежно від того, яка сторона програла справу, покласти на одну зі сторін відшкодування витрат, навіть тих, що не підлягають відшкодуванню, які вона спричинила іншій стороні через порушення обов'язку, зазначеного у ст. 88 ЦПК Італії [*dovere di lealtà e di probità*] [15].

Цей обов'язок передбачає, що сторони та їхні представники зобов'язані поводитися в суді чесно та добросовісно. Згідно з панівною в італійській правовій доктрині думкою, недобросовісна та нечесна поведінка полягає у низці дій, спрямованих не лише на викривлення нормального застосування принципу змагальності та отримання переваг внаслідок супутньої відсутності належної обачності з боку іншої сторони, але й на некоректні процесуальні маневри із затягувальною та/або надуманою метою, які перешкоджають або просто затримують хід судового процесу [16].

При цьому, як послідовно відзначає Верховний Суд Італії (*Corte Suprema di Cassazione*), зокрема у постанові від 04.09.2023 року у справі № 25677/2023, «порушення обов'язку лояльності та чесності, встановленого у ст. 88 ЦПК Італії, виправдовує відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦПК Італії зобов'язання сторони, яка його вчинила, відшкодувати витрати протилежній стороні, які та понесла внаслідок такої протиправної поведінки, незалежно від того, чи вона програла справу. Отже, суддя, який зобов'язує сторону, що перемогла, сплатити судові витрати, не порушує принципу поразки, якщо він встановлює – з дискреційною оцінкою, яка не підлягає перегляду Верховним Судом, якщо вона належним чином мотивована з огляду на логіку та процесуальну реальність – що ці судові витрати були спричинені порушенням стороною-переможцем обов'язку за ст. 88 ЦПК Італії» [17]. Водночас у своїй постанові *Corte Suprema di Cassazione* звертає увагу на необхідності адекватного та пропорційного тлумачення цієї статті, застерігаючи, що «у разі порушення ст. 88 ЦПК Італії зобов'язання сторони, яка повністю виграла справу, сплатити судові витрати є законним, але лише в межах витрат, понесених протилежною стороною саме в результаті порушення обов'язків, що регулюються вищезазначеним положенням, та на підставі належного обґрунтування. Винятковий випадок, що регулюється ч. 1 ст. 92 ЦПК Італії, у взаємозв'язку зі ст. 88 ЦПК Італії, стосується не всіх судових витрат, а лише тих, що спричинені поведінкою, що порушує обов'язки лояльності та чесності» [18].

Примітно, що, окрім *dovere di lealtà e di probità*, спонування сторін до добросовісної поведінки досягається за рахунок кваліфікованого правила обтяженої відповідальності, що реалізується через кумулятивне застосування паралельно з процедурою розподілу судових витрат. Ця відповідальність має таку ознаку, адже настає для зловмисного учасника справи в «обтяженому» (посиленому) вигляді за її поведінку, що призвела до легковажного судового розгляду (*lite temeraria*).

Фактично *responsabilità aggravata* полягає в обов'язку сторони – додатково до судових витрат, понесених стороною-переможцем – відшкодувати шкоду (збитки та моральну шкоду), завдану такій стороні внаслідок її вимушеної участі у безпідставному провадженні, ініційованому або підтриманому стороною, яка програла справу.

Оскільки механізм обтяженої відповідальності передбачає паралельне (додаткове) застосування відносно розподілу судових витрат у цій статті обмежимося тезою, що нормативний зміст *responsabilità aggravata* розкривається у ст. 96 ЦПК Італії, яка наділяє суд дискреційними повноваженнями за клопотанням сторони-переможця зобов'язати сторону, яка програла, відшкодувати всі збитки, завдані їй недобросовістю (*mala fede*) або грубою недбалістю (*colpa grave*) (ч. 1), або діями, які були вчинені без належної обачності (*senza la normale prudenza*), що також можна розуміти як легку недбалість (*colpa lieve*), або присудити таке відшкодування за власною ініціативою (*ex officio*) (ч. 3), з додатковим накладення штрафу (ч. 4).

Так само, зауважимо, що згідно зі сталою практикою *Corte Suprema di Cassazione*, рішення про стягнення судових витрат у порядку ст. 88 ЦПК Італії може бути прийняте щодо сторони, яка програла справу, навіть тоді, коли щодо неї вже застосовується *responsabilità aggravata* (див., приміром, постанову № 2174 від 26.03.1986 року).

Цікаво, що скандинавські країни демонструють не менш показовий, а подекуди навіть більш прогресивний підхід, зберігаючи базову модель «англійського правила».

Зокрема, у **Республіці Фінляндія** згідно з § 1 розд. 21 Судово-процесуального кодексу Фінляндії (*Oikeudenkäymiskaari*) (далі – СПК Фінляндії), сторона, яка програла справу, несе відповідальність за всі розумні судові витрати, понесені в результаті необхідних заходів протилежній стороні, якщо інше не передбачено законом [19]. Водночас фінський законодавець передбачив детально розроблену систему спеціальних винятків, коли відповідальність за витрати може бути покладена:

(1) **на сторону-переможця**, яка (i) подала безпідставний позов; або (ii) іншим чином навмисно чи через недбалість спричинила проведення безпідставного судового розгляду – тоді така сторона несе відповідальність за судові витрати протилежній стороні, за винятком випадків, коли з огляду на обставини є підстави ухвалити, що сторони несуть відповідальність за власні судові витрати. При цьому, суд може постановити, що сторони вважають свої судові витрати збитками, якщо факт, який спричинив результат справи, не був і не повинен був бути відомий стороні, яка програла, до початку судового розгляду (§ 4 розд. 21 СПК Фінляндії);

(2) **на будь-яку сторону**, яка (i) не з'явилася до суду; (ii) не виконала ухвалу суду; (iii) подала клопотання, про безпідставність якого вона знала або повинна була знати; або (iv) іншим чином затягувала судовий процес незаконними діями, чим навмисно або через недбалість спричинила іншій стороні

витрати – тоді така сторона несе відповідальність за такі витрати незалежно від того, як інакше [за загальним правилом] мають бути відшкодовані судові витрати (§ 5 розд. 21 СПК Фінляндії).

У контексті описаної вище аналогічної ситуації в українській правозастосовній практиці особливої уваги заслуговує практика Верховного Суду Фінляндії (*Korkein oikeus*) щодо процесуальних наслідків (у розрізі розподілу судових витрат) відмови позивача від позову. Так, у своїй постанові від 08.06.2021 року у справі № ККО:2021:43 *Korkein oikeus* сформулював такі правові висновки: (1) за загальним правилом відмова від позову вважається рівнозначним закриттю провадження з точки зору відшкодування судових витрат; (2) відмова від позову по суті означає, що відповідна сторона прогала справу; (3) суд додатково повинен оцінити, чи змінив позов фактичний стан справи та чи наявні підстави для спеціального коригування розподілу витрат відповідно до § 7 розд. 21 СПК Фінляндії; (4) у будь-якому випадку відповідач вважається таким, що спричинив непотрібне судове провадження з відповідними наслідками щодо судових витрат, якщо він протиправно не проінформував іншу сторону про факт, на якому безперечно ґрунтується її право, про який ця інша сторона не знала і не повинна була знати. Якщо у цих випадках очевидно, що позивач не подав би позову, якби його було повідомлено про зазначений факт – застосуванню підлягає § 4 розд. 21 СПК Фінляндії [20].

Показово, що окрему детерентну функцію виконує і можливість притягнення до солідарної відповідальності адвоката або іншого представника. Так, згідно з § 6 розд. 21 СПК Фінляндії, після того, як стороні було надано можливість бути вислуханою, представник сторони, адвокат або юридичний радник, який у порядку § 4 або § 5, навмисно або через недбалість, спричинив іншій стороні судові витрати, зазначені в цьому розділі, може бути притягнутий до солідарної відповідальності разом із стороною за такі витрати.

Примітно, що при застосуванні цієї норми Верховний Суд Фінляндії чітко визначає: «положення § 6 розд. 21 СПК Фінляндії щодо відповідальності представника слід застосовувати більш обмежувально, ніж § 5 цього ж розділу щодо власної відповідальності сторони за судові витрати. Це ґрунтується на передумові, що завданням та обов'язком представника є моніторинг та просування інтересів свого довірителя, і що страх особистої відповідальності за судові витрати не повинен ставати фактичною перешкодою для цього. Вважається, що відповідальність [представника] за судові витрати виникає лише у випадку явно неправильної юридичної оцінки» [21].

Конкретні форми заподіяння додаткових витрат представником не поійменовані на рівні СПК Фінляндії, але з судової практики *Korkein oikeus* випливає, що заподіяння таких витрат може здійснюватися як у спосіб, зазначений у § 5, так і через вчинення інших дій, зокрема шляхом дій всупереч інструкціям довірителя, подання доказів, які не мають відношення до справи, подання необґрунтованих вимог, що призводять до необхідності подання протилежної стороною нових доказів, тощо [22].

З огляду на спільні історико-правові основи (детермінанти), не викликає подиву, що практично ідентична процесуальна модель функціонує в **Королівстві Швеція** та у **Королівстві Данія**. Так, шведський законодавець пішов далі свого фінського колеги, надавши суду повноваження вирішувати питання про солідарну відповідальність представника (адвоката) за влас-

ною ініціативою (*ex officio*), без обов'язкової процесуальної передумови у вигляді відповідного клопотання сторони-опонента (§§ 3, 6-7 розд. 18 Судово-процесуального кодексу Швеції (*Rättegångsbalken*)) [23]. Аналогічно, датський Закон про відправлення правосуддя (*Retsplejeloven*) у §§ 318-319 передбачає, що незалежно від результатів розгляду справи обов'язок відшкодування судових витрат може бути покладений: (1) на сторону, яка безвідповідально спричинила марні зустрічі, непотрібні відкладення, непотрібні докази або інші зайві процесуальні дії; (2) на сторону, яка допустила дії, що порушують обов'язок продовжувати розгляд справи з належною швидкістю, уникати зайвих процесуальних дій та досліджувати можливість мирового врегулювання ще до подання справи (§ 336a *Retsplejeloven*); (3) представника сторони за судові витрати, спричинені ними внаслідок неправомірних дій (за клопотанням протилежної сторони) [24].

Рухаємося нашим дослідженням далі та розглянемо досвід країн Центральної Європи.

Так, у **Республіці Польща** розподіл судових витрат слугує ефективним важелем, орієнтованим на одночасне запобігання як недобросовісній або очевидно неналежній процесуальній поведінці, так і безпідставним неявкам в судові засідання або на медіаційні сесії. Згідно зі ст. 103 Цивільного процесуального кодексу Польщі (*Kodeks postępowania cywilnego*), незалежно від результату справи, суд може покласти на сторону або інтервента обов'язок відшкодування витрат, спричинених їхньою недобросовісною або очевидно неналежною поведінкою (*niesumienym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem*) (§ 1). Це положення стосується, зокрема витрат, що виникли внаслідок ухилення від надання пояснень або надання пояснень, що не відповідають дійсності, приховування або несвоєчасного подання доказів, а також очевидно необґрунтованої відмови від участі в медіації (§ 2). Якщо сторона, попри виклик для особистої участі, не з'явилася з метою участі в процесуальній дії суду та не виправдала своєї неявки або у ході провадження без поважних причин не з'явилася на медіаційну сесію, попри попереднє надання згоди на медіацію, суд може, незалежно від результату справи, покласти на цю сторону обов'язок відшкодування витрат у частці, вищій, ніж це впливало б з результату справи, або навіть обов'язок відшкодування витрат у повному обсязі (§ 3). Про цю можливість суд роз'яснює сторонам при виклику для особистої участі або при направленні сторін на медіацію (§ 4) [25].

Інший релевантний приклад – **Угорщина**. Відповідно до ч. 2 § 86 Закону про цивільне судочинство (*Törvény a Polgári Perrendtartásról*) (далі – Закон Угорщини), сторона, яка вчиняє окремі процесуальні дії безрезультатно, необґрунтовано зволікає з вчиненням окремих процесуальних дій, пропускає судове засідання або встановлений строк, чи іншим чином – як під час судового процесу, так і до нього – спричиняє супротивній стороні зайві витрати, що входять до складу судових витрат, зобов'язана відшкодувати їх незалежно від результату розгляду справи [26]. У зв'язку з цим, важливою є правова позиція Верховного Суду Угорщини (*Kúria*), викладена ним у п.п. 26-29 постанови від 25.03.2025 року у справі № Gfv.III.30.280/2024/5, згідно з якою *Kúria* фактично визнає, що витрати, понесені стороною через дії, описані у ч. 2 § 86 Закону Угорщини, не відповідають критерію «необхідності», а відтак взагалі не можуть кваліфікуватися як судові витрати [27].

У Литовській Республіці реалізація превентивної функції здійснюється максимально широко, про що свідчить нормативне застереження про право суду відступити від загальних засад розподілу судових витрат не лише у разі допущення стороною процесуальних зловживань, а й при будь-якій іншій неналежній процесуальній поведінці (*netinkamas procesinis elgesys*). Так, згідно з ч. 4 ст. 93 Цивільного процесуального кодексу Литви (*Civilinio proceso kodeksas*), суд може відхилитися від правил розподілу судових витрат, встановлених у п.п. 1, 2 та 3 цієї статті, враховуючи, чи була процесуальна поведінка сторін належною, та оцінюючи причини, з яких були понесені судові витрати. Процесуальна поведінка сторони вважається належною, якщо вона сумлінно скористалася своїми процесуальними правами та сумлінно виконала свої процесуальні обов'язки [28]. Водночас Верховний Суд Литви (*Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*) застерігає розширювальне тлумачення, зазначаючи, що «для того, щоб мати правову підставу для відхилення від загальних правил розподілу судових витрат, застосовуючи виняток, встановлений у ч. 4 ст. 93 ЦПК Литви, має бути встановлено факт неналежної процесуальної поведінки сторони. Підставою для застосування цієї правової норми може бути не будь-яка неналежна процесуальна поведінка, а така, яка не викликає сумнівів щодо недобросовісності сторони, яка її вчинила» [29].

Завершує це різноманіття європейських підходів у межах цієї статті унікальний досвід **Республіки Мальта**, в якій у провадженнях у судах вищої інстанції, а саме в Апеляційному суді (*il-Qorti tal-Appell*) та Конституційному суді (*il-Qorti Kostituzzjonali*), діє спеціальний механізм подвійних судових витрат (*thallas spejjeż legali doppji*). Так, відповідно до ч. 4 ст. 223 Кодексу організації та цивільного судочинства Мальти (*Kodiċi ta' Organizzazzjoni u Proċedura Ċivili*) (далі – КЦС Мальти), у разі будь-якої необґрунтованої або зловмисної апеляції або повторного розгляду справи Апеляційний суд або Конституційний суд можуть присудити апелянтові подвійні судові витрати на користь відповідача. Так само згідно з ч. 9 ст. 229 КЦС Мальти, у разі будь-якої необґрунтованої або зловмисної апеляції Апеляційний суд присуджує апелянтові подвійні судові витрати на користь відповідача та може зобов'язати апелянта сплатити відповідачу суму, що не перевищує 2 329,37 € у вигляді штрафу, зберігаючи за відповідачем будь-яке право на відшкодування збитків [30].

Висновки. Узагальнення результатів цього дослідження дозволяє констатувати стійку загальноєвропейську тенденцію до остаточного трансформування субінституту розподілу судових витрат у повноцінний інструмент забезпечення процесуальної дисципліни.

Водночас сучасний стан правозастосування у національному цивільному процесі демонструє істотний розрив між нормативним потенціалом превентивної функції розподілу судових витрат та реальним рівнем (масштабом) її реалізації судами загальної юрисдикції. Видається, що ця проблематика, окрім іншого, детермінована надмірно ускладненою інтерпретацією понятійного апарату та штучним звуженням сфери застосування ч. 9 ст. 141 ЦПК України.

Порівняльно-правовий аналіз досвіду окремих країн ЄС переконливо засвідчує, що у нинішніх умовах ефективне функціонування механізму розподілу судових витрат як засобу протидії процесуальним зловживанням можливе лише за умови цілісного

підходу, який передбачає розширення предмета судової оцінки на весь спектр форм недобросовісної поведінки (не обмежується лише зловживанням процесуальними правами), гнучкість у визначенні винятків із загального правила розподілу судових витрат, а також реальну можливість покладення необґрунтовано понесених судових витрат на винних за це учасників справи та їхніх представників за умови доведення наявності причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою сторони та понесеними іншою стороною судовими витратами.

Імплементация окресленої вище методології у вітчизняне цивільне судочинство, на наш погляд, можлива за умови концептуального переосмислення сутності розподілу судових витрат як насправді ефективного компенсаторного та дисциплінуючого інструменту. Досягнення такої мети можливе за рахунок зміни вектору розвитку судової практики у напрямі спрощення та уніфікації критеріїв доведення недобросовісних дій (стандарту доказування), відмови від надмірно формального підходу до тлумачення ч. 9 ст. 141 ЦПК України та розширення меж судової дискреції під час правової кваліфікації дій учасників справи на всіх стадіях процесу.

Література:

1. Луспеник Д. Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL: <https://surl.lu/xlevxs> (дата звернення: 08.12.2025).
2. Монаснюк А. О., Атаманчук Н. І. Щодо механізмів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1/2022. С. 343–346. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/86> (дата звернення: 08.12.2025).
3. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2020. 220 с. URL: <https://surl.li/thmlzp> (дата звернення: 08.12.2025).
4. Поліщук В. Ю. Механізм запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47. Том 1. С. 147–152. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.31> (дата звернення: 08.12.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 11.09.2024, судова справа № 522/7830/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/auvmuw> (дата звернення: 08.12.2025).
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://surl.li/vprmel> (дата звернення: 08.12.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 08.10.2025, судова справа № 759/16936/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/cc/aosber> (дата звернення: 08.12.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 25.04.2024, судова справа № 903/1079/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/fniulo> (дата звернення: 08.12.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 26.07.2024, судова справа № 736/1209/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/wwcgvy> (дата звернення: 08.12.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 26.01.2023, судова справа № 824/68/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/chioau> (дата звернення: 08.12.2025).
11. Постанова Верховного Суду від 29.04.2022, судова справа № 352/744/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/tmqium> (дата звернення: 08.12.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 03.07.2025, судова справа № 127/38592/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/ptoldm> (дата звернення: 08.12.2025).

13. Постанова Київського апеляційного суду від 25.09.2025, судова справа № 369/16040/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://surl.li/dfmndf> (дата звернення: 08.12.2025).
14. Постанова Київського апеляційного суду від 07.12.2023, судова справа № 740/1212/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://surl.li/dhoigg> (дата звернення: 08.12.2025).
15. Codice di procedura civile [Italia]: Regio decreto del 28.10.1940 n. 1443. Data di aggiornamento: 07.10.2025. URL: <https://surl.li/xvfofe> (data della richiesta: 08.12.2025).
16. Commentario all'art. 88 del Codice di procedura civile [Italia]. URL: <https://surl.li/gnowey> (data della richiesta: 08.12.2025).
17. Orinanza di Corte Suprema di Cassazione [Italia] del 04.09.2023, causa legale n. 23422/2020. URL: <https://surl.li/tignvt> (data della richiesta: 08.12.2025).
18. Orinanza di Corte Suprema di Cassazione [Italia] del 16.08.2025, causa legale n. 22473/2023. URL: <https://surl.li/fqdrhj> (data della richiesta: 08.12.2025).
19. Oikeudenkäymiskaari [Suomi]: Laki 01.01.1734 nro 4/1734. Päivitetty: 08.08.2025. URL: <https://surl.li/srxmtu> (viitattu: 08.12.2025).
20. Korkein oikeus päätös 08.06.2021, oikeustapaus nro KKO:2021:43. URL: <https://surl.li/yksqnc> (viitattu: 08.12.2025).
21. Korkein oikeus päätös 25.01.2005, oikeustapaus nro HD:2005:9. URL: <https://surl.li/mcytgx> (viitattu: 08.12.2025).
22. Korkein oikeus päätös 20.06.2001, oikeustapaus nro HD:2001:65. URL: <https://surl.li/tliyby> (viitattu: 08.12.2025).
23. Rättegångsbalk [Sverige]: Lag av den 18.07.1942 nr. 1942:740. Senaste ändring: 02.07.2025. URL: <https://surl.li/quftbl> (hämtad: 08.12.2025).
24. Retsplejeloven [Danmark]: Lov af 11.04.1916 nr. 90. Seneste ajourføring: 07.11.2025. URL: <https://surl.li/iwaxvs> (tilgæet: 08.12.2025).
25. Kodeks postępowania cywilnego [Polska]: Ustawa z dnia 17.11.1964. Data aktualizacji: 05.12.2025. URL: <https://surl.li/ixbglg> (data dostępu: 08.12.2025).
26. 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról [Magyarország]. Frissítés dátuma: 28.10.2025. URL: <https://surl.li/ztvexm> (hozzáférés dátuma: 08.12.2025).
27. Határozata a Kúria a 25.03.2025, számú ügyben № Gfv. III.30.280/2024/5. URL: <https://surl.li/ihrunv> (hozzáférés dátuma: 08.12.2025).
28. Civilinio proceso kodeksas [Lietuva]: įstatymas 28.02.2002 № IX-743. Atnaujiniimo data: 04.12.2025. URL: <https://surl.li/emshao> (prieigos data: 08.12.2025).
29. Nutartis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 10.06.2020, bylos Nr. e3K-3-188-403/2020. URL: <https://surl.li/tuilao> (prieigos data: 08.12.2025).
30. Code of Organization and Civil Procedure [Malta]: Act dated 01.08.1855. Date of update: 17.04.2025. URL: <https://surl.li/boggxn> (last accessed: 08.12.2025).

Medviediev V. The Preventive Role of Court Costs Allocation in Civil Litigation in Ukraine and EU Countries

Abstract. The article presents a comprehensive doctrinal and practice-oriented examination of the current state of legal regulation and judicial practice concerning the allocation of court costs as a key mechanism for countering bad-faith procedural conduct in the civil litigation of Ukraine and certain

EU member states. The author substantiates the thesis regarding the evolution of court costs allocation from a purely compensatory remedy to an effective instrument of disciplinary impact, which serves as a logical response to the increasing prevalence of procedural abuses and the need to ensure the effectiveness of civil justice.

Based on an analysis of the Civil Procedure Code of Ukraine, it is established that the legislator has integrated the mechanism of court costs allocation into the broader framework of measures aimed at addressing manifestations of bad-faith conduct, encompassing both general rules for assessing the parties' behaviour during trial and special regulations applicable to specific categories of proceedings. The author outlines a number of key issues in judicial practice that significantly weaken the preventive potential of the existing regulatory provisions. In particular, criticism is directed at the judiciary's tendency to excessively complicate the evidentiary burden (requiring proof not only of unjustified actions but also of intent and a specific degree of fault) as well as the reluctance to apply Art. 141(9) and Art. 142(5) of the Civil Procedure Code of Ukraine in cases where proceedings are closed or claims are left without consideration at the preparatory stage, thereby depriving a bona fide defendant of the possibility of recovering court costs incurred.

Considerable attention is devoted to the comparative legal analysis of the practices of several EU countries (Italy, Finland, Sweden, Denmark, Poland, Hungary, Lithuania, and Malta). The study examines the characteristic features of legal constructs applicable in these jurisdictions, such as the Italian doctrine of the "duty of loyalty and probity" and "aggravated liability", the Scandinavian model of joint and several liability of a representative (attorney) for costs incurred, the Central European approach providing for the universalized application of cost allocation in response to any form of bad-faith procedural behaviour (not limited solely to the abuse of process) as well as the mechanism of double court costs in Maltese civil procedure. It is determined that European procedural methodology is characterized by flexibility, broad judicial discretion, and a variability of grounds for departing from the general rule of cost allocation (regardless of the outcome of the case).

The study concludes that a conceptual reconsideration of Ukrainian judicial practice on the allocation of litigation costs as an instrument for countering procedural abuses is necessary. Emphasis is placed on the need to move away from overly narrow interpretations of procedural norms, to simplify and unify the standard for proving bad-faith conduct, and to ensure a real possibility for compensation of court costs arising from the unjustified initiation of proceedings, irrespective of the stage at which the case is concluded. It is argued that the prudent and balanced implementation of best European practices would foster procedural fidelity and help prevent the exhaustion of judicial system resources.

Key words: civil litigation; court costs; court costs allocation; preventive role; abuse of process; bad-faith procedural conduct; compensatory remedies.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

*Єпринцев П. С.,**професор кафедри державно-правових дисциплін**Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту;**доктор юридичних наук, доцент,**Донецького державного університету внутрішніх справ,**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>*

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз організаційно-правових засад діяльності підрозділів Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в умовах сучасних безпекових та соціальних викликів. Обґрунтовано, що наркозлочинність становить одну з найсерйозніших загроз національній безпеці України, оскільки спричиняє погіршення стану здоров'я населення, стимулює розвиток організованої злочинності, корупції та підриває соціальну стабільність. Проаналізовано систему суб'єктів протидії незаконному обігу наркотиків, визначено місце та роль Національної поліції України в цій системі, зокрема оперативних і спеціалізованих підрозділів кримінальної поліції та Департаменту протидії наркозлочинності. На підставі аналізу чинного законодавства встановлено наявність нормативних прогалин, що стосуються профілактичних повноважень оперативних підрозділів, а також недостатню врегульованість заходів запобігання наркозлочинам. Особливу увагу приділено трансформації способів учинення наркозлочинів під впливом цифровізації та активного використання Інтернету і соціальних мереж для безконтактного збуту наркотичних засобів. Наголошено, що чинне Положення про Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України не повною мірою враховує необхідність здійснення пошукової та превентивної діяльності в кіберпросторі, що негативно впливає на ефективність протидії наркозлочинності. На основі узагальнення наукових підходів і практики діяльності правоохоронних органів запропоновано напрями вдосконалення організаційно-правових основ діяльності підрозділів Національної поліції, зокрема шляхом нормативного закріплення повноважень щодо запобігання та виявлення наркозлочинів у цифровому середовищі, розширення системи профілактичних заходів, а також посилення міжвідомчої та міжнародної співпраці. Зроблено висновок, що реалізація запропонованих змін сприятиме підвищенню ефективності протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та формуванню дієвої системи запобігання наркозлочинності в Україні.

Ключові слова: незаконний обіг наркотичних засобів; наркозлочинність; Національна поліція України; протидія злочинності; профілактика наркозлочинів; оперативно-розшукова діяльність; кіберпростір; цифровізація; організаційно-правові засади.

Постановка проблеми. Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів залишається однією з найбільших загроз для національної безпеки України.

Це явище завдає шкоди здоров'ю населення, сприяє розвитку організованої злочинності, корупційних схем та створює передумови для терористичної діяльності. Попри наявність законодавчої бази та спеціалізованих підрозділів Національної поліції, спостерігаються проблеми з кадровим забезпеченням, технічним оснащенням, міжвідомчою координацією, міжнародною співпрацею та профілактичною роботою. Такі виклики знижують ефективність заходів правоохоронних органів у протидії наркозлочинності та вимагають комплексного аналізу сучасних підходів і методів для їх подолання [1, с. 101]. Протидія наркозлочинності охоплює діяльність держави та суспільства, спрямовану на виявлення, усунення й нейтралізацію причин та умов, що сприяють розвитку цього явища. До основних завдань належить боротьба з факторами, які впливають на поширення незаконного обігу наркотиків, попередження формування наркозалежності серед певних груп населення, створення умов для їх здорового виховання та життя. Проте увага також зосереджується на ліквідації конкретних обставин, що спонукають окремих осіб до участі у незаконному розповсюдженні наркотичних засобів. Важливу роль відіграє визначення оптимальних форм і методів соціального контролю для мінімізації рівня незаконної діяльності. Крім того, здійснюються кримінально-правовий вплив та застосовуються інші заходи правового примусу за вчинення злочинів, пов'язаних із наркозлочинністю [2, с. 76].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів залишається важливим об'єктом уваги вітчизняних науковців, особливо у галузях кримінального права, кримінології, адміністративного права та оперативно-розшукової діяльності. У дослідженнях останніх років значна увага приділена аналізу функцій Національної поліції України як однієї з ключових структур протидії наркозлочинності, складності її повноважень, методів роботи та оцінки ефективності профілактичних заходів. Праці таких науковців, як Є. О. Ковдрия, В. В. Шебела, О. М. Гречишкіна та Є. І. Скиба, висвітлюють актуальні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотиків, які здійснюють підрозділи Національної поліції. Основну увагу зосереджено на питаннях кадрового забезпечення, організаційних і технічних викликів, що суттєво впливають на результати правоохоронної діяльності. С. Д. Колесніков у своїх роботах вивчає специфічні аспекти діяльності Національної поліції у сфері протидії наркозлочинності в умовах воєнного

стану, наголошуючи на особливостях правового регулювання, міжвідомчої координації та соціального контролю. Водночас, аспекти запобігання наркозлочинності та попередження правопорушень розглядаються у дослідженнях В. В. Кузика. Він розробляє систему загальних і спеціалізованих превентивних заходів, що впроваджуються у практику кримінальної поліції. Першочергове значення повноважень оперативних підрозділів Національної поліції у боротьбі з наркозлочинністю детально аналізується В. О. Ясинським, який звертає увагу на невідповідність між законодавчим регулюванням та реальною оперативною практикою. Проте, незважаючи на значний внесок у дослідження цієї проблематики, залишаються недостатньо розробленими питання вдосконалення організаційно-правових основ діяльності підрозділів поліції з урахуванням сучасних викликів. Особливо це стосується впровадження новітніх інформаційних технологій і використання кіберпростору для протидії незаконному обігу наркотичних речовин. Це підкреслює важливість подальших досліджень у даній сфері, що визначає нагальну потребу в системному аналізі та розробці стратегічних підходів з урахуванням сучасних реалій.

Мета статті полягає у комплексному аналізі організаційно-правових засад діяльності підрозділів Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, виявленні актуальних проблем та прогалин у нормативно-правовому регулюванні й практичній діяльності, а також у формулюванні пропозицій щодо удосконалення повноважень, форм і методів роботи поліції, зокрема в умовах цифровізації та активного використання кіберпростору для вчинення наркозлочинів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні світова спільнота розглядає наркозлочинність як проблему, яку можливо стримувати або мінімізувати лише за допомогою комплексного підходу із залученням усіх державних і соціальних механізмів. Основним завданням у боротьбі з наркозлочинністю залишається здійснення превентивного впливу на негативні явища та тенденції. В Україні ефективність такої діяльності перш за все залежить від результативності роботи спеціалізованих органів протидії наркозлочинності, таких як СБУ, ДБР, прокуратура тощо. Серед них особливу роль відіграють оперативні підрозділи Національної поліції, зокрема кримінальна поліція [3, с. 23].

На сучасному етапі розвитку Україна має складну та розгалужену систему органів, які займаються протидією незаконному обігу наркотичних речовин, психотропних засобів, їх аналогів і прекурсорів. Відповідно до положень частини 1 статті 3 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», зазначено, що механізм реалізації відповідних заходів включає діяльність Національної поліції, Служби безпеки України, Офісу Генерального прокурора, центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію митної політики держави, а також інших центральних органів виконавчої влади, які регулюють державну політику у сфері захисту кордонів і контролю обігу зазначених речовин [4]. Ця діяльність охоплює роботу з факторами, що сприяють формуванню залежності у певних категорій населення, вплив на умови їхнього життя та виховання, ліквідацію конкретних обставин, які стимулюють участь окремих осіб у незаконній наркоторгівлі. Окрім цього, визначаються форми і методи боротьби з обігом наркотиків для

мінімізації його рівня, а також здійснюється кримінально-правовий та інший правовий примус за вчинення пов'язаних із цим злочинів, поряд із забезпеченням соціального контролю за обігом відповідних речовин [2, с. 76–77].

Варто зазначити, що протидія злочинності, зокрема у сфері обороту наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інших подібних об'єктів, є однією з ключових функцій Національної поліції України. Відповідно до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», цей орган здійснює такі завдання:

- проводить превентивну і профілактичну роботу, спрямовану на запобігання правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- аналізує та виявляє причини й обставини, які сприяють вчиненню кримінальних і адміністративних правопорушень, і в межах своєї компетенції вживає заходи для їх усунення;
- організовує заходи з метою виявлення кримінальних і адміністративних правопорушень та вживає необхідні дії для їх припинення в сфері обігу наркотиків, психотропних речовин і прекурсорів [5; 6, с. 202].

Як зазначають Корнякова Т.В., Кондратьєва А.Г. серед ключових завдань підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України є виявлення та ліквідація міжнародних каналів нелегального постачання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів до України або їх транспортування через її територію. Також їхня робота спрямована на викриття підпільних нарколабораторій, каналів збуту наркотиків, зокрема через Інтернет, та розслідування випадків відмивання коштів, отриманих унаслідок незаконного обігу наркотичних речовин [7, с. 195].

Отже, слід зазначити, що швидкий розвиток інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж, зокрема розширення можливостей Інтернету та соціальних мереж, має значний вплив не лише на різні аспекти людської діяльності, але й на методи вчинення та приховування кримінальних правопорушень. Особливо це стосується сфери незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Наркоділки активно використовують безконтактні методи збуту, що фактично усуває необхідність особистого контакту між продавцем і покупцем. Паралельно вони через Інтернет систематично залучають нових покупців і розповсюджувачів наркотиків. Вебпростір також виступає платформою для розміщення реклами, інформування про шляхи придбання наркотиків, організації їх збуту, повідомлень про появу нових видів наркотиків. Це відбувається через тематичні посилання на форуми, чати, спеціалізовані сайти оголошень, онлайн-магазини та соціальні мережі, які часто містять інформацію про протиправну діяльність, пов'язану з наркотиками. Отже, на підрозділи боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України слід покласти додаткові завдання щодо запобігання та виявлення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів. Це може бути реалізовано через проведення відповідної пошукової роботи в соціальних мережах, на різноманітних вебсайтах і в чатах для виявлення осіб, які займаються незаконним обігом наркотиків за допомогою Інтернету. Проте наразі в чинному Положенні про Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, затвердженому наказом Нацполіції від 18 червня 2020 року № 474, не передбачено функцій такого роду діяльності в кіберпросторі.

Тому пропонується внести відповідні зміни та доповнення до зазначеного документа. Це дозволить забезпечити діяльність підрозділу у правовому полі та підвищити ефективність протидії кіберзлочинам, пов'язаним із незаконним обігом наркотиків [8, с. 430].

Слід відмітити, що Департамент протидії наркозлочинності як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції України та юридичну особу публічного права було створено відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення територіального органу Національної поліції» від 29 квітня 2020 року № 322. Як структурний підрозділ апарату Національної поліції України його наділено повноваженнями щодо: моніторингу ситуації у сфері боротьби з наркозлочинністю, оцінка джерел і шляхів надходження наркотичних засобів у незаконний обіг; організації взаємодії з населенням, державними структурами, громадськими та міжнародними організаціями для протидії незаконному обігу наркотиків, психотропних речовин і прекурсорів, а також для запобігання поширенню наркоманії; здійснення заходів із контролю за виробництвом, виготовленням, зберіганням, обліком, розповсюдженням, транспортуванням і використанням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, передбачених для їх виготовлення або застосування. Сюди також входить контроль за дотриманням правил щодо вирощування маку та конопель для промислових цілей; оперативне вирішення завдань із протидії наркозлочинності; проведення оперативно-розшукових заходів із виявлення та документування тяжких і особливо тяжких кримінальних злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. Основну увагу приділено діяльності організованих злочинних груп із міжрегіональними та міждержавними зв'язками; проведення спеціальних операцій на території України для виявлення осіб, які займаються розповсюдженням наркотиків у навчальних закладах, місцях масового відпочинку молоді, а також вжиття комплексних заходів із перекриття шляхів незаконного виробництва і розповсюдження наркотиків; інформування громадськості через засоби масової інформації про результати боротьби з наркозлочинністю; участь у міжнародному співробітництві з питань боротьби із незаконним обігом наркотиків, психотропних речовин і прекурсорів, а також щодо запобігання поширенню наркоманії [9, с. 16].

Однак, Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» не надає оперативним підрозділам Національної поліції повноважень для здійснення певних заходів із запобігання наркозлочинам. Такі дії, як контрольована поставка, оперативна закупівля, конфіскація, запити правоохоронців щодо розміщення коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків, огляд транспортних засобів, вантажів або особистих речей громадян, визначені як заходи із виявлення та припинення порушень і не входять до категорії профілактичних заходів. Інші передбачені законом заходи також не належать до компетенції оперативних структур правоохоронних органів. Однак у межах теорії оперативно-розшукової діяльності заходи запобігання наркозлочинам фактично існують. Сучасні дослідники виділяють основні профілактичні методи, які здійснюють підрозділи кримінальної поліції з метою протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Ці заходи поділяються на загальні та індивідуальні [10, с. 481].

Заходи профілактики, які виділяє В. В. Кузик на загальному рівні, включають:

- регулярний моніторинг поведінки громадян, схильних до скоєння наркозлочинів, а також тих, хто вже раніше був засуджений за такі діяння;
- ретельний контроль за діями осіб, які входять до групи підвищеного кримінального ризику, зокрема тих, хто не має постійного доходу, є безробітними, веде асоціальний спосіб життя або страждає від наркотичної залежності;
- зменшення нелегального попиту на наркотичні засоби через активну профілактику наркоманії [11].

На індивідуальному рівні дослідник пропонує такі заходи:

- переконання, тобто логічне обґрунтування для особи необхідності відмовитися від участі в протиправній діяльності самостійно або в складі групи;
- обмеження, що передбачає профілактичний контроль з боку працівників підрозділів боротьби з наркозлочинністю за сприяння громадськості, щодо осіб із антисоціальними поглядами, які можуть бути залучені до наркобізнесу;
- примусові заходи, такі як залучення до адміністративної чи кримінальної відповідальності за правопорушення, які не стосуються незаконного обігу наркотиків, психотропів чи їхніх прекурсорів [11].

Однак, як зазначає Шатрава С.О., що Закон України «Про Національну поліцію» та Положення про Національну поліцію України не регулюють детальної системи повноважень Національної поліції у сфері протидії наркозлочинності. Водночас аналіз чинного законодавства України дозволяє визначити низку функцій Національної поліції, що спрямовані на боротьбу з наркозлочинністю. Серед них особливо можна виділити такі: надання дозволів на використання об'єктів і приміщень для діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; забезпечення охорони і супроводу наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, які перевозяться через митний кордон України в режимі транзиту; вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з незаконного обігу; організація контрольованих поставок та оперативних закупів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів для документування протиправних дій; огляд транспортних засобів, вантажів, особистих речей водіїв і пасажирів у разі заяв чи повідомлень про можливі правопорушення, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, або за наявності відповідної перевіреної інформації компетентних органів; припинення діяльності установ, де фіксується вживання чи розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. До того ж функціональні обов'язки поліції включають протидію незаконному вирощуванню рослин, що містять наркотичні речовини; доставку до наркологічних закладів осіб для медичного огляду або обстеження у разі вживання ними наркотиків чи психотропних речовин; організацію направлення осіб із залежністю до спеціалізованих закладів для примусового лікування; проведення профілактичних заходів щодо запобігання злочинам у цій сфері та зменшення рівня наркозалежності серед населення; виявлення причин і умов незаконного обігу наркотиків та вжиття заходів по їх ліквідації; реагування на заяви та повідомлення про правопорушення, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів тощо [9, с. 14–15].

Висновок. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів залишається однією з найсерйозніших загроз національній безпеці України. Це явище негативно позначається на здоров'ї населення, збільшує рівень криміногенності в державі та підриває соціальну стабільність. За таких умов головна роль у протидії наркозлочинності відводиться Національній поліції України, зокрема її оперативним і спеціалізованим підрозділам. Аналіз чинного законодавства й наукових підходів показує, що в Україні існує розгалужена система суб'єктів боротьби з незаконним обігом наркотиків. Проте її ефективність значно знижується через нормативні прогалини, обмеженість профілактичних повноважень оперативних підрозділів, недостатню координацію між органами та кадрові й технічні труднощі. Особливий акцент слід зробити на розмежуванні заходів виявлення, припинення і запобігання наркозлочинам, адже профілактична діяльність оперативних служб наразі не має належного законодавчого закріплення. У ході дослідження встановлено, що сучасний розвиток інформаційних технологій суттєво змінив способи здійснення наркозлочинів. Зокрема, активне використання Інтернету та соціальних мереж для організації безконтактного збуту наркотичних засобів створює нові виклики. Однак чинне Положення про Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України не враховує цих змін у повній мірі, що обмежує можливості правоохоронних органів у боротьбі з наркозлочинами в цифровому середовищі. На цій основі запропоновано вдосконалити організаційно-правові аспекти роботи підрозділів Національної поліції. Зокрема, це передбачає нормативне закріплення повноважень у сфері превентивної та пошукової діяльності в інформаційно-комунікаційному просторі, розширення інструментів профілактичного впливу, а також посилення міжвідомчої та міжнародної співпраці. Реалізація цих заходів дозволить суттєво підвищити ефективність боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також сприятиме створенню більш ефективної системи запобігання наркозлочинності в Україні.

Література:

1. Ковдря Є.О., Шебела В.В., Гречишкіна О.М., Скиба Є.І. Сучасні проблеми протидії підрозділами Національної поліції незаконному обігу наркотиків. *Universum*. 2025. № 25. С.100–107.
2. Колесніков С.Д. Діяльність Національної поліції України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин в умовах воєнного стану. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Вінниця, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d38d9ae8-6c7f-4455-abb7-a08fbca71057/content?trackerId=1129c065d4e07a7f>.
3. Кузик В.В. Підрозділи протидії наркозлочинності національної поліції України як суб'єкти запобігання злочинності. *Юридична наука*. №5(107). 2020. Том 2. С. 22–30.
4. Галюк А.В. Основні форми взаємодії територіальних органів Національної поліції України з органами державної влади, населенням, територіальними громадами, інститутами громадянського суспільства та засобами масової інформації з метою зменшення наркозалежності серед населення України. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12–13 квіт. 2019 р. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 90–93.
5. Про Національну поліцію : Закон України 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
6. Бабенко А.М. Адміністративно-правові та кримінологічні заходи у роботі поліції із запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34 (73). № 3 2023. С. 200–204.
7. Корнякова Т.В., Кондратьєва А.Г. Наркоманія: витоки, аспекти розвитку та протидії, стан сьогодення. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2022. № 6. С. 193–197.
8. Буковський Ю. Функції департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України у протидії кримінальним правопорушенням в сфері обігу наркотиків, що вчиняються з використанням мережі інтернет. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти*: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 17.03.2023). С.430–431. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11269/1/187.pdf>.
9. Методичні рекомендації щодо удосконалення організаційних і правових основ для посилення боротьби з наркозлочинністю: наук.-метод. рекомен. / С. О. Шатрава, О. В. Джафорова, О. М. Галкіна, Л. С. Кацалап, Д. Є. Денишук, О. В. Погорілець, М. С. Сиромятнікова Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2020. 42 с.
10. Ясинський В.О. Запобігання наркозлочинам у системі повноважень оперативних підрозділів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2024. С. 480–484. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/112.pdf.
11. Кузик В. В. Профілактика кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів підрозділами кримінальної поліції. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 317–323. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.46>.

Yepryntsev P. The role of the national police in preventing criminal offenses in the field of drug trafficking

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the organizational and legal foundations of the activities of the units of the National Police of Ukraine in the field of combating the illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors in the context of modern security and social challenges. It is substantiated that drug crime is one of the most serious threats to the national security of Ukraine, as it causes a deterioration in the health of the population, stimulates the development of organized crime, corruption and undermines social stability. The system of subjects of combating illicit trafficking of narcotic drugs is analyzed, the place and role of the National Police of Ukraine in this system is determined, in particular, the operational and specialized units of the criminal police and the Department for Combating Drug Crime. Based on the analysis of the current legislation, the presence of regulatory gaps regarding the preventive powers of operational units, as well as insufficient regulation of measures to prevent drug crimes, was established. Particular attention is paid to the transformation of the methods of committing drug crimes under the influence of digitalization and the active use of the Internet and social networks for contactless sales of narcotic drugs. It is emphasized that the current Regulation on the Department for Combating Drug Crime of the National Police of Ukraine does not fully take into account the need to carry out search and preventive activities in cyberspace, which negatively affects the effectiveness of countering drug crime. Based on the generalization of scientific approaches and practice of law enforcement

agencies, directions for improving the organizational and legal framework of the activities of the National Police units are proposed, in particular by means of regulatory consolidation of powers to prevent and detect drug crimes in the digital environment, expanding the system of preventive measures, as well as strengthening interagency and international cooperation. It is concluded that the implementation of the proposed changes will contribute

to increasing the effectiveness of countering illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and the formation of an effective system for preventing drug crime in Ukraine.

Key words: illicit trafficking in narcotic drugs; drug crime; National Police of Ukraine; countering crime; drug crime prevention; operational and investigative activities; cyberspace; digitalization; organizational and legal framework.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла 07.12.2025
Стаття прийнята 22.12.2025
Стаття опублікована 30.12.2025

Мирошниченко Н. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3693-6815>**Берш А. Я.,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4078-9937>

ВИДИ ОСУДНОСТІ, ЇХ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ

Анотація. У статті досліджується поняття осудності та її видів як обов'язкової передумови кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Висвітлено основні види осудності, зокрема такі як обмежена, вікова та спеціальна осудність. Окрема увага приділена стану неосудності та його правовим наслідкам. Розкрито роль видів осудності для індивідуалізації відповідальності та покарання, її значення для забезпечення справедливості кримінального правосуддя. Проаналізовано позиції вітчизняних науковців та положення чинного кримінального законодавства України. Розкрито наукові підходи до розуміння видів осудності як юридичної категорії, що поєднує правові та психологічні елементи і характеризує здатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) та керувати ними під час вчинення кримінального правопорушення. Особливу увагу приділено класифікації видів осудності у сучасній кримінально-правовій доктрині, зокрема обмеженій осудності, віковій осудності, а також спеціальній осудності, яка пов'язується з наявністю додаткових психофізіологічних або професійних характеристик суб'єкта.

Проаналізовано співвідношення осудності та неосудності, а також їх значення для вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності. Наголошено, що встановлення виду осудності безпосередньо впливає на вибір форми кримінально-правового реагування, межі та характер покарання, а також на доцільність застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Обґрунтовано, що обмежена осудність не виключає кримінальної відповідальності, проте має враховуватися судом як обставина, що пом'якшує покарання та сприяє його індивідуалізації.

Окремо розглянуто вплив стану алкогольного сп'яніння на осудність особи та можливість врахування цього чинника при призначенні покарання. Зроблено висновок, що диференціація видів осудності має важливе теоретичне і практичне значення для забезпечення принципів справедливості, гуманізму та законності у кримінальному праві, а також для вдосконалення механізму кримінальної відповідальності та покарання.

Ключові слова: осудність, неосудність, обмежена осудність, вікова осудність, спеціальна осудність, стан сп'яніння, кримінальна відповідальність, покарання.

Постановка проблеми. Осудність є однією з ключових передумов кримінальної відповідальності, адже лише особа, яка здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними, може бути притягнена до кримінальної відповідальності та піддана покаранню. У кримінальному праві та законодавстві України поняття осудності пов'язується з психічним станом особи на момент вчинення кримінального правопорушення. Без встановлення факту осудності неможливо притягнути особу до кримінальної відповідальності, адже лише осудна особа здатна винно вчинити кримінальне правопорушення.

Питання пов'язані з поняттям осудності, її видів, мають важливе теоретичне та практичне значення для притягнення особи до кримінальної відповідальності та для призначення покарання.

Стан дослідження. Питання осудності та її вплив на сучасний стан правозастосовчої діяльності висвітлено в працях М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. М. Бурдіна, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, О. М. Костенко, Н. А. Мирошниченко, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Н. А. Орловської, Ю. А. Пономаренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та інших відомих вчених. Але розвиток суспільства, зміни, що відбуваються в соціально-економічному, політичному розвитку країни, вимагають подальших наукових досліджень.

Метою статті є висвітлення проблем пов'язаних з видами осудності, з'ясування їх впливу на кримінальну відповідальність та покарання, а також виявлення проблемних аспектів у правозастосовчій практиці.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний і практичний інтерес суспільства до питання осудності та її видів зумовлений тим, що воно стосується однієї з найскладніших сфер людської діяльності – здатності особи відповідати за власні дії у різних сферах життєдіяльності та суспільних відносин. Осудність – це психічний стан особи, який забезпечує здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Вона поєднує два критерії: медичний (психічне здоров'я особи) і юридичний (здатність до усвідомлення та волевого контролю). Науковці (М. І. Бажанов, В. В. Сташис, О. М. Костенко) визначають осуд-

ність як складне психолого-правове явище, що виступає передумовою вини, а отже і кримінальної відповідальності [1, с. 147]. В.М. Бурдін вважає осудною «особу, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати суспільну небезпечність та кримінальну протиправність свого діяння, передбачати суспільну небезпечність та кримінальну протиправність його наслідків, зазначених в Особливій частині КК України, та керувати цим діянням». [2, с. 703].

Одним із найбільш дискусійних питань у цій сфері залишається визначення співвідношення між осудністю та неосудністю. Хоча категорії «осудність» і «неосудність» мають передусім правовий характер, вони водночас наповнені значним психологічним змістом. Тому коректне розуміння цих понять залежить не лише від їхнього визначення у правовому регулюванні, а й від того, наскільки точно їхні ознаки відображають інтелектуально-вольові процеси психічної діяльності людини.

Жодне правопорушення не може відбутися без особи, яка його вчинила, тому суб'єкт кримінального правопорушення – це невід'ємний елемент складу кримінального правопорушення. Під суб'єктом кримінального правопорушення розуміють фізичну особу, яка вчинила протиправне діяння, причому обов'язковими ознаками цього суб'єкта є його фізична природа, досягнення певного віку та осудність. На думку Ю. В. Бауліна, саме осудність є головною передумовою кримінальної відповідальності, адже «без здатності усвідомлювати свої дії не може йтися про вини, а отже і про покарання» [3, с. 55].

Розглядаючи внутрішню сторону кримінального правопорушення, слід зазначити, що вона охоплює психічні процеси, які відображають свідомість і волю особи під час вчинення протиправних дій.

У зв'язку з тим, що питання відповідальності та покарання особи за вчинення кримінального правопорушення безпосередньо пов'язане з її особистістю, важливого значення набуває здатність людини усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, що визначає її як «осудну» особу.

Осудність характеризує зв'язок особи із кримінальним правопорушенням, виною та кримінальною відповідальністю. Як відзначає В. В. Лень, «осудність є передумовою вини і кримінальної відповідальності, необхідною умовою для встановлення вини» [4, с. 53].

Таким чином, стан осудності безпосередньо впливає на відповідальність особи. Суд, призначаючи покарання, зобов'язаний враховувати психічний стан обвинуваченого, висновки судово-психіатричної експертизи та можливість корекції поведінки особи без жорстких каральних заходів, особливо коли мова йде про встановлення певних видів осудності.

Поряд з осудністю (ч. 1 ст. 19) і неосудністю, про яку йдеться в ч. 2 ст. 19 КК, в кримінальному законі є норма ст. 20 КК, про «обмежену осудність». Відповідно до чинного законодавства, здатність діяти свідомо і вільно під час вчинення кримінального правопорушення може бути виражена у суб'єктів у різній мірі, тобто, осудність може мати мінімум дві градації: повну і неповну (ст. 20 КК «обмежена осудність»). Інститут обмеженої осудності в Кримінальному законодавстві був закріплений у 2001 році в ст. 20 КК України. Йдеться про осіб, які під час вчинення кримінального правопорушення внаслідок психічного розладу не повною мірою могли усвідомлювати свої дії або керувати ними [5, с. 9].

Як зазначає Н. А Орловська, обмежена осудність є проявом гуманізації кримінального законодавства, оскільки дозволяє враховувати психічний стан особи при призначенні покарання [6, с. 17].

Проблема обмеженої осудності є найбільш суперечливим питанням, пов'язаним з поняттям осудності. Обмежена осудність поєднує юридичні та медичні елементи: особа не є неосудною, однак її здатність до усвідомлення або керування своїми діями істотно знижена. Це впливає на індивідуалізацію кримінальної відповідальності та покарання і можливість застосування примусових заходів медичного характеру [7, с. 46].

Вважаємо, що обмежена осудність це юридична оцінка стану суб'єкта кримінального правопорушення, який характеризується наявністю специфічних особливостей, що не перешкоджає притягненню цього суб'єкта до кримінальної відповідальності, і застосування до нього примусових заходів медичного характеру поряд з покаранням. Такі особи визнаються належними суб'єктами, однак їхній психічний стан враховується при призначенні покарання та може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням. Стан обмеженої осудності не звільняє особу від кримінальної відповідальності.

Слід звернути увагу, що до кола проблем, пов'язаних із обмеженою осудністю, належить також питання пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення у стані сп'яніння, а саме – про співвідношення хронічного алкоголізму, хронічної наркоманії та осудності. Під час розв'язання цього питання не варто отожднювати природу та зміст цих понять, адже хронічний алкоголізм і наркоманія є скоріше передумовами формування патологічних психічних станів (патологічного сп'яніння). Відповідно до ст. 21 КК України, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного або іншого виду фізіологічного сп'яніння, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. Тобто, фізіологічне сп'яніння не звільняє особу від кримінальної відповідальності, навіть якщо воно вплинуло на поведінку винного [8].

Як пояснює Ю. В. Баулін, законодавець виходить із презумпції винності у виникненні стану сп'яніння, адже така особа добровільно привела себе у стан, який вплинув на її поведінку [3, с. 22].

Також існує точка зору про те, що алкогольне чи наркотичне сп'яніння може тимчасово змінювати емоційну сферу особи, послаблювати самоконтроль, знижувати критичне мислення та сприяти імпульсивним діям [9, с. 402]. Однак ці зміни не є психічним розладом у медичному сенсі, тому не впливають на юридичне визнання особи неосудною.

У судово-психіатричній практиці, як зазначав М. І. Бажанов, існують випадки, коли сп'яніння поєднується з психічним розладом. У таких ситуаціях експерти повинні визначити, чи було зниження здатності до усвідомлення своїх дій наслідком хвороби, чи лише наслідком вживання психоактивних речовин [10, с. 75].

Якщо сп'яніння спричинило патологічні психічні зміни (так зване патологічне сп'яніння), особа може визнаватися неосудною за медичним та юридичним критеріями. Проте, цей винятковий стан є предметом дослідження судово-психіатричної експертизи.

Актуальною видається проблема вікової осудності, особливо, що стосується неповнолітніх, чий психофізіологічний розвиток не відповідає їх формальній віковій групі. Поняття вікової осудності, пов'язане не з патологічними процесами, а з особливостями розвитку суб'єкта, крім того, вікова осудність не пов'язана з обов'язковим обмеженням психічних здатностей особи. В літературі наведені різні погляди вчених на проблему вікової осудності неповнолітніх (М. І. Бажанов, Л. М. , В.Я. Тацій, Н. М. Мирошніченко, Н. А. Орловська, та інші).

В науковій літературі зустрічається точка зору, про те, що такий стан можна віднести до вікової неосудності. Відставання у психічному розвитку вони розглядають як психічний розлад. Але ми розглядаємо це питання в контексті виду осудності, як і обмежену осудність. У випадку з віковою осудністю йдеться про педагогічну занедбаність тобто про відставання у розумовому розвитку (вікова недорозвиненість).

Неповнолітні, як суб'єкти кримінальної відповідальності, характеризуються певною своєрідністю, що обумовлює психічний та фізіологічний розвиток особистості, набуття нею певних знань, вмінь і навичок, які дають змогу усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними [11, с.122].

Хоча законодавець не визначає вікову осудність, але рівень розвитку особи враховується при призначенні покарання неповнолітнім (ст. 103 КК). В ст. 485 КПК звертається увага на необхідність встановлення повних і всебічних відомостей про особу неповнолітнього, в тому числі, вказується на розумову відсталість не пов'язану з психічною хворобою, яка впливає на можливість усвідомлення дій і керування ними з боку такої особи[12, с. 6].

Оскільки чинний КК України не регламентує правові наслідки щодо цієї категорії осіб, то судова практика йде шляхом визнання їх осудними, а факт розумової відсталості (відставання у розвитку), не пов'язаний з психічним розладами у неповнолітнього, може враховуватися лише на власний розсуд суду під час призначення покарання та за необхідністю застосування примусових заходів виховного характеру [13].

Межа між віковою осудністю та обмеженою осудністю має вирішальне значення для вибору форми реагування держави. Якщо неповнолітній через відставання у розумовому розвитку не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними, але формально досяг віку кримінальної відповідальності, суд має можливість застосувати примусові заходи виховного характеру (ч. 2 ст.105 КК) [8]. Такі заходи можливо застосовувати з 11 річного віку (ст.498 КПК) [14].

Як підкреслював В. Я. Тацій, вікова осудність має подвійне значення: з одного боку – як критерій притягнення до кримінальної відповідальності, а з іншого – як підстава для застосування спеціальних, м'якіших заходів впливу [1, с. 227].

Отже, вікова осудність є специфічним видом осудності суб'єкта кримінального правопорушення, що враховує не лише біологічний, але й психологічний розвиток неповнолітнього. Її визначення має ключове значення для правильного вирішення питання про кримінальну відповідальність і про застосування примусових заходів виховного характеру.

У кримінально-правовій доктрині виокремлюють ще і так звані спеціальні види осудності, що характеризують здатність певних категорій осіб усвідомлювати свої дії у специфічних обставинах, пов'язаних з професійними, службовими або психологічними особливостями. Питання спеціальної осудності набуває

актуальності у зв'язку зі зростанням кількості кримінальних правопорушень, вчинених особами, які виконують спеціальні функції або займають відповідальне становище (військовослужбовці, медичні працівники, посадові особи тощо).

У кримінально-правовій науці спеціальна осудність розглядається як здатність особи усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій і керувати ними в умовах, що вимагають підвищеного рівня самоконтролю, професійної підготовки або специфічних морально-психологічних якостей.

На думку В. Я. Тація, спеціальна осудність – це специфічний вид осудності, що враховує не лише загальні психологічні критерії, а й професійно-рольові та функціональні вимоги до певних категорій суб'єктів злочинів [1, с. 320].

У свою чергу, М. І. Бажанов підкреслював, що спеціальна осудність тісно пов'язана із поняттям спеціального суб'єкта, оскільки для виконання особливих обов'язків (службових, військових, професійних) потрібна не лише здатність розуміти та контролювати поведінку, а й усвідомлення специфічних правових і моральних обмежень, що накладає статус особи [10, с.149].

У судовій практиці питання спеціальної осудності найчастіше виникає у справах, де суб'єкт кримінального правопорушення виконує професійні або службові функції. Наприклад: медичні працівники, які несуть підвищену відповідальність за життя та здоров'я пацієнтів; військовослужбовці, які діють у стресових чи бойових умовах; посадові особи, які приймають юридично значущі рішення.

Якщо особа через свій психічний стан(напруженість, втома) чи недостатній рівень професійної підготовки не могла в повній мірі усвідомити наслідки своїх дій у межах покладених на неї функцій, питання спеціальної осудності може стати підставою для пом'якшення покарання. Крім того, спеціальна осудність може вплинути на форму вини.

Таким чином, спеціальна осудність – це не лише психічна властивість, а й правовий стан, який визначає здатність особи бути суб'єктом кримінального правопорушення у певній професійній сфері.

Висновки. Як висновок, пропонуємо на законодавчому рівні вирішити такі питання:

1. В ст.19 КК визначити загальне поняття осудності та її види: обмежену, вікову та спеціальну осудність.
2. В ст. 20 КК визначити неосудність, її критерії та правові наслідки.
3. В ст. 21 КК визначити фізіологічне сп'яніння , його види та правові наслідки. А також надати поняття патологічному сп'янінню та вказати на його наслідки.

Література:

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
2. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія, Львів, 2010. 780с.
3. Баулін Ю. В. Курс кримінального права України. Загальна частина. К.: Юрінком Інтер, 2022.
4. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія/ Передм. д. ю. н., проф. Ю. М. Антоняна. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
5. Мирошніченко Н. А., Орловська Н. А. Проблема обмеженої осудності [Текст] : навч. посібник / Н. А. Мирошніченко, Н. А. Орлов-

- ська ; Одеська національна юридична академія. О. : Юридична література, 2001. 70 с.
6. Орловська Н. А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Орловська Наталія Анатоліївна ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2001. 20 с.
 7. Берш А.Я. Примусові заходи медичного характеру за кримінальним законодавством України: монографія/ А.Я. Берш. Одеса: Юридична література, 2022. 164 с.
 8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Законодавство України*: офіц. сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.11.2025).
 9. Джужа О.М., Василюк В.В., Черней В.В. та ін. Кримінологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів; за заг. ред. В. В. Чернея; за наук. Ред. О. М. Джужі. – Київ: ФОП «Маслаков», 2020. 612 с.
 10. Бажанов М. І. Осудність як передумова кримінальної відповідальності. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4. С. 72–81.
 11. Гриндей Л. М. Відставання психічного розвитку неповнолітнього і його відмежування від неосудності та обмеженої осудності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 121–124.
 12. Мирошніченко Н. М. Вікова осудність неповнолітніх у кримінально-правовій доктрині України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мирошніченко Наталія Михайлівна ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 22 с.
 13. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0002700-06> (дата звернення: 08.11.2025).
 14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Законодавство України*: офіц. сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.11.2025).

Myroshnychenko N., Bersh A. Types of sanity, their impact on criminal liability and punishment

Abstract. The article examines the concept of sanity and its types as a mandatory prerequisite for criminal liability of a person who has committed a criminal offense. The main

types of sanity are highlighted, in particular such as limited, age-related and special sanity. Special attention is paid to the state of insanity and its legal consequences. The role of types of sanity for the individualization of responsibility and punishment, its significance for ensuring the fairness of criminal justice is revealed. The positions of domestic scientists and the provisions of the current criminal legislation of Ukraine are analyzed. Scientific approaches to understanding types of sanity as a legal category that combines legal and psychological elements and characterizes a person's ability to realize the factual nature and social danger of their actions (inaction) and to manage them during the commission of a criminal offense are revealed. Particular attention is paid to the classification of types of sanity in modern criminal law doctrine, in particular limited sanity, age-related sanity, as well as special sanity, which is associated with the presence of additional psychophysiological or professional characteristics of the subject.

The correlation between sanity and insanity is analyzed, as well as their significance for resolving the issue of the possibility of bringing a person to criminal liability. It is emphasized that establishing the type of sanity directly affects the choice of the form of criminal-legal response, the limits and nature of punishment, as well as the expediency of applying coercive measures of a medical or educational nature. It is substantiated that limited sanity does not exclude criminal liability, but should be taken into account by the court as a circumstance that mitigates punishment and contributes to its individualization.

The influence of a state of alcoholic intoxication on a person's sanity and the possibility of taking this factor into account when imposing punishment are separately considered. It is concluded that the differentiation of types of sanity is of important theoretical and practical importance for ensuring the principles of justice, humanism and legality in criminal law, as well as for improving the mechanism of criminal liability and punishment.

Key words: sanity, insanity, limited sanity, age-based sanity, special sanity, state of intoxication, criminal liability, punishment.

Мороз Ю. А.,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільного права та процесу**Державного податкового університету**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3873-9751>*

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування. Підкреслено, що податкові кримінальні правопорушення мають складну кримінологічну природу, пов'язану з економічною мотивацією, недосконалістю контролюючих механізмів та низьким рівнем правосвідомості платників податків. Окреслено, що спеціально-кримінологічне запобігання – це комплексна, системна, організована та науково керована діяльність уповноважених державних та громадських інституцій, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію детермінант, а також недопущення вчинення окремих видів кримінальних протиправних діянь у сфері оподаткування на різних стадіях кримінальної поведінки. Наголошено, що система спеціально-кримінологічних заходів у сфері оподаткування має базуватися на кількох фундаментальних принципах. Передусім це системність і налагоджена взаємодія між різними відомствами, що забезпечує узгоджену роботу законодавчих, виконавчих, контролюючих та правоохоронних органів.

Важливо також поєднувати класичні методи моніторингу з сучасними цифровими технологіями, які підвищують спроможність держави виявляти приховані чи складні фінансові схеми. Необхідним є й підвищення професійного рівня та доброчесності персоналу податкових і фінансових інституцій. Крім того, вагому роль відіграють прозорість процедур і громадський контроль, що формують суспільну нетерпимість до податкових зловживань. Завершальним елементом є інституційна стійкість органів контролю, які повинні не лише виявляти правопорушення, але й ефективно запобігати їм.

Результати дослідження дозволяють визначити ефективні напрямки удосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування та формування сучасної моделі превентивної діяльності, що поєднує кримінологічний аналіз ризиків, правове регулювання та організаційні інструменти контролю.

Ключові слова: спеціально-кримінологічні заходи, запобігання, кримінальні правопорушення, податки, оподаткування, податкова система.

Постановка проблеми. Податкові правопорушення становлять серйозну загрозу фінансовій стабільності держави, адже вони зменшують доходи бюджету, підривають довіру до податкової системи та створюють умови для поширення економічної злочинності. На сучасному етапі традиційні методи контролю податкових правопорушень виявляються недостатньо ефективними через зростання складності фінансових операцій, поширення цифрових технологій та глобалізацію економіки.

Виникає потреба у застосуванні спеціально-кримінологічних заходів, які дозволяють запобігати правопорушенням на ранніх стадіях їх формування, зменшувати ризики ухилення від оподаткування та підвищувати ефективність державного контролю. Проблема полягає у визначенні комплексу таких заходів, їх класифікації, методів реалізації та оцінки ефективності у сучасних умовах.

Мета дослідження. Метою роботи є наукове обґрунтування спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування та визначення ефективних практичних інструментів їх реалізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування розглянуто у дослідженнях таких науковців, як: В. М. Бесчастний, М. Ю. Валуйська, В. В. Голина, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, О. Г. Кальман, С. О. Павленко, В. І. Тимошенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у сфері оподаткування є одним із найбільш небезпечних проявів економічної злочинності, оскільки вона безпосередньо підриває фінансову основу держави, знижує ефективність бюджетної політики, провокує тінізацію економіки та сприяє поширенню корупційних практик. Ненадходження податків, зборів та інших обов'язкових платежів не лише зменшує можливості держави щодо фінансування соціальних програм, оборони та інфраструктурних проєктів, але й створює передумови для посилення соціальної напруги, економічної нерівності та зниження рівня довіри громадян до влади. Як наслідок, податкова злочинність стає детермінантом фінансової нестабільності та чинником, що загрожуює реалізації стратегічних інтересів національної безпеки.

Ефективність спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування безпосередньо залежить від активності та узгодженості дій суб'єктів запобіжної діяльності, здатності державних органів оперативно реагувати на зміни криміногенної ситуації та забезпечувати невідворотність відповідальності за порушення податкового законодавства. Водночас така діяльність не може бути ізольованою від суспільних процесів і потребує широкої участі громадянського суспільства в моніторингу, оцінюванні та корекції превентивних стратегій.

Варто наголосити, що спеціально-кримінологічні заходи запобігання, на відміну від загальносоціальних, мають цільову, адресну та практично-операційну спрямованість і не пов'язані

ні з радикальною трансформацією соціально-економічних чи політичних відносин. Їх головна мета полягає не у глобальній зміні соціального середовища, а у нейтралізації дії конкретних криміногенних чинників, які безпосередньо впливають на формування злочинної поведінки, та у створенні таких умов, що унеможливають або істотно ускладнюють учинення кримінальних правопорушень. У цьому контексті спеціально-кримінологічні заходи виступають інструментом цілеспрямованого впливу на кримінальні процеси у певній сфері суспільних відносин, зокрема у сфері оподаткування, де превентивний ефект досягається через аналітичну роботу, оперативно-розшукову діяльність, кримінологічний моніторинг і вдосконалення податково-контрольних механізмів [1, с. 125–126].

Усі заходи спеціально-кримінологічного запобігання є взаємопов'язаними і становлять єдину систему комплексного запобіжного впливу, спрямовану на усунення, блокування або мінімізацію конкретних ризиків злочинної діяльності. Вони охоплюють широкий спектр дій – від виявлення осіб, схильних до правопорушень, до застосування організаційно-правових та інформаційно-аналітичних засобів для локалізації криміногенних осередків. Відтак їх сутність полягає у системному поєднанні правових, організаційних, управлінських та виховних інструментів, що реалізуються спеціально уповноваженими суб'єктами державної влади у тісній взаємодії з громадськістю.

Як слушно зазначає В.І. Шакун, спеціально-кримінологічне запобігання є складовою частиною загальносоціального попередження, однак його відмінність визначається специфічним об'єктом впливу – злочинністю. Учений підкреслює, що особливість цього виду діяльності полягає у проведенні комплексу заходів, спрямованих саме на попередження злочинності, її окремих проявів і конкретних кримінальних правопорушень, а також у їхніх причинах і умовах. Зміст таких заходів має спеціальний характер, адже вони безпосередньо пов'язані з практичною боротьбою зі злочинністю. При цьому арсенал засобів спеціальної профілактики включає взаємодію управлінських, правових і виховних інструментів, розрахованих на усунення або послаблення дії детермінант злочинності. Суб'єктами такої діяльності є органи державної влади та правоохоронні структури, для яких боротьба зі злочинністю становить одну з основних статутних функцій [2, с. 186].

Варто зазначити, що, за слушним зауваженням В.В. Голіни, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності не є випадковим або хаотичним набором профілактичних дій, а становить системно організований, науково обґрунтований та практично орієнтований комплекс заходів, спрямованих на недопущення вчинення злочинів на різних стадіях їх криміногенного формування. Йдеться про діяльність, що передбачає не лише попередження конкретних проявів протиправної поведінки окремих осіб, але й цілеспрямований вплив на соціальні процеси, явища й умови, які формують рівень та структуру криміногенного потенціалу суспільства. Цей потенціал проявляється у частоті, масштабності та тяжкості вчинюваних злочинів, а отже, його зниження є одним із ключових завдань державної антикримінальної політики [3, с. 21–22].

З огляду на викладене, метою спеціально-кримінологічного запобігання є не лише усунення чинників, що детермінують злочинність, а й оперативне реагування на формування та розвиток злочинної поведінки, локалізація осередків криміногенної активності та недопущення рецидиву. Така діяльність

має динамічний характер, оскільки реалізується в межах трьох взаємопов'язаних напрямів – профілактики, відвернення та припинення злочинів, що забезпечує її багаторівневості і гнучкості у реагуванні на зміну криміногенної ситуації.

Як зазначає О.М. Джужа, сутність спеціально-кримінологічного запобігання полягає у цілеспрямованому здійсненні цього виду діяльності як окремої функції державного управління, що передбачає тісний взаємозв'язок з елементами кримінологічної системи, чітке дотримання управлінських рішень і адаптацію лінії превентивної поведінки до актуального стану об'єкта впливу. Інакше кажучи, спеціально-кримінологічне запобігання – це не статичний набір дій, а адаптивна система управлінського впливу, у межах якої превентивні заходи постійно коригуються залежно від зміни соціально-економічних, політичних чи морально-психологічних умов [4, с. 63].

Узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що *спеціально-кримінологічне запобігання – це комплексна, системна, організована та науково керована діяльність уповноважених державних та громадських інституцій, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію детермінант, а також недопущення вчинення окремих видів кримінальних протиправних діянь у сфері оподаткування на різних стадіях кримінальної поведінки.*

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання виступає ключовим елементом забезпечення податкової безпеки, що поєднує наукову теорію, аналітичну діяльність і практичну реалізацію механізмів впливу на злочинність. Ефективність таких заходів визначається не лише кількістю правових інструментів, а й інституційною спроможністю, якістю аналітичного забезпечення та рівнем правової культури суспільства, які разом формують середовище, несприятливе для відтворення злочинної поведінки [5, с. 151–152].

У межах формування ефективної системи спеціально-кримінологічного запобігання ухиленню від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів провідне місце посідає безпекова діяльність правоохоронних органів, що реалізується на організаційному та функціональному рівнях. Її зміст полягає у забезпеченні належного функціонування податкової системи, захисті фінансових інтересів держави, своєчасному виявленні й нейтралізації криміногенних чинників, які сприяють виникненню податкових кримінальних правопорушень, а також у створенні умов для невідворотності відповідальності за їх вчинення.

У сучасних умовах складність і винахідливість податкових правопорушень зросли: злочинні мережі поєднують традиційні фінансові схеми з цифровими інструментами, транснаціональними каналами й легальними бізнес-структурами. У таких умовах ефективна кримінологічна діяльність неможлива без чіткої системи сигналів ризику – індикаторів, які дозволяють на ранніх стадіях ідентифікувати підозрілу діяльність, пріоритезувати розслідування та спрямувати аналітичні ресурси. Індикатори виконують функцію «тригера» для аналітики, оперативного реагування та прийняття процесуальних рішень; вони можуть бути як структурними (пов'язані із суб'єктом господарювання), так і поведінковими (пов'язані з конкретними фінансовими операціями) [6, с. 209–210].

У цьому контексті варто звернути увагу на інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у податковій сфері. Світова практика та рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), зокрема щодо запобігання ухиленню від оподаткування та боротьби

з транснаціональними податковими схемами, акцентують увагу на інтеграції інформаційно-аналітичних систем у роботу податкових і правоохоронних органів. Застосування інструментів аналізу ризиків, автоматизованого обміну податковою інформацією, використання алгоритмів штучного інтелекту, а також удосконалення системи податкового аудиту сприяють підвищенню ефективності протидії податковим правопорушенням [7, с. 112–113].

В Україні сформовано сучасну інформаційно-аналітичну інфраструктуру податкової безпеки, яка є складовою системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування. Її функціонування базується на поєднанні цифрових технологій моніторингу, ризик-менеджменту та аналітичної підтримки діяльності податкових і правоохоронних органів. Такі системи не лише підвищують ефективність адміністрування податків, а й виконують запобіжну функцію, дозволяючи виявляти криміногенні детермінанти на ранніх етапах і запобігати формуванню тіньових схем ухилення від оподаткування. Таким чином, впровадження інформаційно-аналітичних систем – це не лише крок до цифровізації податкового адміністрування, а й ефективний спеціально-кримінологічний інструмент.

Кадрове забезпечення, професійна підготовка та розвиток компетентності працівників контролюючих і правоохоронних органів становлять одну з центральних ланок системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування. Ефективність превенції податкових кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від рівня кваліфікації осіб, уповноважених виявляти, аналізувати та нейтралізовувати криміногенні ризики у сфері фінансово-господарських відносин. Кадровий потенціал – це не лише питання кількості чи структури штату, а передусім система цінностей, знань, аналітичних навичок і професійної доброчесності, що формує основу для протидії ухиленню від сплати податків, фіктивному підприємництву та схемам легалізації доходів [8, с. 125–126].

З 21 серпня 2024 року в Україні набула чинності оновлена Типова антикорупційна програма для юридичних осіб, яка підвищила вимоги до прозорості корпоративного управління, податкової дисципліни та оцінки ризиків у фінансовій діяльності компаній. Вона встановлює стандарти корпоративної доброчесності, що стають частиною профілактичної складової спеціально-кримінологічного контролю [9]. Це особливо важливо у сфері оподаткування, адже саме бізнес-структури, що здійснюють операції з великими фінансовими потоками, часто стають платформою для формування тіньових схем та ухилення від податкових зобов'язань.

Розвиток кадрового потенціалу та формування антикорупційної культури повинні базуватися на принципах адаптації національної податкової політики до європейських стандартів, що передбачає: створення інституційних механізмів постійного контролю за фінансовими потоками та рухом коштів у державному й приватному секторах; запровадження прозорих процедур аудиту, внутрішнього «комплаєнсу» та незалежного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання; підвищення ролі професійної етики та доброчесності як критерію оцінювання ефективності службовців фіскальної та правоохоронної системи.

Зниження рівня податкової злочинності в Україні неможливе виключно шляхом репресивних чи каральних заходів – ефективне спеціально-кримінологічне запобігання вимагає фор-

мування стійкої системи добровільної податкової дисципліни та підвищення рівня правосвідомості платників. Відповідно, держава має зосередити зусилля не лише на вдосконаленні правоохоронних та контрольно-ревізійних механізмах запобігання, а й на профілактичній та виховній роботі, що формує позитивне ставлення до сплати податків як до громадянського обов'язку.

Водночас важливим напрямом спеціально-кримінологічної політики є розвиток системи заохочень і захисту викривачів податкових правопорушень. Як свідчить міжнародний досвід, наявність ефективних механізмів повідомлення про економічні злочини з гарантіями анонімності, безпеки та матеріальної винагороди суттєво підвищує рівень виявлення прихованих схем ухилення від оподаткування. Українське законодавство у цій сфері поки що обмежується антикорупційними злочинами, проте поширення інституту викривачів на податкові правопорушення відповідно до стандартів ЄС стало б важливим кроком у розвитку аналітичної та громадянської складової кримінологічної профілактики [10, с.231–232].

На підставі проведеного аналізу до пріоритетних спеціально-кримінологічних заходів запобігання податковим кримінальним правопорушенням в Україні належать:

- удосконалення законодавчої бази, зокрема криміналізація ухилення від сплати податків юридичними особами, перегляд меж значної шкоди та адекватне підвищення штрафних санкцій до рівня непропорційно знеомонених сум;
- інституційне зміцнення БЕБ України, забезпечення прозорості кадрової політики, конкурсного відбору керівництва, а також чіткого розмежування підслідності між органами, що здійснюють фінансові розслідування;
- запровадження програми захисту інформаторів, яка включатиме матеріальні стимули, правові гарантії та психологічний супровід викривачів податкових кримінальних правопорушень;
- просвітницька діяльність і публічна відкритість, зокрема розширення порталів відкритих бюджетних даних, регулярне оприлюднення звітів про цільове використання податків, а також створення платформ діалогу між державою та бізнесом через галузеві асоціації та професійні палати.

Ключовим напрямом спеціально-кримінологічних заходів у сфері запобігання ухиленню від сплати податків є оперативно-розшукова діяльність спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, серед яких особливе значення мають БЕБ та СБУ. Саме ці інституції здійснюють комплексну аналітичну, профілактичну й розшукову роботу, спрямовану на виявлення, документування та припинення схем ухилення від оподаткування, зловживань у фінансово-господарській сфері, а також легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [4, с. 174–175].

Відтак, варто наголосити, що основним інструментом оперативно-розшукової діяльності у системі спеціально-кримінологічного запобігання податковим правопорушенням виступає оперативно-розшукова профілактика, яка спрямована на виявлення, усунення та нейтралізацію причин і умов формування організованих груп і злочинних організацій, а також встановлення осіб, причетних до їх діяльності, з метою здійснення цілеспрямованого запобіжного впливу. Такий вплив реалізується переважно шляхом проведення спеціальних, у тому числі негласних, оперативних заходів із використанням сил, засобів і методів, передбачених законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Як справедливо підкреслює С.О. Павленко, особливості оперативно-розшукової профілактики полягає у по-

єднанні гласних та негласних заходів, що відрізняє її від інших видів профілактичної діяльності – кримінологічної, криміналістичної чи адміністративно-попереджувальної [10, с. 321–322]. На його думку, саме негласний характер окремих дій забезпечує ефективність виявлення латентних загроз і прихованих криміногенних процесів.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що спеціально-кримінологічне запобігання – це комплексна, системна, організована та науково керована діяльність уповноважених державних та громадських інституцій, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію детермінант, а також недопущення вчинення окремих видів кримінальних протиправних діянь у сфері оподаткування на різних стадіях кримінальної поведінки.

Воно має ґрунтуватися на таких ключових засадах: системності та міжвідомчій взаємодії, що забезпечує координацію між законодавчими, виконавчими, контролюючими та правоохоронними структурами; поєднанні традиційних і цифрових інструментів моніторингу (Big Data, OSINT, блокчейн-аналітика, штучний інтелект, ризик-індикатори), які підсилюють здатність держави виявляти приховані фінансові потоки; розвитку кадрової компетентності та професійної доброчесності працівників податкових і фінансових інституцій; забезпеченні прозорості та громадського контролю, що створює атмосферу нетерпимості до податкових зловживань; інституційній стійкості контролюючих органів (ДПС, БЕБ, ДАСУ), здатних не лише виявляти правопорушення, а й превентивно запобігати їм.

Таким чином, кадрове, організаційне та аналітичне забезпечення у поєднанні з європейськими стандартами «комплаєнсу» та прозорості утворює комплексну модель спеціально-кримінологічного запобігання податковим кримінальним правопорушенням, що забезпечує фінансову безпеку держави, знижує рівень тінізації економіки та підвищує довіру громадян до податкової системи.

Література:

1. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.
2. Тимошенко В. І., Шакур В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
4. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Атіка, 2009. 312 с.
5. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми. Х.: Гімназія, 2003. 352 с.
6. Бесчастний В. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.
7. Мороз Ю. А. Удосконалення кримінологічних заходів впливу на злочинність у податковій сфері України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. Вернадського*. Серія юридичні науки. 2025. № 3. Т. 36 (75). С. 111–115.
8. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Х.: Право, 2011. 440 с.
9. Типова антикорупційна програма юридичної особи: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 15.01.2024 р. № 22/24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0099-24#Text>.
10. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. К.: Людмила, 2022. 624 с.

Moroz Yu. Special-criminology measures for prevention of criminal offenses in the sphere of taxation

Abstract. The article carries out a comprehensive study of special-criminological measures aimed at preventing criminal offenses in the sphere of taxation. It is emphasized that tax criminal offenses have a complex criminological nature, associated with economic motivation, imperfection of control mechanisms and low level of legal awareness of taxpayers. It is outlined that special criminological prevention is a comprehensive, systematic, organized and scientifically managed activity of authorized state and public institutions aimed at identifying, eliminating or neutralizing determinants, as well as preventing the commission of certain types of criminal illegal acts in the field of taxation at different stages of criminal behavior. It is emphasized that the system of special criminological measures in the field of taxation should be based on several fundamental principles. First of all, this is systematicity and well-established interaction between various departments, which ensures the coordinated work of legislative, executive, supervisory and law enforcement bodies.

It is also important to combine classical monitoring methods with modern digital technologies that increase the state's ability to detect hidden or complex financial schemes. It is also necessary to increase the professional level and integrity of the staff of tax and financial institutions. In addition, transparency of procedures and public control play a significant role, which form public intolerance to tax abuses. The final element is the institutional stability of control bodies, which must not only detect offenses, but also effectively prevent them. The results of the study allow us to identify effective directions for improving the system of preventing criminal offenses in the field of taxation and the formation of a modern model of preventive activity that combines criminological risk analysis, legal regulation and organizational control tools.

Key words: special criminological measures, prevention, criminal offenses, taxes, taxation, tax system.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Крет Р. М.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6208-5837>

Крет О. В.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1736-3863>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ТА ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті авторами здійснено комплексний аналіз трансформації правового регулювання припинення та призупинення дії трудового договору в Україні в умовах запровадження воєнного стану. Показано, що повномасштабна збройна агресія та пов'язані з нею руйнування виробничої інфраструктури, масові переміщення населення й зупинення діяльності значної кількості роботодавців зумовили необхідність оперативного оновлення трудового законодавства. Метою дослідження є оцінка сучасної моделі правового регулювання відповідних інститутів та з'ясування того, наскільки вона забезпечує справедливий баланс інтересів працівника і роботодавця. Методологічну основу становлять формально-догматичний, системно-структурний і порівняльно-правовий підходи у поєднанні з аналізом наукових позицій вітчизняних дослідників та актуальної судової практики. На цій основі розкрито зміст нових підходів до припинення трудового договору в умовах війни, окреслено особливості процедур звільнення, а також виявлено основні гарантії для соціально вразливих категорій працівників та осіб, які приймають рішення про припинення трудових відносин з огляду на ризики для життя і здоров'я.

Особливу увагу приділено аналізу інституту призупинення дії трудового договору як принципово новому явищу в національному трудовому праві. Показано, що первинна нормативна модель цього механізму дозволила врегулювати ситуації фактичної неможливості виконання роботи, однак виявила істотні недоліки, пов'язані з невизначеністю матеріального забезпечення працівників. Обґрунтовано наявність правових прогалин у частині компенсації втрат за час вимушеної відсутності роботи, що створює ризики для реалізації права на оплату праці та ускладнює судовий захист. Здійснений аналіз свідчить, що подальші законодавчі зміни частково конкретизували часові межі призупинення, порядок поновлення дії договору та обов'язки сторін щодо обміну інформацією, однак не усунули системно проблему відшкодування заробітку. Наукова новизна роботи полягає в узагальненій оцінці сучасної моделі правового регулювання припинення та призупинення дії трудового договору крізь призму балансу інтересів сторін. Практичне значення полягає у сформульованих орієнтирах для подальшого нормотворчого вдосконалення, насамперед у напрямі створення дієвих фінансових і процедурних механізмів

компенсації втрат працівників та запобігання зловживанням з боку роботодавців. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням впливу цих реформ на реальну практику застосування трудового законодавства та відповідність національної моделі міжнародним стандартам захисту праці.

Ключові слова: трудовий договір; припинення трудового договору; призупинення дії трудового договору; воєнний стан; гарантії працівників; баланс інтересів.

Постановка проблеми. Протягом останніх років Україна зіткнулася з безпрецедентними викликами, що суттєво вплинули на сферу праці. Військова повномасштабна агресія російської федерації, яка триває з лютого 2022 року, та запровадження воєнного стану на всій території держави обумовили докорінні зміни у соціально-трудових відносинах. Внаслідок руйнування підприємств, вимушеної масової міграції населення та зупинення діяльності багатьох роботодавців відбулось різке зростання кількості випадків втрати роботи і порушення трудових прав працівників. Зважаючи на низку викликів, стала очевидною необхідність оперативної перебудови нормативно-правової бази у сфері праці. Відповідно до положень Закону України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон України № 389-VIII) [11] та указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (далі – Указ № 64/2022), закономірно виникла потреба адаптувати трудове законодавство до надзвичайних обставин [8]. Уже в березні 2022 року було прийнято Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2136-IX), який визначив особливості трудових відносин у період воєнного стану для усіх підприємств незалежно від форми власності та працівників, що працюють за трудовим договором [10]. Однак застосування його норм виявило низку проблем, які перешкоджали ефективному забезпеченню як безперервності виробничих процесів, так і трудових прав найманих працівників. Зокрема, з'ясувалося, що чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) не враховує специфіку воєнного часу у питаннях звільнення працівників та тимчасового зупинення

роботи. Невідповідність законодавства призвела до ухвалення низки нових законів, спрямованих на усунення правових прогалин та колізій, пов'язаних із належним забезпеченням трудових прав працівників, у тому числі щодо припинення трудового договору. У 2022 році було оперативним внесено зміни до трудового законодавства, які, з одного боку, надали роботодавцям більше гнучкості в питаннях звільнення персоналу, а з іншого – встановили додаткові гарантії для працівників в умовах війни. Одночасно було запроваджено новий для українського права механізм призупинення дії трудового договору, покликаний врегулювати відносини між сторонами у ситуації, коли виконання роботи фактично неможливе через бойові дії. Таким чином, проблема дослідження полягає у визначенні оптимальної моделі правового регулювання припинення та призупинення трудових відносин під час воєнного стану, яка б забезпечила справедливий баланс інтересів працівника і роботодавця.

Стан дослідження. Питання припинення трудового договору традиційно перебувають у центрі уваги науковців. Загальнотеоретичні та галузеві аспекти припинення трудових правовідносин, класифікації юридичних фактів припинення, умов і порядку звільнення працівників були предметом ґрунтовних наукових розвідок у працях М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника [4], П. Д. Пилипенка [7], В. С. Венедіктова [2], В. В. Жернакова, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко [3], Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіної, М. М. Шумило, М. В. Сокол, А. А. Ширант [12] та інших представників вітчизняної доктрини трудового права, які зосереджували увагу на загальних умовах і процедурі звільнення, співвідношенні ініціативи працівника і роботодавця, межах договірного регулювання та публічно-правових обмежень у сфері припинення трудових правовідносин. Окремі вчені досліджували проблематику захисту трудових прав у надзвичайних ситуаціях та в умовах воєнного стану. Представник дніпровської наукової спільноти В. Я. Киян слушно зазначає, що проблематика призупинення трудового договору в умовах воєнного стану лишається малодослідженою, але надзвичайно актуальною, що вимагає більш глибокого наукового аналізу [5]. Вагомий внесок у розвиток дослідження трудових договорів зробив і М. П. Глущенко, який розглянув особливості реалізації права працівників на захист у випадку призупинення трудових відносин під час воєнного стану. Зокрема, дослідник звернув увагу на відсутність у зако-

нодавстві чіткого визначення критеріїв неможливості виконання сторонами своїх обов'язків та на потребу встановлення відповідальності роботодавця перед працівником за незаконне призупинення договору [1]. Відповідно, попри наявність певної бази наукових напрацювань, низка дискусійних питань залишається відкритою, зокрема, щодо оптимальних меж втручання держави у сферу трудових відносин під час війни, балансу між гнучкістю для роботодавця та захистом працівника, механізмів компенсації втрат працівників унаслідок війни тощо.

Метою статті є аналіз та оцінка здійсненого реформування правового регулювання підстав припинення та призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану, а також вироблення пропозицій щодо забезпечення балансу інтересів працівника і роботодавця при застосуванні цих правових інститутів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 36 КЗпП законодавець закріплює вичерпний перелік підстав припинення трудового договору, що мають універсальний характер і застосовуються незалежно від особливого правового режиму, зокрема воєнного стану. Узагальнений зміст систематизовано автором на основі чинної редакції ст. 36 КЗпП України (див. Таблиця 1).

Слід зауважити, що у відповідь на виклики воєнного стану відбулись численні зміни та вдосконалення законодавчої бази в Україні. Зокрема, Закон України від 01.07.2022 № 2352-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» (далі – Закон № 2352-ІХ), доповнив існуючі норми спеціальними положеннями щодо воєнного часу. Згідно з положеннями Закону № 2352-ІХ до ч. 1 ст. 36 КЗпП було внесено додаткові спеціальні підпункти 8-1–8-3, що враховують наслідки збройної агресії для можливості продовження трудових відносин. Положення пп. 8-1 ст. 36 КЗпП передбачають припинення трудового договору у зв'язку з смертю роботодавця – фізичної особи або набрання законної сили рішенням суду про визнання такої фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою. Відповідно до пп. 8-2 ст. 36 КЗпП припиняється договір у випадку смерті працівника, визнання його судом безвісно відсутнім або оголошення померлим. Положення пп. 8-3 ст. 36 КЗпП передбачають припинення договору у зв'язку з відсутністю працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль [6]. Таким чином, у ситуації фактичного зникнення працівника роботодавець може

Таблиця 1

Підстави припинення трудового договору за законодавством України

№ з/п	Підстава припинення	Характеристика
1	Угода сторін	Взаємна домовленість працівника та роботодавця
2	Закінчення строку	Завершення строкового трудового договору (якщо сторони вимагають припинення)
3	Призов/вступ на військову службу	За винятком випадків збереження місця роботи
4	Розірвання з ініціативи сторін	За ініціативою працівника, роботодавця або профспілкового органу
5	Переведення на інше підприємство	За згодою працівника
6	Відмова від продовження роботи	При переведенні в іншу місцевість або зміні істотних умов праці
7	Вирок суду	Засудження до покарання, що виключає можливість продовження роботи
7-1	Порушення антикорупційного законодавства	Укладення договору всупереч обмеженням після припинення діяльності, пов'язаної з функціями держави
7-2	Люстрація	Підстави, передбачені законодавством про очищення влади
7-3	Визнання активів необґрунтованими	Рішення суду щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави
8	Підстави за трудовим договором	Умови, передбачені договором з нефіксованим робочим часом або контрактом
8-1	Смерть роботодавця – фізичної особи	Або визнання судом безвісно відсутнім чи оголошення померлим
8-2	Смерть працівника	Або визнання судом безвісно відсутнім чи оголошення померлим
8-3	Тривала відсутність працівника	Відсутність на роботі без інформації про причини понад чотири місяці поспіль
9	Інші законодавчі підстави	Підстави, передбачені спеціальними законами

Джерело: сформовано самостійно авторами на основі [6]

використати спеціальну підставу п. 8-3 ч. 1 ст. 36 КЗпП за умови документального підтвердження відсутності будь-яких відомостей про працівника протягом зазначеного строку.

Окремо слід зауважити про збереження дії загальних підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, визначених положеннями ст. ст. 40, 41 КЗпП. Зокрема, ліквідація підприємства, установи, організації як підстава припинення трудових відносин існувала й до запровадження воєнного стану. Подібним чином скорочення чисельності або штату працівників залишається класичною підставою звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці (п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП). Слід зауважити, що воєнні дії можуть виступати фактичною причиною таких змін, але не формують окремої спеціальної підстави звільнення [6]. Водночас в умовах воєнного стану було визначено додаткову підставу звільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП – неможливість забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій [6]. Для випадків вивільнення, зумовлених саме такою неможливістю забезпечення роботою через знищення умов праці внаслідок бойових дій, законодавець передбачив особливості процедури, у тому числі зменшення строку попередження, а також особливий режим застосування загальних гарантій, зокрема положень ст. 49-2 КЗпП. Натомість у ситуації скорочення чисельності або штату, що не підпадає під спеціальний режим п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП, продовжує діяти загальне правило про персональне попередження працівників не пізніше ніж за два місяці до вивільнення, закріплене у ст. 49-2 КЗпП, із дотриманням вимог щодо пропозиції іншої роботи за наявності та інших гарантій при скороченні [6].

Особливу увагу законодавець приділив збереженню гарантій для вразливих категорій працівників. Відповідно до ст. 184 КЗпП прямо забороняється відмова в прийнятті на роботу і звільнення з ініціативи роботодавця вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років (або до шести – у випадках, передбачених законом), одиноких матерів, які мають дитину віком до чотирнадцяти років чи дитину з інвалідністю, крім випадку повної ліквідації підприємства, установи, організації [6]. Загальна заборона на звільнення працівника в період його тимчасової непрацездатності або перебування у відпустці (крім звільнення у разі повної ліквідації роботодавця) зберігається як базова гарантія, однак у період воєнного стану діє спеціальне правило, закріплене у ст. 5 Закону № 2136-IX. Відповідно до цієї норми роботодавець має право розірвати трудовий договір з ініціативи роботодавця в період тимчасової непрацездатності працівника або його перебування у відпустці (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а також відпустки для догляду за дитиною), якщо є законні підстави для такого звільнення за КЗпП. Датою звільнення визнається перший робочий день, що настає після закінчення тимчасової непрацездатності або відпустки [10]. Варто зауважити, що такий підхід не розширює перелік підстав звільнення, однак змінює процесуальний режим реалізації вже наявних підстав у ситуаціях, коли відкладення припинення трудового договору стає непропорційним з огляду на воєнні ризики для діяльності роботодавця.

Окремо варто зупинитися на специфіці припинення трудового договору з ініціативи працівника під час воєнного стану. Загальні положення визначаються ст. 38 КЗпП, яка встановлює, що працівник має право розірвати трудовий договір, укладений

на невизначений строк, попередивши роботодавця письмово за два тижні. Разом із тим передбачається можливість розірвати договір у строк, про який просить працівник, у разі наявності поважних причин (неможливість продовження роботи внаслідок переїзду, переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість, необхідність догляду за хворим членом сім'ї тощо). Відповідно до ч. 3 ст. 38 КЗпП передбачається можливість працівникові звільнитися у строк, визначений у заяві, якщо роботодавець порушує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору або вчиняє мобінг [6].

Слід зауважити, що на період воєнного стану загальні положення доповнені спеціальною нормою ст. 4 Закону № 2136-IX, згідно з якою у зв'язку з веденням бойових дій у районах, де розташоване підприємство, та існуванням загрози для життя і здоров'я працівник може розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві, за винятком випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт або робіт на об'єктах критичної інфраструктури [10]. Таким чином можна стверджувати про розширення кола «поважних причин», які дозволяють працівникові не дотримуватися вимоги щодо стандартного двотижневого строку попередження, у випадку якщо продовження роботи пов'язане з реальним ризиком для життя чи здоров'я внаслідок бойових дій.

Аналіз чинного законодавства дає підстави автору стверджувати, що баланс прав сторін при припиненні трудового договору під час воєнного стану досягається через поєднання низки елементів. Законодавець надав роботодавцю додаткові інструменти припинення трудових відносин у випадках, коли збройна агресія об'єктивно унеможливіло збереження робочих місць (нові пункти 8-1–8-3 ст. 36 КЗпП, п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП), а також спростив процедуру звільнення в деяких обставинах (право видавати наказ про звільнення у період тимчасової непрацездатності чи відпустки із визначенням дати фактичного звільнення на перший робочий день). Крім того, попри кризові умови воєнного стану збережено і навіть підсилено механізми захисту працівника (гарантії для окремих соціально вразливих груп; можливість розірвання трудового договору у скорочений строк за наявності воєнної загрози для життя і здоров'я; спеціальний режим відступу від загальних процедур скорочення винятково для випадків, прямо пов'язаних із бойовими діями).

Окремої уваги заслуговує також інструмент призупинення дії трудового договору, який став дійсно новим для українського трудового права явищем, безпосередньо зумовленим необхідністю врегулювати ситуації, коли в умовах війни жодна зі сторін об'єктивно не може виконувати своїх обов'язки. Його первинне закріплення у нормативно-правовій базі відбулося у ст. 13 Закону № 2136-IX, яка визначає призупинення як тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою та тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку зі збройною агресією проти України, що виключає можливість виконання обов'язків обома сторонами трудових відносин [10]. Практичний зміст інституту полягає у тому, що трудові права та обов'язки заморожуються, робоче місце формально зберігається за працівником, роботодавець звільняється від обов'язку забезпечувати роботою та виплачувати заробітну плату. Відповідно до ч. 4 ст. 13 Закону № 2136-IX, питання відшкодування заробітку, гарантійних та компенсаційних виплат за цей період віднесено до відповідальності держави-агресора або відповідних компенсаційних фондів [10].

Однак саме положення ч. 4 ст. 13 Закону № 2136-IX викликає чимало фахових дискусій, оскільки воно формально покладає обов'язок компенсації втраченого заробітку на державу-агресора або на спеціальні компенсаційні механізми, проте не містить жодного процедурного регулювання, яке б дозволяло реалізувати положення на практиці. Наразі в українському законодавстві не існує затвердженого Кабінетом Міністрів порядку, що визначав би алгоритм подання вимог, джерела компенсацій, порядок їх обліку, документального підтвердження чи державного авансування відповідних сум. Таким чином, норма має декларативний характер і не створює дієвих юридичних гарантій для працівників. На думку М. П. Глушенка, відсутність механізму виплат фактично перетворює відповідну конструкцію на «юридичну фікцію», оскільки працівник позбавлений можливості отримати заробіток, а роботодавець зобов'язаний формально зберігати трудові відносини без реального інструменту забезпечення балансу інтересів [1]. Більше того, покладення компенсацій на державу-агресора можливе лише після встановлення міжнародно-правового механізму репарацій, який станом на сьогодні перебуває у стадії політичного обговорення. Відповідно, правові рамки його функціонування досі не сформовані. Відсутність такого механізму створює правову прогалину, яка стає джерелом трудових спорів та ускладнює можливість судового захисту, адже працівник фактично позбавлений ефективного способу доведення і стягнення нарахованих сум.

Зважаючи на наведене, виникає потреба у законодавчому уточненні ч. 4 ст. 13 Закону № 2136-IX шляхом визначення внутрішнього державного механізму тимчасового покриття відповідних виплат за рахунок бюджету або спеціального фонду з подальшим регресом до держави-агресора. Подібний підхід відповідав би стандартам захисту трудових прав, які викладено у практиці Європейського суду з прав людини щодо позитивного обов'язку держави забезпечити реальну можливість отримання винагороди за працю. Наявність законодавчої прогалини не скасовує декларованого права працівника на компенсацію, проте позбавляє його механізму реалізації, що суперечить принципам правової визначеності та ефективності трудових гарантій. Саме тому подальше вдосконалення інституту призупинення трудового договору має передбачати створення реального фінансового та процедурного механізму забезпечення виплат працівникам у період вимушеної відсутності роботи внаслідок бойових дій.

Подальший розвиток регулювання призупинення дії трудового договору відбувся шляхом внесення змін Законом № 2352-IX та Законом України від 01.05.2025 № 4412-IX «Про внесення змін до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» щодо обміну інформацією та призупинення дії трудового договору» (далі – Закон № 4412-IX), якими деталізовано процедуру, строки та наслідки застосування цього інституту. Відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 13 Закону № 2136-IX призупинення може здійснюватися за ініціативи однієї із сторін сукупно на строк не більше ніж 90 календарних днів у період дії воєнного стану. Згідно з абз. 4 ч. 1 ст. 13 Закону № 2136-IX подальше призупинення понад цей строк можливе виключно за взаємною згодою сторін, але не довше ніж до дня припинення або скасування воєнного стану [10]. Слід також зауважити, що відповідно до положень абз. 8 ч. 1 ст. 13 Закону № 2136-IX після спливу 90 календарних днів з дня одностороннього призупинення за відсутності домовленості про продовження дії трудового договору автоматично відновлюється [10]. Відповідно, можна стверджувати про спробу законодавця усунути стан невизначе-

ності, який з'являється у ситуації, коли працівник тривалий час формально залишається в трудових відносинах без доходу і без чіткого часового проміжку повернення до роботи.

Важливим елементом оновленого нормативно-правової бази стало уточнення, що призупинення дії трудового договору не має наслідком припинення трудових відносин та не позбавляє сторони права розірвати трудовий договір на загальних підставах, передбачених КЗпП. За наявності відповідних підстав (наприклад, у разі ліквідації підприємства, виявлення прогулу до моменту призупинення тощо) роботодавець може ініціювати припинення трудових відносин, а працівник, відповідно, має змогу скористатися правом на звільнення за власною ініціативою. Водночас законодавець спеціально наголошує, що призупинення дії трудового договору не може використовуватися як приховане дисциплінарне стягнення (абз. 7 ч. 1 ст. 13 Закону № 2136-IX) [10]. Відповідно, роботодавець не вправі застосовувати згаданий механізм для «карання» працівника за конфлікти чи незгоду без наявності об'єктивних обставин, пов'язаних зі збройною агресією. У разі відсутності реальних перешкод для виконання роботи (наприклад, коли робота могла виконуватися дистанційно) відповідний наказ про призупинення може бути визнаний незаконним у судовому порядку.

Суттєво посилено й вимоги до комунікації між сторонами. Через зміни до ст. 7 Закону № 2136-IX передбачено обов'язок роботодавця і працівника підтримувати контакт, інформувати одне одного про зміну місцезнаходження та контактних даних, у тому числі електронних, у розумний строк; для окремих випадків прямо визначено строки оновлення інформації (наприклад, для роботодавців – протягом 10 днів з моменту зміни адреси, для працівників, які були відсутні понад 90 днів, – протягом 60 днів з моменту набрання чинності змінами). Для завершення правовідносин після періоду призупинення закон встановлює обов'язок роботодавця провести повний розрахунок і видати трудову книжку (якщо її ведення зберігається) не пізніше наступного дня після отримання відповідної вимоги працівника, що запобігає затягуванню оформлення звільнення [9; 10].

Підсумовуючи, з урахуванням наведених змін можна стверджувати, що сучасне законодавче регулювання припинення та призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану здійснюється з врахуванням спеціальних Законів № 2136-IX, 2352-IX та оновлених положень КЗпП України. Спроби врегулювати трудові відносини були покликані забезпечити економічну життєздатність роботодавця в умовах збройної агресії та зберегти мінімальні стандарти захисту працівника, зокрема через додаткові гарантії для окремих категорій, можливість прискореного розірвання з ініціативи працівника у разі воєнної загрози, обмеження строків призупинення та заборону його використання як прихованого покарання.

Висновки. Зміни трудового законодавства в умовах воєнного стану дають підстави автору стверджувати про прагнення адаптувати трудові відносини до реалій збройної агресії та забезпечити належний рівень правового захисту сторін. Розширення підстав припинення трудового договору та уточнення процедур розірвання відображають необхідність оперативного реагування на зміни у функціонуванні підприємств і на ризики для працівників. Запровадження призупинення дії трудового договору дозволило врегулювати ситуації, коли виконання обов'язків фактично унеможливлене. Подальше нормативне доопрацювання цього механізму зробило його більш визначеним у частині строків, порядку поновлення та взаємних обов'язків сторін.

Однак, попри досягнутий прогрес, залишається невирішеним питання матеріального забезпечення працівників у період вимушеної відсутності роботи, що свідчить про наявність нормативних прогалин. За результатами аналізу можна стверджувати про намагання законодавця встановити збалансовану модель правового регулювання, здатну одночасно враховувати інтереси працівника і роботодавця. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вироблення концептуальних підходів до відшкодування втрат працівників, визначення оптимальної межі втручання держави в трудові відносини під час війни та оцінку ефективності нових правових інструментів у довгостроковій перспективі.

Література:

- Gluschenko M. Protection of rights of employees in case of employment contract's suspension under the martial law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2023. Vol. 1, no. 74. P. 176–182. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.30> (date of access: 20.11.2025).
- Венедіктов С. В. Трудове право України: підручник. Київ : «Вид-во Людмила», 2021. 216 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2fmb_finansy/Trudove-pravo-Ukrayiny.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
- Жернаков В. В., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право: підручник. Харків : Право, 2012. 496 с. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/16427/mod_resource/content/1/TrudPravo2012.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
- Іншин М., Костюк В., Мельник В. Трудове право України. Київ : Центр учб. літ., 2016. 472 с. URL: http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/trudove_pravo_ishenko.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
- Киян В. Щодо призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2 (121). С. 469–475. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/11578> (дата звернення: 20.11.2025).
- Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 12 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
- Пилипенко П. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2003. 146 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PILIPENKO_2003.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
- Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
- Про внесення змін до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» щодо обміну інформацією та призупинення дії трудового договору : Закон України від 01.05.2025 № 4412-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4412-20#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
- Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 1 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
- Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
- Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства : монографія / Н. Хуторян та ін. К. : Ніка-Центр, 2015. 316 с. URL: <https://shorturl.at/G9SdE> (дата звернення: 20.11.2025).

Kret R., Kret O. Certain aspects of the legal regulation of termination and suspension of an employment contract in conditions of martial law

Abstract. In the article, the author conducts a comprehensive analysis of the transformation of the legal regulation of the termination and suspension of the employment contract in Ukraine under the conditions of the introduction of martial law. It is shown that the full-scale armed aggression and the associated destruction of the production infrastructure, mass displacement of the population and the suspension of the activities of a significant number of employers necessitated the urgent updating of labor legislation. The purpose of the study is to assess the modern model of legal regulation of the relevant institutions and to determine the extent to which it ensures a fair balance of the interests of the employee and the employer. The methodological basis is the formal-dogmatic, system-structural and comparative-legal approaches combined with the analysis of the scientific positions of domestic researchers and current judicial practice. On this basis, the content of new approaches to the termination of an employment contract in war conditions is revealed, the features of dismissal procedures are outlined, and the main guarantees for socially vulnerable categories of employees and persons who make a decision to terminate employment relations due to risks to life and health are identified.

Particular attention is paid to the analysis of the institution of suspension of the employment contract as a fundamentally new phenomenon in national labor law. It is shown that the initial regulatory model of this mechanism allowed to regulate situations of actual impossibility of performing work, but revealed significant shortcomings associated with the uncertainty of the material support of employees. The presence of legal gaps in the compensation of losses during forced absence from work is substantiated, which creates risks for the realization of the right to remuneration and complicates judicial protection. The analysis shows that subsequent legislative changes partially specified the time limits of suspension, the procedure for renewing the contract and the obligations of the parties to exchange information, but did not systematically eliminate the problem of compensation for earnings. The scientific novelty of the work lies in the generalized assessment of the modern model of legal regulation of termination and suspension of the employment contract through the prism of the balance of interests of the parties. The practical significance lies in the formulated guidelines for further normative improvement, primarily in the direction of creating effective financial and procedural mechanisms for compensating for employee losses and preventing abuse by employers. Prospects for further research are related to an in-depth study of the impact of these reforms on the real practice of applying labor legislation and the compliance of the national model with international labor protection standards.

Key words: employment contract; termination of employment contract; suspension of employment contract; martial law; employee guarantees; balance of interests.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

*Редченко Я. О.,**аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9261-0862>*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖ ЦИФРОВИХ ВАЛЮТ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. Стаття присвячена аналізу міжнародного правового регулювання бірж цифрових валют, світових стратегій їх регулювання та проблематики, пов'язаної з транснаціональною діяльністю криптовалютних платформ. У сучасних умовах цифровізація фінансової сфери та швидке зростання ринку цифрових активів створюють нові економічні моделі та вимагають адаптації традиційних правових підходів до регулювання бірж цифрових валют. Основною проблемою є відсутність уніфікованих міжнародних стандартів, що призводить до фрагментації регуляторних практик у різних країнах і створює ризики для фінансової стабільності, протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та захисту прав споживачів.

У роботі проведено оцінку стану літератури та порівняльний аналіз національних і міжнародних підходів, включно з моделями США, Європейського Союзу (MiCA), Китаю, Японії, Південної Кореї, Австралії та Канади. Особлива увага приділена класифікації цифрових валют, включно з централізованими валютами центральних банків (CBDC), децентралізованими криптовалютами та стейблкоїнами, а також ключовим принципам міжнародного правового регулювання: прозорості, глобальній координації та захисту прав споживачів.

Визначено основні проблеми, серед яких: відсутність гармонізованих правил, ризики регуляторного арбітражу, транснаціональні труднощі контролю, високі волатильності та загрози для фінансової стабільності, а також баланс між правами користувачів і регуляторним контролем. Запропоновано перспективні напрями удосконалення регулювання, включно з міжнародною координацією, гармонізацією стандартів, застосуванням технологій блокчейн та штучного інтелекту для моніторингу транзакцій та підвищення прозорості ринку.

Стаття спрямована на формування науково обґрунтованих рекомендацій для забезпечення безпечного, прозорого та стабільного функціонування бірж цифрових валют, розвитку міжнародного співробітництва та стимулювання інновацій у сфері цифрових фінансів.

Ключові слова: цифрові валюти, біржі цифрових валют, міжнародне правове регулювання, CBDC, стейблкоїни, криптоактиви, MiCA, захист прав споживачів.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація фінансової сфери та глобальне поширення цифрових валют зумовлюють формування нових економічних моделей і трансформацію традиційних фінансових ринків. Упродовж останнього десятиліття ринок цифрових активів демонструє інтенсивне зростання, що супроводжується появою великої кількості бірж цифрових валют, які здійснюють діяльність у транскордонному просторі.

Водночас цей процес супроводжується виникненням комплексних правових ризиків, що виходять за межі національної юрисдикції та потребують ефективного міжнародно-правового регулювання.

Ключовою проблемою є відсутність уніфікованих міжнародних стандартів щодо функціонування бірж цифрових валют, що призводить до фрагментації регуляторних підходів різних держав. Така невідповідність правових режимів створює суттєві загрози для глобальної фінансової стабільності, ускладнює реалізацію заходів із протидії відмиванню доходів, фінансуванню тероризму, а також перешкоджає належному захисту прав інвесторів і споживачів. Зважаючи на транскордонний характер діяльності криптовалютних бірж, відсутність узгоджених міжнародних правил також ускладнює ефективну взаємодію між регуляторами різних країн.

За таких умов постає наукова й практична потреба у всебічному дослідженні світових стратегій регулювання бірж цифрових валют, аналізі ключових проблем міжнародного правового регулювання та визначенні можливих напрямів формування ефективного, узгодженого міжнародного правового механізму, здатного забезпечити безпеку, прозорість і стабільність глобального ринку цифрових активів.

Порівняльно-правовий аналіз наявних наукових та аналітичних джерел свідчить, що питання міжнародного правового регулювання бірж цифрових валют розглядається переважно в контексті ширших досліджень криптоекосистеми та фінансової безпеки. Міжнародні організації – зокрема IMF [1], BIS [2] та FATF [6] – зосереджують увагу на системних ризиках, проблемах AML/CFT, а також на необхідності уніфікації регуляторних підходів.

У національній та порівняльній літературі дослідники аналізують окремі аспекти правового статусу цифрових активів (К. Г. Некіт [10]), особливості регулювання в Україні (О. А. Ушинкіна [3]), європейську модель MiCA (Г. І. Воеводіна, Ю. О. Волошин [8]), американський підхід (А. І. Цимбалюк [7]) та регуляторні механізми Південної Кореї (Н. О. Тіпкін-Головко [11]). Додаткові праці присвячені впливу стейблкоїнів (Ю. В. Пугач [4]), поширенню CBDC (І. Нападовський [5]; Д. Ю. Кретов та ін. [9]) та впливу криптовалют на фінансову стабільність (В. Л. Гончарук [12]).

Разом із тим наявна література переважно фрагментована та орієнтована на окремі сегменти ринку цифрових активів. Недостатньо дослідженим залишається саме питання міжнародно-правових механізмів регулювання діяльності бірж цифрових валют та порівняння ефективності різних світових моделей. Це

зумовлює потребу у комплексному науковому аналізі, спрямованому на виявлення стратегій і проблем міжнародного правового регулювання у цій сфері.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі існуючих міжнародних підходів та правових стратегій у регулюванні бірж цифрових валют, а також у виявленні основних проблем і викликів, з якими стикаються різні країни у цій сфері. Дослідження спрямоване на формування науково обґрунтованих рекомендацій для удосконалення міжнародного правового регулювання, що дозволить забезпечити фінансову стабільність, захист прав споживачів та ефективну боротьбу з фінансовими злочинами, пов'язаними з ринком цифрових валют.

Результати дослідження. Цифрові валюти становлять окремих сегмент сучасної фінансової системи й визначаються як форми грошей, що існують виключно в електронному вигляді та використовуються для здійснення платежів або збереження вартості без фізичного носія. Міжнародний валютний фонд визначає цифрові валюти як активи, що можуть функціонувати як платіжний засіб, інвестиційний інструмент або розрахункова одиниця [1]. На відміну від традиційних валют, їхня емісія, обіг та верифікація транзакцій забезпечуються цифровими технологіями, зокрема криптографією та розподіленими реєстрами. Використання криптографічних протоколів створює підвищений рівень безпеки та цілісності даних, що робить цифрові валюти технологічно стійкими до підроблення й несанкціонованого доступу.

Ключовим критерієм класифікації цифрових валют є ступінь централізації. Централізовані цифрові валюти, як-от цифрові валюти центральних банків (CBDC), випускаються та контролюються державними монетарними інститутами з метою підвищення ефективності платіжної інфраструктури [2]. Натомість децентралізовані цифрові валюти такі як Bitcoin та Ethereum належать до категорії цифрових або віртуальних активів, що функціонують на основі технології розподіленого реєстру, відомої як блокчейн. Такі мережі не перебувають під контролем єдиного централізованого суб'єкта, адже їх робота забезпечується користувачами через децентралізовані криптографічні механізми узгодження транзакцій. Характеристики, модель управління, правовий режим та економічне призначення цих цифрових активів можуть істотно відрізнятися залежно від конкретного проєкту чи токена. О. А. Ушинкіна слушно наголошує на тому, що з огляду на зростання обсягів торгівлі вже усталеними криптовалютами, постійне створення нових різновидів цифрових активів і посилення регуляторного інтересу з боку фінансових наглядових органів, питання чіткого правового визначення та класифікації криптоактивів набуває особливої актуальності [3, с. 155].

Іншим важливим типом цифрових валют є стейблкоїни – цифрові активи, вартість яких прив'язана до фіатних валют, товарів або кошика активів з метою зниження волатильності [4, с. 39]. Найбільш відомими та поширеними фіатними стейблкоїнами на основі долара США є такі – Tether (USDT), USD Coin (USDC), True USD (TUSD), Binance USD (BUSD). Ю. В. Пугач підкреслює, що стейблкоїни поступово перетворюються на значущий елемент криптовалютного ринку, про що свідчить постійне зростання обсягів операцій з ними. Інтерес до цього інструмента демонструють комерційні банки, фінансові сервіс-провайдери та великі технологічні компанії, що посилює інтеграцію стейблкоїнів із традиційною фінансовою

системою. Науковець зауважує, що конкуренція лише зростатиме, оскільки дедалі більше держав і центральних банків досліджують можливість запуску власних цифрових валют, а регуляторні органи працюють над формуванням узгоджених правил для ринку стейблкоїнів. У центрі цих процесів – захист споживачів, підтримання фінансової стабільності та запобігання шахрайству [4, с. 42].

З огляду на стрімке зростання ринку цифрових валют, їхнє різноманіття та неоднорідність підходів до регулювання, необхідність системного теоретичного й нормативного аналізу стає все більш актуальною. Розуміння класифікації, технологічних основ та регуляторних викликів є передумовою для формування ефективної міжнародної правової політики у сфері цифрових фінансів.

CBDC (цифрова валюта центрального банку) є цифровою формою національної валюти, яка повністю контролюється державою та емітується центральним банком. На відміну від традиційних готівкових коштів, такі валюти дозволяють центральному банку здійснювати повний моніторинг та контроль транзакцій, включно з відстеженням платежів, обмеженням витрат або блокуванням певних операцій у разі потреби [5, с. 50]. Ця властивість піднімає етичні питання щодо приватності користувачів і потенційного втручання держави у фінансові операції, водночас забезпечуючи високий рівень безпеки з точки зору збереження коштів, адже рахунки відкриваються безпосередньо у центральному банку.

Основними цілями впровадження CBDC є підвищення ефективності платіжних систем, покращення контролю над грошовими потоками та запобігання фінансовим злочинам. Таким чином, цифрові валюти центральних банків поєднують можливість модернізації національних платіжних інфраструктур із забезпеченням державного контролю над фінансовими процесами, що робить їх стратегічно важливими для стабільності та безпеки економіки [5, с. 50].

Міжнародно-правове регулювання цифрових валют базується на кількох ключових принципах. Перший із них – прозорість: оскільки цифрові валюти можуть використовуватися для анонімних транзакцій, необхідно забезпечити прозорість операцій для запобігання фінансовим злочинам, таким як відмивання грошей та фінансування тероризму. Це передбачає впровадження процедур ідентифікації користувачів (KYC – Know Your Customer) та обов'язкову звітність щодо підозрілих транзакцій [6].

Другий принцип – глобальна координація, оскільки цифрові валюти не мають фізичних кордонів, а розробка національних правил регулювання має відповідати міжнародним стандартам, щоб уникнути регуляторного арбітражу та забезпечити єдність правил для глобальних учасників ринку.

Третій принцип – захист прав споживачів. Нові технології є складними для розуміння широким колом користувачів, тому важливо гарантувати захист прав споживачів, включно з правом на повну інформацію, безпеку персональних даних і захист від шахрайства, особливо в умовах зростання популярності цифрових валют серед населення [1].

У формуванні стандартів регулювання цифрових валют провідну роль відіграють міжнародні організації. Так, Міжнародна група з протидії відмиванню «брудних» грошей (тобто коштів, отриманих злочинним шляхом) (FATF), надає рекомендації щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансування тероризму, зокрема у сфері цифрових активів. Організація

економічного співробітництва та розвитку (OECD) займається розробкою податкових стандартів для криптовалют, щоб запобігти подвійним стягненням та ухиленню від оподаткування. Міжнародний валютний фонд (IMF) аналізує ризики та переваги впровадження CBDC і надає урядам методологічні рекомендації щодо адаптації національних фінансових систем до цифрових активів, сприяючи обміну міжнародним досвідом.

В умовах стрімкої цифровізації фінансових ринків регулювання бірж цифрових валют стає ключовим елементом забезпечення фінансової стабільності, захисту прав споживачів та запобігання відмиванню коштів і фінансуванню тероризму. Кожна держава формує власну стратегію регулювання криптовалютних платформ, враховуючи економічні, політичні та соціальні особливості. Аналіз міжнародного досвіду, зокрема США, Європейського Союзу, Китаю, Японії, Південної Кореї, Австралії та Канади, дозволяє виявити глобальні тенденції та основні підходи до регулювання ринку цифрових валют.

США є однією з найактивніших юрисдикцій у цій сфері. Регуляторна система країни багаторівнева та включає федеральний, штатний і місцевий рівні контролю. А. І. Цимбалюк слушно зауважує, що правове регулювання віртуальних активів у США спершу формувалося під впливом судових прецедентів; саме прецедентна природа американської правової системи активізувала нормативну діяльність штатів, а згодом зумовила ухвалення відповідних федеральних законів [7, с. 395].

Основними органами, що визначають правила обігу цифрових активів, є Комісія з цінних паперів і бірж (SEC), Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC) та Міністерство фінансів США. Кожен орган виконує специфічні функції, що інколи призводять до накладення повноважень і правових колізій.

SEC відповідальна за регулювання цифрових активів, які підпадають під визначення цінних паперів. Вона контролює первинні розміщення монет (ICO) та діяльність бірж, що пропонують торгівлю токенами, ідентифікованими як цінні папери. Крім того, SEC активно протидіє шахрайству у сфері криптовалют, забезпечуючи прозорість ринку та захист прав інвесторів. Водночас, дії SEC іноді критикують за надмірну регуляторну суворість, що може стримувати інновації у фінансових технологіях [7, с. 392-393].

CFTC регулює деривативні інструменти на криптовалюти, зокрема ф'ючерси та опціони, а також ринки цифрових активів, класифікованих як товари. Агентство створює умови для справедливої торгівлі, запобігає маніпуляціям і забезпечує комплексний підхід до регулювання шляхом співпраці з іншими органами, включно з SEC та Міністерством фінансів. Така багаторівнева модель регулювання дозволяє ефективно реагувати на розвиток ринку цифрових валют та мінімізувати потенційні ризики для учасників ринку.

Європейський Союз застосовує гармонізований підхід до регулювання цифрових валют та криптовалютних бірж. Основним нормативним актом у цій сфері є Регламент про ринки криптовалют (MiCA), який встановлює єдині правила для емітентів стейблкоїнів, постачальників криптовалютних послуг та бірж. Крім того, ЄС активно реалізує політику протидії відмиванню грошей, зобов'язуючи криптовалютні компанії дотримуватися стандартів AML (Anti-Money Laundering).

MiCA охоплює широкий спектр питань, включаючи захист прав споживачів, стабільність стейблкоїнів, вимоги до ліцензування бірж та забезпечення прозорості і звітності, що

сприяє зменшенню ризиків для інвесторів і підвищенню довіри до ринку криптовалютів. Важливою складовою MiCA є гармонізація національних законодавств країн-членів ЄС, що забезпечує створення єдиного цифрового ринку криптовалют та сприяє розвитку інноваційних фінансових інструментів у регіоні [8, с. 136].

Китай відзначається жорстким підходом до регулювання цифрових валют. Уряд країни заборонив діяльність криптовалютних бірж та проведення первинних розміщень монет (ICO) на території Китаю, мотивуючи це необхідністю зменшення фінансових ризиків та запобігання відмиванню грошей. Водночас Китай активно впроваджує власну цифрову валюту центрального банку – цифровий юань (CBDC), що демонструє прагнення держави контролювати фінансову систему та уникати ризиків, пов'язаних із децентралізованими криптовалютами [9, с. 64].

Японія стала однією з перших країн, яка розробила комплексне законодавство для регулювання криптовалют. У 2017 році Bitcoin та деякі інші криптовалюти були визнані законним засобом платежу, а криптовалютні біржі зобов'язані отримувати ліцензії для здійснення діяльності [10, с. 101]. Законодавство Японії спрямоване на захист інвесторів і забезпечення стабільності ринку, зокрема через вимоги щодо зберігання активів клієнтів у «холодних» гаманцях для мінімізації ризиків кібератак.

Південна Корея вирізняється унікальним підходом до регулювання криптовалютів. Замість розробки загальних положень для створення комплексної правової бази нагляду за ринком криптовалютів, законодавець сфокусувався на профільних нормах, спрямованих на захист користувачів під час взаємодії з постачальниками послуг, пов'язаних із криптоактивами. Основою правового регулювання став Акт про захист віртуальних активів користувачів 2023 року, який визначає два ключові напрями: 1) сегрегацію криптовалютів користувачів та забезпечення їхньої безпеки; 2) протидію недобросовісній торговій практиці [11, с. 309]. Отож основні напрями регулювання включають боротьбу з відмиванням коштів та захист прав споживачів. Уряд запровадив обов'язкову верифікацію користувачів на біржах, суворі вимоги до звітності та розробку нормативної бази для оподаткування прибутків від операцій із криптовалютами.

Австралія дотримується прозорого та відкритого підходу до регулювання криптовалют. Криптовалюти визнаються законним засобом платежу, а криптовалютні біржі зобов'язані реєструватися в Австралійському центрі звітності та аналізу транзакцій (AUSTRAC) [10, с. 104]. Основна мета такого регулювання – запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. Крім того, операції з криптовалютами підлягають оподаткуванню, а регулятори активно співпрацюють із галузевими асоціаціями для розробки кращих практик у сфері цифрових активів.

Канада демонструє гнучкий та прогресивний підхід до регулювання криптовалют, поєднуючи інновації та захист інвесторів. Криптовалютні біржі підпадають під юрисдикцію Центру звітності та аналізу фінансових операцій Канади (FINTRAC) і мають дотримуватися вимог щодо протидії відмиванню коштів [10, с. 101]. Крім того, уряд Канади активно працює над нормативним забезпеченням для стейблкоїнів та інших нових цифрових активів, підкреслюючи важливість міжнародної співпраці у сфері цифрових валют.

Слід наголосити, що регулювання бірж цифрових валют є однією з найскладніших і суперечливих сфер сучасного фінансового права. Зростання популярності криптовалют створює

нові виклики для національних та міжнародних регуляторів, які змушені адаптувати існуючі правові норми до умов цифрової економіки. Серед ключових проблем виділяють відсутність єдиних стандартів, труднощі транснаціональної співпраці, потенційні ризики для фінансової стабільності, а також питання протидії відмиванню коштів і захисту прав споживачів.

Вбачається, що однією з основних проблем є відсутність гармонізованих підходів у різних країнах. Кожна держава розробляє власні правила регулювання криптовалют, що часто призводить до суперечностей між юрисдикціями. Це ускладнює діяльність бірж, що функціонують на міжнародному рівні, оскільки їм необхідно відповідати різним вимогам у кожній країні, де вони здійснюють операції. Відсутність єдиних стандартів також сприяє регуляторному арбітражу, коли компанії переміщують свої активності до юрисдикцій із менш суворими правилами.

Транснаціональна природа криптовалют створює додаткові виклики для міжнародного регулювання. Криптовалютні транзакції можуть здійснюватися між користувачами з різних країн, що ускладнює національним регуляторам відстеження та контроль таких операцій. Відсутність узгоджених міжнародних стандартів погіршує співпрацю між державами та знижує ефективність протидії фінансовим злочинам, таким як відмивання грошей і фінансування тероризму.

Різне зростання обсягів торгівлі на криптовалютних біржах створює потенційні ризики для фінансової стабільності. Висока волатильність криптовалют може призвести до значних втрат інвесторів і негативно вплинути на ринки. Біржі, що працюють без належного регулювання, можуть стати осередками системних ризиків, здатних спричинити локальні або глобальні фінансові кризи.

Погоджуємось з В. Л. Гончаруком, що ще однією серйозною загрозою є використання криптовалют для відмивання грошей і фінансування тероризму. Анонімність і децентралізована природа транзакцій ускладнюють ідентифікацію осіб, що стоять за ними, створюючи значні труднощі для регуляторів і правоохоронних органів. У відповідь багато країн запроваджують обов'язкові заходи для бірж щодо ідентифікації користувачів «Знай свого клієнта» (KYC) і звітності про підозрілі транзакції [12, с. 38].

Захист прав споживачів є ще однією ключовою проблемою регулювання бірж. Через відсутність чітких правил багато користувачів залишаються без належного захисту у разі шахрайства, кібератак на біржі або неправомірного використання їхніх активів. Багато платформ не забезпечують необхідний рівень безпеки зберігання цифрових активів, що може призводити до значних фінансових втрат. У зв'язку з цим регулятори багатьох країн працюють над створенням правил, які гарантують захист прав споживачів, включаючи страхування депозитів, підвищені стандарти безпеки та прозорість діяльності бірж.

Відсутність гармонізованих стандартів регулювання криптовалют у різних країнах створює умови для регуляторного арбітражу, коли біржі можуть обирати юрисдикції з менш суворими правилами. Така практика може призводити до концентрації ризиків у цих юрисдикціях та формування своєрідних «податкових гаваней» для криптовалютних операцій. Крім того, регуляторний арбітраж ускладнює міжнародну співпрацю та ефективну боротьбу зі злочинною діяльністю, оскільки окремі країни можуть ставати притулком для недобросовісних учасників ринку.

Швидкий розвиток технологій, пов'язаних із криптовалютами та блокчейном, створює додаткові виклики для регуляторів. Впровадження нових технологічних рішень, зокрема децентралізованих фінансів (DeFi), потребує перегляду традиційних підходів, оскільки вони не завжди відповідають реаліям децентралізованих платформ. Регуляторам доводиться розробляти нові інструменти контролю та адаптувати стратегії регулювання, що вимагає значних ресурсів, високої експертизи та постійного моніторингу ринку.

Ключовою проблемою залишається баланс між забезпеченням безпеки та правами користувачів. Багато криптовалютних ентузіастів вважають децентралізацію та анонімність важливими складовими свободи особистості. Проте регулювання, що передбачає суворі вимоги до ідентифікації користувачів та звітності, може вступати в протиріччя з цими принципами, створюючи напруженість між правовим контролем і захистом особистих свобод.

Занадто суворе регулювання здатне стримувати інноваційний розвиток цифрових валют. Обтяжливі правила можуть обмежувати запуск нових технологій і бізнес-моделей, особливо для стартапів, що не мають ресурсів для виконання складних нормативних вимог. У цьому контексті регулятори стикаються з необхідністю знаходження балансу між захистом державних і суспільних інтересів та стимулюванням інноваційної активності.

Важливу роль у формуванні глобальних стандартів регулювання відіграють міжнародні організації, такі як FATF, ОЕСР, ІМФ. Їхні рекомендації допомагають державам розробляти національні стратегії для мінімізації ризиків, забезпечення прозорості ринку та ефективного контролю за операціями з цифровими активами. Проте навіть за активної участі міжнародних організацій впровадження єдиних стандартів залишається складним завданням через відмінності у політичних та економічних пріоритетах різних країн.

Однією з ключових перспектив удосконалення міжнародного правового регулювання бірж цифрових валют є уніфікація норм. Відсутність єдиних стандартів у різних країнах створює значні труднощі для міжнародної співпраці та ефективного контролю. Гармонізація правових норм дозволить усунути колізії, підвищить прозорість і передбачуваність відносин на ринку криптовалют. Для цього необхідно розробити спільні стандарти, які враховуватимуть специфіку крипторинку та національні інтереси держав, залишаючись гармонізованими на глобальному рівні.

Важливим кроком у цьому напрямку є вирішення конфліктів, що виникають через відмінності національних підходів до регулювання. Можливими інструментами є міжнародний арбітраж та створення платформ для переговорів між країнами, що сприятиме обговоренню та узгодженню спірних питань. Взаємне визнання правових норм і стандартів також здатне спростити вирішення конфліктів і забезпечити більш передбачувані умови для учасників ринку.

Ефективне міжнародне співробітництво є основою успішного регулювання бірж цифрових валют. Для цього доцільно створювати робочі групи та комітети, які координуватимуть зусилля різних країн, розроблятимуть спільні рекомендації та стандарти та здійснюватимуть обмін інформацією для оперативного реагування на ризики та загрози на ринку.

Використання новітніх технологій, таких як штучний інтелект і блокчейн, може значно підвищити ефективність контролю та прозорість операцій. Наприклад, автоматизований моніторинг транзакцій і розподілені реєстри дозволяють швидко виявляти підозрілі операції та обмінюватися інформацією між регуляторами різних країн, що сприяє боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванню тероризму.

Міжнародні організації, зокрема FATF, ОЕСР, IMF, відіграють ключову роль у розробці рекомендацій та гармонізованих стандартів, придатних для різних країн. Вони також сприяють обміну досвідом, навчальним програмам і розвитку національних регуляторних систем відповідно до найкращих міжнародних практик.

Успіх міжнародного правового регулювання бірж цифрових валют залежить від здатності країн і організацій до співпраці, адаптації до швидких змін фінансового ландшафту та поєднання інтересів безпеки й інновацій. Уніфікація норм, вирішення конфліктів і ефективна міжнародна координація дозволять створити стабільне та безпечне середовище для розвитку криптовалютних ринків, що сприятиме глобальній фінансовій стабільності та підтримці інновацій.

Аналіз світових стратегій регулювання бірж цифрових валют демонструє різноманітність підходів у різних країнах. Досвід США, Європейського Союзу та азійських держав, таких як Китай, Японія та Південна Корея, показує, що регуляторні моделі значною мірою залежать від національних пріоритетів, економічних умов та підходів до фінансової стабільності. Деякі країни обирають жорсткі регуляторні рамки для бірж з метою мінімізації ризиків нестабільності фінансових систем, тоді як інші намагаються створити сприятливе середовище для інновацій та розвитку цифрових активів. Різниця у підходах ускладнює забезпечення узгодженості правового поля для бірж, що здійснюють діяльність на міжнародному ринку, та створює виклики для глобальної регуляторної координації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Удосконалення міжнародного правового регулювання бірж цифрових валют є надзвичайно актуальним завданням сучасного фінансового права. Аналіз світових практик показав, що різноманітність регуляторних підходів, відсутність єдиних стандартів та нерівномірний розвиток нормативної бази створюють значні виклики для забезпечення прозорості, стабільності та безпеки ринку криптоактивів. Уніфікація правових норм на міжнародному рівні дозволить зменшити правові колізії, створити передбачувані умови для функціонування бірж і знизити можливості для регуляторного арбітражу.

Ефективне вирішення конфліктів між різними юрисдикціями вимагає розвитку міжнародних механізмів співпраці, таких як арбітражні платформи, робочі групи та комітети для координації регуляторних заходів. Спільні стандарти та рекомендації, розроблені на основі міжнародного досвіду, сприятимуть захисту прав споживачів, боротьбі з відмиванням коштів і фінансуванню тероризму, а також підвищенню прозорості транзакцій на біржах цифрових валют.

Перспективним напрямом є впровадження технологічних інструментів, таких як блокчейн і штучний інтелект, для моніторингу та аналізу операцій на криптовалютних біржах. Це дозволить виявляти підозрілі транзакції у режимі реального часу, забезпечити ефективний контроль за дотриманням регуляторних вимог та мінімізувати ризики для фінансової системи.

Подальші дослідження у цій сфері можуть бути зосереджені на: порівняльному аналізі міжнародних правових режимів для визначення оптимальних моделей регулювання криптовалютних бірж; вивченні ефективності технологічних рішень, таких як смарт-контракти та автоматизовані системи моніторингу, у забезпеченні прозорості та безпеки криптовалютних ринків; оцінці впливу правової гармонізації на розвиток інновацій у сфері цифрових фінансів та залучення інвестицій у криптоекономіку; дослідженні механізмів міжнародного співробітництва, включаючи роль FATF, ОЕСР, IMF та інших міжнародних організацій у формуванні глобальних стандартів регулювання.

Реалізація цих напрямів досліджень дозволить створити більш передбачуване та стабільне регуляторне середовище для бірж цифрових валют, сприяти розвитку інноваційних фінансових інструментів і забезпечити глобальну фінансову стабільність у швидко змінюваному цифровому просторі.

Література:

1. The Crypto Ecosystem and Financial Stability Challenges. International Monetary Fund. 2021. URL: <https://www.imf.org/en/publications/gfsr/issues/2021/10/12/global-financial-stability-report-october-2021>.
2. Central bank digital currencies: foundational principles and core features. Bank for International Settlements. 09 October 2020. 26 p. URL: <https://www.bis.org/publ/othp33.htm>.
3. Ушинкіна О. А. Державно-правове регулювання обігу віртуальних активів в Україні : дис. ... д-ра філос. наук : 081 Право; Державний університет «Київський авіаційний інститут». Київ, 2025. 211 с.
4. Пугач Ю. В. Від ризиків до можливостей: стейблкоїни як інноваційний фінансовий інструмент. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2024. № 35 (74). С. 38–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4803/74-4-7>.
5. Нападковський І. Цифрові валюти центральних банків: головні риси, перспективи, їх місце у фінансовій екосистемі. *Матеріали конференцій МЦНД*, (13.12.2024; Рівне, Україна) 2025, С. 50–52. DOI: <https://doi.org/10.62731/mcnd-13.12.2024.001>.
6. Guidance for a risk-based approach to virtual assets and virtual asset service providers. Financial Action Task Force (FATF). 2019. 59 p. URL: <https://www.fatfgafi.org/en/publications/fatfrecommendations/documents/guidance-rba-virtual-assets.html>.
7. Цимбалюк А. І. Моделі правового регулювання криптовалют у США: перспективи адаптації в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 2 № 4. С. 391–397.
8. Воеводіна Г. І. Волошин Ю. О. Правова природа віртуальних активів на ринках ЄС: глибокий аналіз регулювання MiCA. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31, № 1. С. 126–140.
9. Кретов Д. Ю., Кретова О. І. Ігнатенко Д. Ю. Міжнародний досвід впровадження цифрової валюти центрального банку. *Київський економічний науковий журнал*. 2025. № 10. С. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2025-10-9>.
10. Некіт К. Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100–106.
11. Тіпкіні-Головко Н.О. Правова система захисту криптоактивів у Південній Кореї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Том 1 № 87. С. 305–310. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.45>.
12. Гончарук В.Л. Вплив криптовалют на фінансову систему та можливі наслідки для фінансово-економічної безпеки. *Центрально-український вісник права та публічного управління*. 2025. Випуск 1. С. 32–40.

Redchenko Ya. Application of the foundations of international legal regulation of digital currency exchanges: global strategies and challenges

Abstract. The article focuses on the analysis of international legal regulation of digital currency exchanges, global regulatory strategies, and the associated challenges of transnational cryptocurrency platforms. In the context of financial sector digitalization and rapid growth of the digital asset market, new economic models emerge, requiring adaptation of traditional legal approaches to the regulation of digital currency exchanges. A key problem is the absence of unified international standards, leading to fragmented regulatory practices across countries and creating risks for financial stability, anti-money laundering and counter-terrorism financing, and consumer protection.

The study evaluates existing literature and conducts a comparative analysis of national and international approaches, including models from the USA, the European Union (MiCA), China, Japan, South Korea, Australia, and Canada. Particular attention is given to the classification

of digital currencies, including central bank digital currencies (CBDCs), decentralized cryptocurrencies, and stablecoins, as well as the main principles of international legal regulation: transparency, global coordination, and consumer protection.

The article identifies key challenges, including the lack of harmonized rules, regulatory arbitrage risks, cross-border control difficulties, high volatility, and threats to financial stability, as well as the balance between user rights and regulatory oversight. Prospective directions for improving regulation are proposed, including international coordination, standard harmonization, and the use of blockchain and artificial intelligence technologies for transaction monitoring and market transparency.

The study aims to develop evidence-based recommendations to ensure the safe, transparent, and stable functioning of digital currency exchanges, promote international cooperation, and foster innovation in digital finance.

Key words: digital currencies, digital currency exchanges, international legal regulation, CBDCs, stablecoins, crypto-assets, MiCA, consumer protection.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла 19.11.2025
Стаття прийнята 04.12.2025
Стаття опублікована 30.12.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Балтаджи П. М.

ДІАЛОГ: ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ..... 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Дюкарев В. О.

ФІСКАЛЬНА ПРОЗОРИСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ:
ПРАВОВИЙ ВИМІР..... 10

Заря О. Г.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ В СИСТЕМІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ..... 15

Куля В. С.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ
НА СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ..... 19

Собакарь А. О.

АДМІНІСТРАТИВНІ ОРГАНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
СИСТЕМНІ ЗМІНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ..... 24

Сокуренько О. А.

ПРАВАЗАСТОСОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 28

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Крет О. В., Крет Р. М.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 34

Медведєв В. І.

ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦІЯ РОЗПОДІЛУ СУДОВИХ ВИТРАТ
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС..... 39

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Спринцев П. С.

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ..... 48

Мирошниченко Н. А., Берш А. Я.

ВИДИ ОСУДНОСТІ, ЇХ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ..... 53

Мороз Ю. А.

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ..... 57

62

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

68

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Baltadghy P.

DIALOGUE: THE LEGAL CONTEXT IN AN INTERDISCIPLINARY DIMENSION.....	4
--	---

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Diukariev V.

FISCAL TRANSPARENCY AS A PRINCIPLE OF PUBLIC FINANCE: A LEGAL DIMENSION.....	10
---	----

Zaria O.

RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF REHABILITATION IN THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION AND HEALTH CARE IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL BASIS.....	15
---	----

Kulia V.

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ALL PARTICIPANTS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS BEFORE THE LAW AND THE COURT AT THE STAGE OF PREPARING A CASE FOR TRIAL.....	19
--	----

Sobakar A.

ADMINISTRATIVE BODIES UNDER MARTIAL LAW: SYSTEMIC CHANGES IN LEGAL STATUS AND FUNCTIONAL CAPACITY.....	24
---	----

Sokurenko O.

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE MANAGEMENT BODIES IN THE SPHERE OF PENSION SECURITY.....	28
--	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Kret O., Kret R.

LEGAL STATUS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES UNDER MARTIAL LAW.....	34
---	----

Medviediev V.

THE PREVENTIVE ROLE OF COURT COSTS ALLOCATION IN CIVIL LITIGATION IN UKRAINE AND EU COUNTRIES.....	39
---	----

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Yepryntsev P.

THE ROLE OF THE NATIONAL POLICE IN PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF DRUG TRAFFICKING.....	48
--	----

Myroshnychenko N., Bersh A.

TYPES OF SANITY, THEIR IMPACT ON CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT.....	53
---	----

Moroz Yu.

SPECIAL-CRIMINOLOGY MEASURES FOR PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF TAXATION.....	57
--	----

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

Kret R., Kret O.

CERTAIN ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF TERMINATION

**CERTAIN ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF TERMINATION
AND SUSPENSION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....62**

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Redchenko Ya.

APPLICATION OF THE FOUNDATIONS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION

OF DIGITAL CURRENCY EXCHANGES: GLOBAL STRATEGIES AND CHALLENGES.....68

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 78, 2025

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Любченко С.С.

Підписано до друку 30.12.2025 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 9,67, ум. друк. арк. 9,07.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 0126/089.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua